

ISBN: 978-625-6585-24-9

GÜNCEL ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE SİYASET BİLİMİ ARAŞTIRMALARI

Editör

Doç. Dr. Rifat KARAKOÇ

GÜNCEL
ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE
SİYASET BİLİMİ ARAŞTIRMALARI

Editör

Doç. Dr. Rıfat KARAKOÇ

Güncel Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi Araştırmaları
Editör: Doç. Dr. Rıfat KARAKOÇ

Genel Yayın Yönetmeni: Berkan Balpetek
Kapak ve Sayfa Tasarımı: Duvar Design
Baskı: Ekim 2023
Yayıncı Sertifika No: 49837
ISBN: 978-625-6585-24-9

© Duvar Yayınları
853 Sokak No:13 P.10 Kemeraltı-Konak/İzmir
Tel: 0 232 484 88 68

www.duvar yayinlari.com
duvarkitabevi@gmail.com

“Bu kitap 19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi Editörlüğünde Hazırlanmıştır”

ÖNSÖZ ve SUNUŞ

Günümüz dünyasında Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi çalışmaları belki de daha önce görülmemiş biçimde oldukça ön plana çıkmış ve hemen hemen herkesin dikkatini çeken bir alan olarak görülmektedir. Özellikle son dönemde ortaya çıkan dünyadaki tüm gelişmeler ve değişen dinamikler Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi alanlarının sosyal bilimlerdeki konumunu güçlendirmekte ve değerini daha da arttırmaktadır. Özellikle bu iki alanın tüm dünyayı etkileyen sorunlar ve gelişmelerin analiz edilmesi ve çözüm yollarının araştırılması hususunda ortaya koyacağı gayretler devletler kadar bireylerin yaşamlarını dahi çok önemli ölçüde etkileyecektir.

Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi alanları; ekonomik, toplumsal, siyasi vb. konulara analitik bir bakış açısıyla yaklaşması, ilgili tüm konu başlıklarında olası sorunların çözüm yollarını ortaya koyması ve bu sorun alanlarına yönelik değerlendirmeleri içermesi bakımından sürekli olarak gelişim gösteren ve zamanın ruhuna uygun bir dinamik yapıya sahip olması ile gerçekleşmektedir.

Bu bakımdan Güncel Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi Araştırmaları başlıklı bu eser yukarıda sayılan hususlar çerçevesinde oldukça önemli, güncel ve seçkin konu başlıklarından oluşmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümü Çağlar Özer tarafından kaleme alınmış “Rusya-Ukrayna Savaşı ve Türk Dış Politikası” başlıklı bölümdür. Özer, bu çalışmasında son dönemde gerek tüm dünyayı gerekse daha özelden Türkiye’yi yakından ilgilendiren Rusya-Ukrayna savaşını Türk Dış Politikası çerçevesinden değerlendirmiş; sonrasında Karadeniz Bölgesi’nin Türkiye’nin jeopolitiği ve güvenliği açısından önemini açıklamıştır. Söz konusu savaşta oldukça önemli bir yer edinen Türkiye’nin dengeleyici rolü değerlendirilmiş ve geleceğe ilişkin tahmin ve politika önerileri analizlerinde bulunmuştur.

Mehmet Osman Çatı tarafından hazırlanan “Katar Dış Politikası ve Arabuluculuk Uygulamaları” başlıklı bölüm İse; Uluslararası İlişkiler literatüründe oldukça önemli ve güncel bir konu olan arabuluculuk kurumunu bölgenin en fazla ve etkili arabuluculuk girişimlerinde bulunan ülkelerinden bir tanesi olan Katar özelinde değerlendirmiştir. Çatı, çalışmasında özellikle, çatışma yönetimi ve çözüm aracı olarak arabuluculuğa anayasasında önemli bir yer veren ve aynı zamanda barışçıl çözüme ulaşmak için uyuşmazlıkların arabuluculuğunu dış politika öncelikleri arasında sunan dünyadaki sayılı ülkelerden biri olarak Katar örneğini ve Katar’ın yakın dönem arabuluculuk uygulamalarını değerlendirmektedir.

“Doğu Akdeniz Sorununun Türkiye-Yunanistan İlişkilerine ve Kıbrıs Sorununa Yansıması” başlıklı bölüm Mustafa Ozan Şahin tarafından hazırlanmıştır. Şahin, çalışmada bölge devletleri hatta müttefikleri için siyasi ve

askeri çatışma ihtimalini her zaman canlı tutan bir konumda bulunan Doğu Akdeniz'in, bölgenin enerji kaynakları, deniz sınırlarının belirlenmesi ve güvenlik bağlamında haiz olduğu önem sebebiyle son derece karmaşık bir sorun alanı olduğunu belirtmektedir. Konuyu "enerji mücadelesi" üzerinden de değerlendiren Şahin, çözüme ilişkin karşılıklı kıyılara sahip devletlerin kıyı uzunlukları temel alınarak bir sınırlandırma yapılması gerektiği, bunun yanı sıra bölgede yer alan adaların statülerinin de belirlenmesi ve uluslararası hukukun belirlediği sınırlar dâhilinde adil bir düzenlemeye gidilmesi gibi önerileri de sunmuştur.

Dördüncü bölüm de İsmail Sarı tarafından yazılan "Yemen'de Ensarullah Hareketi: Husi-İran İlişkilerinin Değerlendirilmesi" başlıklı çalışmadır. Sarı, çalışmasında; İran-Husi ilişkisini anlamak için Yemen'deki durum ile Husilerin İran için nasıl potansiyel vekil hâline geldiğine dair bir değerlendirme ortaya koymaktadır. Metinde çok boyutlu Husi-İran ilişkilerinin dinamiklerini de araştıran Sarı, Yemen'de taraflar arasında barışın sağlanması en öncelikli mesele olmakla birlikte Yemen'in geleceğinde Husi-İran ilişkilerinin süreç içindeki alacağı şekil de önemli rol oynayacağını dolayısıyla Husi-İran ilişkilerinin geleceği Yemen'in de geleceğini belirleyeceğini iddia etmektedir.

"İslamî Köktenci Bir Örgüt Olarak Taliban" başlıklı beşinci bölüm Furkan Karen ve Mehmet Talha Paşaoğlu tarafından hazırlanmıştır. Yazarlar çalışmanın amacını; İslami köktencilige yönelik tek-tipçi ve toptancı önyargıların yanlışlığını ortaya koyarak, köktencilik geleneğinin içinde gelişen örgütlerin aslında birbirinden oldukça farklılaşan yönleri olduğunu ortaya koymak şeklinde belirlemişlerdir. Bu amaca yönelik ise merkez örgüt olarak Taliban'ı seçmişler ve Müslüman Kardeşler, IŞİD, El Kaide gibi örgütleri genel olarak Taliban ile karşılaştırmışlardır. Sonuç olarak ise; Taliban'ın, İslami köktencilik gelenekten teolojik ve ideolojik olarak farklılaşmakta olduğu savını öne sürmektedirler.

Bedri Şahin tarafından hazırlanan "Federal Almanya Cumhuriyeti'nin (Almanya) Siber Güvenlik Politikalarının Değerlendirilmesi" başlıklı çalışma günümüz dünyasında hemen her ülke ve hatta daha da özeldir ülkelerin vatandaşları için oldukça önem arz eden bir konu olan Siber Güvenlik başlığının Almanya özelinde değerlendirilmesini içermektedir. 21. Yüzyıl başı itibarıyla yaşanan büyük dijital devrim ve onun ortaya çıkardığı oldukça önemli risklerin de değerlendirildiği çalışmada Şahin, Almanya'nın siber güvenlik çalışmalarını, bir ulusun dijital çağın zorlukları ve fırsatlarıyla boğuşma yolculuğunu olarak tanımlamakta ve siber tehditlerin erken fark edilmesinden kapsamlı ulusal stratejilerin geliştirilmesine kadar Almanya'nın yaklaşımını, diğer uluslar için değerli bir yol haritası olarak değerlendirmektedir.

Yedinci bölüm “Türkiye’de 1960-80 Döneminde Siyasi İdeolojiler ve Semboller” , Ziya Kıvanç Kıraç tarafından hazırlanmıştır. Kıraç, çalışmasında 1960-1980 arasında milliyetçilik, muhafazakârlık ve sol akımların kullandıkları sözel semboller üzerine değerlendirmelerde bulunmaktadır. Yazar tarafından Türk siyasi hayatının en karmaşık, renkli ve tartışmalı dönemlerinden birisi olarak görülen 1960 askeri darbesiyle başlayıp bir başka askeri darbeyle biten 1960-80 dönemi içerisinde farklı ideolojik yaklaşımların (milliyetçilik, muhafazakârlık ve sol akımların) bu dönemde sembollerden ve sembolizmden sıklıkla faydalandığı belirtilmiş ve her birinin kullandıkları sözel semboller ayrı ayrı değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Çalışmanın son bölümü ise Hasan Ulusoy ve Oğuz Güngörmez tarafından kaleme alınmış ve “Recep Peker’in Dış Politik Görüşleri: Jeopolitik Söylemin İnşası” başlığını taşımaktadır. Çalışmada Ulusoy ve Güngörmez Türkiye’de dış politik söylemlerde jeopolitik unsurların oluşturulması ve dolaşıma sokulması açısından Recep Peker’in görüşlerini ele almaktadırlar. Çalışmada yazarlar Recep Peker’in dış politik görüşleri/söylemleri jeopolitik çalışmalarına referansla hem pratik hem de formel jeopolitik kategorilerinde ele almış ve söylem analizi yöntemiyle jeopolitiğe yönelik atıflarının kodlarını analiz etmektedirler.

Güncel Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi Araştırmaları başlıklı bu eserde günümüz uluslararası gelişmeler ve Türk siyaseti açısından oldukça önem arz eden konular farklı bakış açılarıyla incelenmiş ve değerlendirmeler yapılmıştır. Kitabın ortaya çıkarılmasında katkı sunan ve emek veren alanında uzman yazarlarımıza teşekkürlerimi sunar, kitabın ilgili alana ve bu alanla ilgili çalışan tüm araştırmacılara katkı sunmasını dilerim.

Editör

Doç. Dr. Rifat KARAKOÇ

Samsun Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

ORCID: 0000-0003-3942-7426

rifat.karakoc@samsun.edu.tr

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	3
1. Bölüm	
Rusya-Ukrayna Savaşı ve Türk Dış Politikası	9
Çağlar ÖZER	
2. Bölüm	
Katar Dış Politikası ve Arabuluculuk Uygulamaları.....	25
Mehmet Osman ÇATI	
3. Bölüm	
Doğu Akdeniz Sorununun Türkiye-Yunanistan İlişkilerine ve Kıbrıs Sorununa Yansıması.....	49
Mustafa Ozan ŞAHİN	
4. Bölüm	
Yemen'de Ensarullah Hareketi: Husi-İran İlişkilerinin Değerlendirilmesi	69
İsmail SARI	
5. Bölüm	
İslamî Köktenci Bir Örgüt Olarak Taliban	89
Furkan KAREN, Mehmet Talha PAŞAOĞLU	
6. Bölüm	
Federal Almanya Cumhuriyeti'nin (Almanya) Siber Güvenlik Politikalarının Değerlendirilmesi	110
Bedri ŞAHİN	
7. Bölüm	
Türkiye'de 1960-80 Döneminde Siyasi İdeolojiler ve Semboller.....	136
Ziya Kıvanç KIRAÇ	
8. Bölüm	
Recep Peker'in Dış Politik Görüşleri: Jeopolitik Söylemin İnşası.....	149
Hasan ULUSOY, Oğuz GÜNGÖRMEZ	

1. Bölüm

Rusya-Ukrayna Savaşı ve Türk Dış Politikası

Çağlar ÖZER¹

Giriş

Dünyanın odağını devam eden Rusya-Ukrayna çatışmasına çevirmesi, bölgesel jeopolitiğin çok yönlü etkileşimini istemeden de olsa aydınlatmıştır. Bu çatışmanın dinamikleri, Rusya ve Ukrayna'nın merkezinde yer alsa da sınırlarının çok ötesinde etkilerini göstermektedir. Bu jeopolitik ikileme karmaşık bir şekilde bağlı olan ülkeler arasında, her iki savaşı tarafla da tarihsel, kültürel ve stratejik olarak iç içe geçmiş bir ülke olan Türkiye de yer almaktadır. Bu bölümde Rusya-Ukrayna savaşının Türk dış politikası üzerindeki etkileri incelenmiş ve Türkiye'nin her iki ülkeyle de yüzyıllardır süren etkileşiminden kaynaklanan benzersiz konumu kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır.

Rusya-Ukrayna çatışmasının kökleri karmaşık tarihi, kültürel ve siyasi bağlantılara dayanmaktadır. Bölge, Ukrayna'da 2014'teki siyasi gelişmeler neticesinde uluslararası toplumun ilgi alanı haline gelmeye başlamıştır. 2014 yılında Ukrayna'daki siyasi çalkantılar ve Rusya yanlısı eğilimleri olan Devlet Başkanı Yanukoviç'in devrilmesinin ardından Rusya, her iki ülke için de tarihsel olarak tartışmalı ve kültürel açıdan önemli bir yarımada olan Kırım'ı ilhak etmiştir (Stoner, 2022). Tartışmalı bir referandumla gerçekleştirilen bu ilhak, uluslararası toplum tarafından geniş çapta kınandı ve Rusya'ya karşı bir dizi yaptırıma yol açmıştır (Nixey, 2012).

Kırım olayının ardından Doğu Ukrayna'da, özellikle de Donbas bölgesinde Rusya yanlısı ayrılıkçı hareketler ivme kazanmıştır. Burada çatışmalar, ateşkes ihlalleri ve insani krizlerle devam eden çatışma, Rusya-Ukrayna ilişkilerini daha da karmaşık hale getirmiş ve uluslararası ilgiyi üzerine çekmiştir (Marandici & Leşanu, 2021).

Rusya-Ukrayna çatışması sadece bölgesel bir mesele değil aynı zamanda küresel boyutu da olan bir durum olarak değerlendirilmelidir. Uluslararası sınırların kutsallığı, devlet egemenliği ilkesi ve Soğuk Savaş sonrası Avrupa güvenlik düzeni bu çatışma tarafından sınanmaktadır (Galeotti, 2018). Buna ek olarak, Türkiye de dahil olmak üzere ülkeler, Rusya ve Ukrayna ile ikili

---

¹ Dr. İstanbul Kent Üniversitesi, e-posta: caclar.ozer@kent.edu.tr, Orcid no: 0000-0003-3090-4740

ilişkilerini bu arka planın ortasında, genellikle diplomatik bir hassasiyetle yürütmek zorundadırlar.

Türkiye'nin Rusya-Ukrayna çatışmasındaki konumu, her iki ülkeyle de yüzyıllardır süregelen etkileşiminin, ittifaklarının ve rekabetinin bir kanıtıdır. Türkiye'nin bu krize yönelik duruşunu doğru olarak anlamak için tarihi perspektifin kapsamlı biçimde ele alınması, irdelenmesi önem arz etmektedir.

Osmanlı-Rus ilişkileri savaşlar, anlaşmalar ve ortak kültürel izlerle 16. yüzyıla kadar uzanmaktadır (Findley, 2010). Benzer şekilde, Osmanlı egemenliği altındaki Kırım Hanlığı da her iki imparatorlukla derin kültürel ve dini bağlar kuran etkileşimlere tanık olmuştur. Bir Türk etnik grubu olan Kırım Tatarlarının, tarihsel acıları ve Rus yönetimi altındaki mevcut zorlukları göz önüne alındığında, Türkiye'nin Kırım'ın ilhakı konusundaki tutumunu özellikle etkilediği kıymetlendirilmiştir (Williams, 2015).

Jeopolitik açıdan Karadeniz, Türkiye, Rusya ve Ukrayna'nın çıkarlarının kesişme noktasını oluşturmaktadır. İstanbul Boğazlarını düzenleyen Montrö Sözleşmesi, Türkiye'yi doğrudan bölgesel denizcilik dinamiklerine dahil etmektedir (Kaplan, 2016). Ekonomik olarak, Türkiye'nin doğal gaz ihtiyacının karşılanmasında Rusya'ya olan bağımlılığı, Ukrayna ile gelişen savunma ve ekonomik bağları ile yan yana geldiğinde, karmaşık ve oldukça hassas bir dengeleme durumunu ortaya çıkarmaktadır (Tekin & Williams, 2010).

Bir NATO üyesi olan Türkiye, diplomasi alanında sık sık ittifak taahhütleri ile ikili çıkarlarını dengeleme yoluna gitmektedir. Rusya'nın Kırım'ı ilhakını, özellikle de Kırım Tatarlarının içinde bulunduğu kötü durumu göz önünde bulundurarak kınamış olsa da Rusya ile çok yönlü bağları göz önünde bulundurulduğunda saldırgan bir tutum sergilemekten de kaçınmıştır (Oktav, 2022).

Sonuç olarak, Rusya-Ukrayna savaşı çözüldükçe Türkiye'yi tarihsel bağılıklar, stratejik çıkarlar ve diplomatik çabalar girdabına itmektedir. Bu bölüm, Türkiye'nin bu jeopolitik bulmacadaki rolünü, tepkilerini ve sonuçlarını çözmeye çalışmakta ve önümüzdeki zorluklara ve fırsatlara dair ön görüşler sunmaktadır.

Bu çalışmada Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan savaşta Türkiye'nin bölgeye yönelik dış politikası ele alınmaktadır. Bu kapsamda çalışmada öncelikle Türkiye'nin Rusya ve Ukrayna ile olan ilişkileri tarihsel açıdan ayrı ayrı incelenerek Karadeniz Bölgesi'nin Türkiye'nin jeopolitiği ve güvenliği açısından önemi açıklanmıştır. Ardından söz konusu savaşta Türkiye'nin dengeleyici rolü açıklanarak, Türkiye için ekonomik çıkarımlara yer verilmiştir. Devamında Rusya-Ukrayna savaşının Türkiye için oluşturduğu diplomatik zorluklar ve fırsatlar çerçevesinde gelecek tahminleri ve politika önerileri analizi yapılmıştır.

1. Tarihsel Arka Plan

Türkiye için Rusya-Ukrayna çatışmasının şekillendirdiği diplomatik hatlar sadece güncel olaylara verilen tepkiler değildir. Aksine bunlar yüzyıllardır süregelen etkileşimlerin, ittifakların, rekabetlerin ve paylaşılan coğrafyaların tezahürleridir. Türkiye'nin bugünkü duruşunu anlamak amacıyla bu bölüm "Türkiye'nin Rusya ve Ukrayna ile Tarihsel İlişkileri" ve "Karadeniz Bölgesi'nin Türkiye'nin Jeopolitiği ve Güvenliği Açısından Önemi" başlıkları altında incelenmiştir.

1.1. Türkiye'nin Rusya ve Ukrayna ile Tarihsel İlişkilerine Kısa Bir Bakış

Osmanlı-Rus İlişkileri: Osmanlı İmparatorluğu ile Çarlık Rusya'sı arasındaki ilişki savaşlar, diplomasi ve huzursuz barış dönemlerinin karmaşık bir karışımı şeklinde tezahür etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Çarlık Rusya ile genellikle çekişmeli bir süreç izlemiş olan ilişkiler, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Çarlık Rusya'da 1917 yılında yaşanan Bolşevik Devrimi ile gerçekleşen yönetim değişikliğinden sonra olumlu bir zemine oturmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, Mustafa Kemal Atatürk yönetimindeki Cumhuriyet, Batı emperyalizmine karşı endişelerini paylaşan Sovyet Rusya ile dostane bağlar kurmaya çalışmış ve bu çerçevede Türkiye ve Rusya arasında 1921'de samimi bir ilişkinin temellerini atan Moskova Anlaşması imzalanmıştır. Bu yakınlaşma 1925'te Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın imzalanmasına yol açmıştır. İki ülke arasındaki ilişkiler II. Dünya Savaşı sırasında olumsuz bir yapıya bürünmüş ve Soğuk Savaş sürecinde Türkiye ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) karşıt kutuplarda yer almışlardır (Özbay, 2011).

1991 yılında Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından Türkiye-Rusya bölgesel ve küresel gelişmeler çerçevesinde ortaya çıkan sorunlarda dengeli bir politika izleyerek bazen rekabet bazen de iş birliği içerisinde faaliyet ortaklığı şeklinde hareket etmektedirler.

Türkiye ve Ukrayna: Osmanlı İmparatorluğu ile günümüz Ukrayna toprakları arasındaki doğrudan tarihsel etkileşimler önemli olmakla birlikte, bunlar büyük ölçüde Kırım Hanlığı etrafında cereyan etmiştir. Kırım Hanlığı, 15. yüzyılda kurulmuş ve genellikle Osmanlı egemenliği altında yarı özerk bir varlık olarak faaliyet göstermiştir. Bu dönemde kültürel ve dini alışverişler yaşanmış, bir Türk etnik grubu olan Kırım Tatarlarının birçoğu Osmanlı topraklarına entegre olmuştur (Fisher, 2014). Bu tarihi bağlar daha sonra Türkiye'nin 2014'te Kırım'ın ilhakına ilişkin tutumunu ve Kırım Tatarlarına yönelik muameleye ilişkin endişelerini etkilemiştir.

1.2. Karadeniz Bölgesi'nin Türkiye'nin Jeopolitiği ve Güvenliği Açısından Önemi

Türkiye'nin stratejik planlamalarında önemli bir yer alan Karadeniz'in önemi çok yönlüdür:

Ekonomik ve Denizcilik Açısından Önemi: Karadeniz, Türkiye'yi sadece Rusya ve Ukrayna ile değil aynı zamanda diğer kıyıdaş ülkelerle de bağlayan önemli bir deniz yolu olarak hizmet vermektedir. Montrö Sözleşmesi (1936) ile kullanım esasları belirlenen İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Türkiye'ye Karadeniz'e ve Karadeniz'den deniz erişimi üzerinde önemli bir kontrol sağlamaktadır (Kaplan, 2016). Bu boğazlar sadece deniz manevraları için değil, aynı zamanda ticaret, özellikle de petrol ve tahıl sevkiyatı için de hayati önem taşımaktadır.

Güvenlik Kaygıları: Tarihsel olarak Karadeniz, deniz gücü oyunlarına sahne olmuştur. Özellikle Soğuk Savaş döneminde küresel gelişmeler kapsamında bir yanda NATO üyesi Türkiye, diğer yanda SSCB arasında ülke çıkarları çerçevesinde gerginlik ve krizler yaşanmıştır (Sanders, 2014). Bugün, özellikle Kırım'ın ilhakından sonra Rusya Karadeniz'deki deniz varlığını arttırdıkça, Türkiye kendisini NATO taahhütleri ile bölgesel çıkarlarını dengeleyen karmaşık bir güvenlik ikilemi içinde bulmaktadır.

Kültürel ve Tarihi Bağlar: Karadeniz, özellikle de Kırım, Türkiye için önemli bir kültürel ve tarihi değere sahiptir. Kırım Tatarlarının mirası ve Osmanlı'nın bölgedeki tarihsel etkisi, özellikle Rusya-Ukrayna çatışması bağlamında, Türkiye'nin güncel dış politika kararlarını derinden etkilemektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin Rusya-Ukrayna savaşı karşısındaki pozisyonu tarihi, jeopolitiği ve stratejik zorunluluklarına dayanmaktadır. Karadeniz, bu hususların birleştiği bir nokta olarak Ankara'nın strateji ve politikalarını şekillendirmektedir. Çatışma geliştikçe, Türkiye'nin tarihsel konumu ve gelecekteki arzuları, bölgenin jeopolitik manzarasının şekillenmesinde şüphesiz önemli bir rol oynayacaktır.

2. Rusya-Ukrayna Savaşında Türkiye'nin Dengeleyici Rolü

Rusya-Ukrayna savaşının şekillendirdiği karmaşık jeopolitik ortamda Türkiye kendisini benzersiz bir kavşakta bulmuştur. Kökleri tarihe, ekonomik zorunluluklara ve stratejik çıkarlara dayanan bağlarıyla Ankara, diplomaside incelik ve kararlarında pragmatizm göstererek karmaşık bir dengeleme stratejisine yönelik politikalar izlemektedir.

2.1. Türkiye'nin Kırım'ın İlhakı Konusundaki Tutumuna Genel Bakış

2014 yılında Rusya'nın tartışmalı bir referandumun ardından Kırım'ı ilhak etmesi uluslararası toplumda geniş çaplı bir kınama ile karşılanmıştır. Hem Rusya hem de Ukrayna ile tarihi, kültürel ve stratejik bağları olan Türkiye, bu duruma ölçülü bir duruşla karşılık vermiş, “ilhak” terimini açıkça kullanmaktan kaçınmakla birlikte, Ukrayna'nın egemenliğine ve toprak bütünlüğüne ilişkin endişelerini dile getirmiştir. Ankara, Kırım'ın stratejik önemini kabul etmiş ve Karadeniz bölgesinde barış ve istikrarın korunmasının önemini altını çizmiştir. Aynı zamanda Türkiye, ekonomi ve enerji konularında faaliyet ortağı olan Rusya ile gerginliğin artmaması için temkinli davranmıştır (Yermekbayev vd., 2020).

2.2. Türkiye'nin Kırım Tatarlarının Hakları Konusundaki Tutumu ve Tarihsel Bağlantılar

Kırım Tatarlarının 2014'teki ilhak sonrası içinde buldukları elverişsiz şartlar Türkiye için merkezi bir endişe kaynağı olmuştur. Kırım Tatarları, özellikle Rus yönetimi altında zulüm, yerinden edilme ve insan hakları ihlalleriyle karşı karşıya kalmıştır (Królikowska-Jedlińska, 2021).

Kırım Tatarları'nın Osmanlı İmparatorluğu ile derin bağları bulunması nedeniyle Türkiye uluslararası platformlarda sürekli olarak Tatarların haklarını savunmaktadır. T.C. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan konuyu Rus mevkidaşı ile sık sık gündeme getirmekte ve Tatarların kültürel ve siyasi haklarının korunması gerektiğini vurgulamaktadır (Oxford Analytica, 2018).

2.3. Rusya ile Ekonomik Bağlar, Özellikle Enerji İthalatı ve İkili Ticaret

Türkiye'nin Rusya ile olan ekonomik karşılıklı bağımlılığı, Rusya-Ukrayna çatışmasına vereceği tepkinin önemli bir belirleyicisidir. Bu ilişkinin altını çizen iki temel unsur mevcuttur: enerji ve ticaret.

Enerji: Türkiye hem petrol hem de doğal gaz açısından Rusya'ya bağımlı bir ülke durumundadır. İthal ettiği doğal gazın % 47'sini petrolün ise % 25,2'sini Rusya'dan, satın almaktadır. Rusya yıllardır Türkiye'nin başlıca doğal gaz tedarikçisi olmuştur. Toplam 31,5 milyar metreküp doğal gaz kapasitesi bulunan Türk Akım doğal gaz boru hattı 2020 yılında faaliyete geçerek bu ilişkiyi daha da güçlendirmiş ve Rus doğal gazının Ukrayna'yı bypass ederek Türkiye'ye ve Avrupa'ya akmasını sağlamıştır (EIA, 2020). Türkiye enerji kaynaklarını çeşitlendirmeye çalışsa da Rus doğal gazına olan bağımlılığı önemli ölçüde devam etmektedir. Türk Akım doğal gaz boru hattı ve Akkuyu nükleer enerji santrali projeleri ile iki ülke arasındaki enerji alanındaki ilişkilerin daha da gelişeceği değerlendirilmektedir (Abbasigil, 2016).

Ticaret: Rusya, enerjinin yanı sıra Türkiye'nin en önemli ticaret ortakları arasında yer almaktadır. İki ülke arasında ticaret hacminde tarım, makine ve turizm gibi sektörler önemli yer tutmaktadır. 2015'teki savaş uçağı düşürme olayından sonra Rusya'nın Türkiye'ye uyguladığı ekonomik yaptırımlar nedeniyle iki ülke arasındaki ticari ilişkilerde olumsuzluk yaşanmış olsa da tarafların pragmatik ve yapıcı siyaset izlemeleri sonucu bu gerilim süreci aşılmıştır. (Khan & Khan, 2017).

2.4. Silah Satışları ve Ortak Girişimler Dahil Ukrayna ile Savunma ve Askeri İş Birliği

Savunma alanında, Türkiye'nin Ukrayna ile iş birliği, özellikle Rusya-Ukrayna çatışmasının arka planında önemli bir ivme kazanmıştır.

Silah Satışları: Türkiye, Ukrayna için kilit bir silah tedarikçisi olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle, Türkiye tarafından tedarik edilen Bayraktar TB2 insansız hava araçları, Ukrayna tarafından keşif ve savunma kapasitelerinde kullanılmış ve etkinlikleriyle övgü kazanmıştır (Monceau, 2021).

Ortak Girişimler: Türkiye ve Ukrayna silah satışının ötesinde ortak savunma girişimlerine de başlamıştır. İki ülke 2019 yılında ortak saldırı dronları üretmek için bir anlaşma imzalamıştır. Buna ek olarak, ortak gemi inşa projeleri ve havacılık alanındaki iş birliklerine ilişkin görüşmeler, savunma alanındaki artan sinerjinin altını çizmektedir (Serhiivna, 2021). Özetle, Rusya-Ukrayna savaşı diplomatik bir bilmece sunarken, Türkiye'nin tarihsel empati, ekonomik pragmatizm ve stratejik çıkarların damgasını vurduğu yaklaşımı, çağdaş jeopolitiğin inceliklerini özetlemektedir. Ankara'nın dengeleyici rolü zorlayıcı olmakla birlikte, bir yandan barış ve istikrarı teşvik ederken diğer yandan çıkarlarını korumaya çalışan bölgesel bir güç olarak evrilen rolünün altını çizmektedir.

3. Türkiye için Ekonomik Çıkarımlar: Enerji, Ticaret ve Deniz Diplomasisi Bağlantısı

Rusya-Ukrayna savaşı, temelde jeopolitik ve bölgesel bir çatışma olmakla birlikte, daha geniş bir bölge için derin ekonomik sonuçlara sahiptir. Hem coğrafi hem de diplomatik olarak benzersiz bir konumda bulunan Türkiye, bu çatışmanın ekonomik sarsıntılarını hissetmektedir. Enerji koridorlarından hareketli ticaret yollarına ve tarihi öneme sahip boğazlara kadar, çatışma Türkiye'nin ekonomik manzarasının çeşitli yönlerine dokunmaktadır.

3.1. Çatışmanın Türkiye'nin Enerji Güvenliği ve Rus Doğal Gazına Olan Bağımlılığı Üzerindeki Etkisi

Enerji Ortamı: Enerji, Türkiye-Rusya ilişkilerinin önemli aracıdır. Sınırlı yerli enerji kaynaklarına sahip olan Türkiye, ekonomisini beslemek ve iç taleplerini karşılamak için enerjide büyük ölçüde dışa bağımlı bir ülke durumundadır. Geniş enerji rezervlerine sahip olan Rusya, özellikle doğal gaz alanında Türkiye'nin birincil tedarikçisi olan ülkedir (EIA, 2019).

Çatışmanın Dalgalanma Etkileri: Rusya-Ukrayna çatışması bu enerji yaşam hattını kesintiye uğratma tehdidinde bulunmaktadır. Ukrayna'dan geçen boru hatlarının Türkiye'nin doğal gaz ithalatının önemli bir kısmını karşıladığı düşünüldüğünde, çatışma nedeniyle yaşanacak herhangi bir kesintinin olumsuz etkileri olabileceği ön görülmektedir. (Larrabee vd., 2015).

Ekonomik ve Stratejik Etkiler: Doğal gaz arzındaki bir kesinti, artan enerji maliyetlerinden potansiyel elektrik kesintilerine kadar hem endüstrileri hem de hane halklarını etkileyen acil ekonomik sonuçlara yol açabilir. Ayrıca bu çatışma, Türkiye'nin enerji kaynaklarını çeşitlendirmesi ve tek bir tedarikçiye olan aşırı bağımlılığını azaltması yönündeki stratejik zorunluluğun da altını çizmektedir (Ünver, 2019).

3.2. Rusya ve Ukrayna ile İkili Ticaret Üzerindeki Etkisi

Ticaret Dinamikleri: Enerjinin ötesinde, Türkiye hem Rusya hem de Ukrayna ile güçlü ticari ilişkilere sahiptir. Tarım, turizm, makine ve mamul mallar bu ticari alışverişlerdeki başlıca sektörlerdir. Milyarlarca dolara ulaşan kümülatif ticaret hacmi, ekonomik olarak karşılıklı bağımlılıkların göstergesi durumundadır (Estrada & Koutronas, 2022).

Çatışma kaynaklı gerginlikler: Devam eden çatışma, bu yerleşik ticaret dinamiklerini zora sokmaktadır. Batılı ülkeler tarafından Rusya'ya uygulanan yaptırımlar ve Moskova'nın misilleme olarak uyguladığı karşı yaptırımlar, Türk ihracatçıları ve ithalatçıları üzerinde dolaylı etkiler yaşanmasına neden olmaktadır. Ayrıca, bölgedeki genel istikrarsızlıkların yatırımları büyük ölçüde azaltabileceği ve ekonomik büyümeyi engelleyebileceği ön görülmektedir (Karaganov & Suslov, 2020).

Zorlukların Ortasında Fırsatlar: Zorluklara rağmen fırsatlar da mevcuttur. Rusya-Batı ilişkilerindeki gerginlikler Moskova'yı Türkiye de dahil olmak üzere Batılı olmayan ortaklarla daha yakın ekonomik bağlar kurmaya itmiştir. Bu yönelim, Türkiye'ye elverişli ticaret koşullarından artan Rus turist girişine kadar potansiyel avantajlar sunmaktadır (Taşpınar, 2023).

3.3. Türk Boğazları ve Montrö Sözleşmesi'nin Çatışmadaki Rolü

Stratejik Önem: Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan Türk Boğazları muazzam bir stratejik öneme sahiptir. Bu boğazlar sadece denizde bir geçiş noktası değil, aynı zamanda nüfuz, güç projeksiyonu ve ekonomik canlılık yoludur (Kaplan, 2015).

Montrö Sözleşmesi: 1936 Montrö Sözleşmesi, Karadeniz'e kıyıdaş olan ve olmayan ülkelerin ticari ve savaş gemilerinin Türk Boğazlarından geçişini düzenlemektedir. Türkiye'ye boğazlar üzerinde kontrol yetkisi vermekte ve yabancı donanmaların Karadeniz'deki varlığını sınırlandırmaktadır (Turan ve Köroğlu, 2017).

Çatışma Etkileri: Rusya-Ukrayna savaşının şiddetlenmesiyle birlikte İstanbul Boğazı'nın ve Montrö Sözleşmesi'nin önemi ön plana çıkmıştır. Sözleşmeye bağlı olan Türkiye, NATO taahhütleri ile anlaşma kapsamındaki yükümlülükleri arasında hassas bir denge kurmak zorundadır. Boğazlar aynı zamanda Ankara'ya bölgesel dinamikleri etkileme ve Karadeniz'de barış ve istikrara olan bağlılığını vurgulama imkânı veren bir kaldıraç noktası sunmaktadır. Özetle, Rusya-Ukrayna savaşı, temelde jeopolitik bir çekişme olmakla birlikte, Türkiye için karmaşık bir ekonomik hususlar ağı örmektedir. Çatışma, jeopolitik ve ekonominin birbiriyle bağlantılı olduğunu canlı bir şekilde hatırlatarak pragmatik diplomasi ve stratejik öngörü ihtiyacını vurgulamaktadır.

4. Diplomatik Zorluklar ve Fırsatlar: Rusya-Ukrayna Çatışmasının Kavşağında Türkiye

Rusya-Ukrayna çatışması küresel jeopolitiği şekillendirirken, Türkiye'yi de hassas bir diplomatik senaryo içinde konumlandırmıştır. Her iki savaşan tarafla tarihsel olarak iç içe geçmiş bir ülke ve NATO aracılığıyla Batı güvenlik aygıtının bir üyesi olarak Türkiye'nin diplomatik hal tarzları bu karmaşık durumun doğasında var olan zorlukları ve fırsatları yansıtmaktadır.

4.1. Türkiye'nin Rusya ve Ukrayna Arasında Potansiyel Bir Arabulucu Olarak Rolü

Tarihi ve Kültürel Diplomasi: Hem Rusya hem de Ukrayna ile köklü tarihi ve kültürel bağları olan Türkiye'nin eşsiz konumu, ona doğal bir arabulucu rolü vermektedir. Tarihsel olarak, Osmanlı döneminden modern Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar, Ankara hem Moskova hem de Kiev ile çok yönlü etkileşimler sürdürmüş, bu da ona jeopolitik istekleri ve endişeleri hakkında incelikli bilgiler sağlamıştır (Aydın, 2019).

Stratejik Tarafsızlık: Türkiye, Kırım'ın ilhakından sonra Rusya'ya karşı agresif bir tutum sergilemekten kaçınmış, bunun yerine diyalog ve barışa vurgu yapmıştır. Türkiye ilhakı tanımasa da stratejik olarak provokatif eylemlerden

kaçınmış ve barışçıl bir çözüme istekli tarafsız bir paydaş olarak konumunu sağlamlaştırmıştır (Isachenko, 2021).

Arabuluculuk Çabaları: Ankara, Rusya ve Ukrayna arasında barış görüşmelerine aracılık etmeye istekli olduğunu ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan hem Rus hem de Ukraynalı muhataplarıyla yaptığı görüşmelerde, Türkiye'nin çatışmanın barışçıl ve müzakere yoluyla çözümüne olan bağlılığını yinelemiştir (Bieber & Tzifakis, 2019'a).

4.2. Türkiye'nin NATO'da Karşılaştığı Zorluklar, Çatışan İki Taraf Olan İlişkileri Göz Önüne Alındığında

NATO Dinamikleri: Uzun süredir NATO üyesi olan Türkiye'nin ittifaka karşı yükümlülükleri zaman zaman ikili ilişkileriyle, özellikle de Rusya ile, çatışmaktadır. NATO'nun Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü büyük ölçüde desteklediği Rusya-Ukrayna çatışması Türkiye'yi zor bir duruma sokmaktadır (Larrabee & Lesser, 2003).

S-400 Tartışması: Türkiye'nin Rusya'dan S-400 hava savunma füze sistemi satın alma kararı NATO müttefikleri tarafından şaşkınlıkla karşılanmış ve bu durum Türkiye'nin NATO yükümlülükleri ve Rusya ile gelişmekte olan bağlarına yönelik çifte taahhüdünün altında yatan gerilimleri yansıtmıştır (Olimat, 2023).

Dengeleme Hareketi: Türkiye'nin Rusya ile özellikle savunma ve enerji alanlarındaki angajmanı ve aynı zamanda bir Batı güvenlik ittifakının parçası olması, karmaşık bir dengeleme politikasının izlenmesini gerektirmektedir. Ankara, NATO'nun kolektif güvenlik zorunluluklarına zarar vermeden ulusal çıkarlarının korunmasını sağlamak zorundadır (Scheppele, 2018).

4.3. Türkiye, Rusya ve Ukrayna Arasındaki Üçlü Diyalog Mekanizması

Doğuşu ve Gelişimi: Özellikle Karadeniz bölgesinde diyalog ve iş birliğine duyulan ihtiyacın farkına varan Türkiye, Rusya ve Ukrayna üçlü bir diyalog mekanizması başlatmıştır. Bu platform, bölgesel güvenlik kaygılarını ele almayı, ekonomik iş birliğini teşvik etmeyi ve Rusya-Ukrayna çatışmasının yarattığı zorlukların üstesinden gelmeyi amaçlamaktadır (Alkan, 2023).

Ekonomik ve Enerji İş Birlikleri: Üçlü mekanizma, özellikle enerji konusuna odaklanarak ekonomik bağların güçlendirilmesine yönelik tartışmalara sahne olmuştur. Karadeniz enerji rezervleri ve birbirine bağlı enerji şebekelerindeki ortak çıkarlar göz önüne alındığında, iş birliği çabalarının karşılıklı olarak faydalı olduğu görülmektedir (Ünver, 2019).

Bölgesel İstikrar: Diyalog mekanizması, ekonominin ötesinde, üç ülkenin Karadeniz'de istikrarı sağlama konusundaki ortak kararlılığının altını çizmektedir. Bölgede artan askeri faaliyetlerin yoğunluğu edeniyle, iş birliğine

dayalı diyalog, gerilimin tırmanmasını önlemek ve deniz güvenliğini sağlamak için hayati bir araç olarak görülmektedir (Sanders, 2014). Rusya-Ukrayna çatışması sırasında Türkiye'nin diplomatik çabaları, bir ülkenin çıkarlarını koruma, barışı destekleme ve bölgesel jeopolitiğin karmaşıklığı içinde yol alma arayışını yansıtmaktadır. Çatışma geliştikçe, Türkiye'nin bir arabulucu, bir NATO müttefiki ve üçlü bir ortak olarak rolünün Karadeniz bölgesinin ve ötesinin gelecekteki yörüngesini şekillendirmede çok önemli olacağı değerlendirilmektedir.

5. Gelecek Tahminleri ve Politika Değerlendirmeleri: Rusya-Ukrayna Bilmecesinde Türkiye

Küresel jeopolitiğin sürekli değişen yapısı içerisinde Rusya-Ukrayna çatışması geniş kapsamlı sonuçları olan merkezi bir fay hattı olarak ortaya çıkmaktadır. Jeopolitik konumundan dolayı Türkiye için bu çatışmanın sunduğu zorluklar ve fırsatlar, ileriye dönük olarak izlenecek strateji ve politikaların belirlenmesini gerektirmektedir. Bu çatışmanın hatları değiştikçe, Türkiye dış politikasını nasıl ayarlayabilir ve bu karmaşık sularda gezinmek için hangi stratejileri uygulayabilir?

5.1. Rusya-Ukrayna Çatışmasının Evrimine İlişkin Potansiyel Senaryolar ve Türk Dış Politikasına Etkileri

Devam Eden Çatışma ve Parçalanma: Olası senaryolardan biri, Donbas gibi bölgelerde aralıklı olarak alevlenen ve Rusya ile Ukrayna arasında daha fazla bölünmeye yol açan 'uzun süreli bir çatışma' öngörmektedir. Türkiye için bu durum, karmaşık bir ittifaklar ağında yol almak, aksaklıklara rağmen enerji güvenliğini sağlamak ve barışa aracılık etmek için konumundan yararlanmak anlamına gelebilir (Ereker & Özer, 2018).

Dondurulmuş Çatışma: Alternatif olarak, çatışma 'donmuş' bir duruma geçebilir. Aktif askeri angajmanların olmadığı ancak uzun vadeli bir çözümün olmadığı bu durum, Türkiye'nin diplomatik çabalarda daha belirgin bir rol oynamasına ve diyalogu teşvik etmek için her iki ülkeyle olan bağlarını kullanmasına yol açabilir (Baydemir, 2020).

Barışçıl Çözüm: Zor olsa da diplomatik müdahaleler barışçıl bir çözüme yol açabilir. Burada Türkiye, müzakereleri kolaylaştırarak ve belki de yeniden yapılanma ve bölgesel entegrasyon çabalarına öncülük ederek önemli bir oyuncu olarak ortaya çıkabilir (Özmelek, 2023).

5.2. Türkiye'nin Her İki Ülke ile Dengeli Bir İlişki Sürdürmesi için Stratejiler

Diplomatik İncelik: Türkiye, benzersiz konumu göz önüne alındığında, çift yönlü bir diplomasi yaklaşımı uygulayabilir. Rusya ile ekonomi ve enerji

alanlarında ilişki kurarken, eş zamanlı olarak Ukrayna ile özellikle savunma ve kültür gibi alanlarda bağlarını derinleştirebilir (Scheppele, 2018).

Ekonomik Karşılıklı Bağımlılık: Her iki ülke ile ekonomik bağların güçlendirilmesi jeopolitik hamlelere karşı bir tampon görevi görebilir. Ticareti, yatırımları ve ortak girişimleri derinleştirerek Türkiye, saldırgan tutumlara karşı caydırıcı etki yapan karşılıklı bağımlılıklar yaratabilir (Oğuzlu, 2020).

Yumuşak Güç ve Kültürel Diplomasi: Türkiye, özellikle Ukrayna'daki Kırım Tatarları ile olan kültürel bağlarından ve Rusya ile olan ortak tarihinden yararlanarak arabuluculuk, diyalog ve karşılıklı anlayışı teşvik etmek için bu değerleri yumuşak güç aracı olarak kullanabilir (Isaacs & Polese, 2016).

5.3. İstikrarın Sağlanmasında Çok Taraflılığın ve Bölgesel İşbirliğinin Önemi

Bölgesel Platformlar: Karadeniz Ekonomik İş Birliği Örgütü (KEİ) gibi çok taraflı forumlar diyalog ve iş birliği için platformlar sunmaktadır. Türkiye, enerji güvenliğinden çevrenin korunmasına kadar ortak zorlukları ele almak için bu tür bölgesel girişimleri destekleyebilir (Manoli, 2013).

Küresel Ortaklıklar: AB'den ABD'ye küresel aktörleri ve BM gibi kuruluşları sürece dahil etmek, Türkiye'nin çatışmaların çözümüne yönelik uluslararası çabaları yönlendirmesine yardımcı olabilir. Bu çok taraflı yaklaşım barış girişimlerine güvenilirlik ve güç kazandırabilir (Öniş & Yılmaz, 2009).

Norm ve Kuralların Teşvik Edilmesi: Türkiye, kurallara dayalı bir düzenin önemini vurgulamak için uluslararası ortaklarıyla birlikte çalışabilir. Toprak bütünlüğünden deniz haklarına kadar uluslararası yasaların desteklenmesi bölgesel istikrar için hayati önem taşıyacaktır. Özetle, Rusya-Ukrayna çatışması gelecekteki rotasını çizerken, Türkiye çok önemli bir kavşakta durmaktadır. Stratejik öngörü, diplomatik zekâ ve çok taraflılığa bağlılıkla Türkiye'nin sadece ulusal çıkarlarını korumakla kalmayıp aynı zamanda bölgesel barış ve istikrara da önemli ölçüde katkılar sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Sonuç

Türkiye'nin Rusya-Ukrayna çatışmasındaki diplomatik seyri, tarihsel olarak kökleşmiş ilişkilerinin, ekonomik zorunluluklarının ve jeostratejik değerlendirmelerinin bir yansımasıdır. Bu çatışmada Ankara kendisini benzersiz bir ikilem içinde bulmuştur. Bir tarafta tarihi rakibinden büyük bir enerji tedarikçisi ve ekonomik ortağa dönüşen Rusya; diğer tarafta ise özellikle Kırım Tatarlarının Türk soyu göz önüne alındığında ortak kültürel bağlara ve gelişen savunma iş birliklerine sahip olan Ukrayna bulunmaktadır (Ereker & Özer, 2018).

Son zamanların en belirleyici jeopolitik olaylarından biri olan Rusya-Ukrayna çatışmasının bölgesel etkilerinin yanı sıra küresel olarak da uluslararası toplumda ciddi yansımaları olmuştur. Çok az ülke durumun etkilerini Türkiye kadar yakından hissetmektedir. Türkiye'nin bu çatışmanın çalkantılı sürecinde karmaşık diplomasi kapsamında ulusal çıkarları doğrultusunda denge stratejisini ve pragmatist politikalarını gerçekleştirmeyi amaçladığı görülmektedir.

Bu politikalar sadece ikili angajmanlardan ibaret olmayıp daha geniş bir jeopolitik çerçeveye oturmaktadır. Türkiye'nin NATO'ya olan taahhütleri, Karadeniz'deki hedefleri ve bölgesel liderlik emelleri Rusya-Ukrayna çatışmasının kavşağında kesişmektedir. İster Ukrayna ile bir savunma anlaşması isterse Rusya ile bir enerji anlaşması olsun, alınacak her kararın Ankara'nın küresel jeopolitikteki yeri için kritik sonuçları kapsayan hassas bir dengeleme hareketi olacağı ön görülmektedir (Öztürk, 2021).

Karadeniz, tarihsel olarak güç oyunlarının, ticaretin ve kültürel alışverişlerin sahnesi olmuştur. Türkiye için ise hem zorlukları hem de fırsatları temsil etmektedir. Stratejik açıdan Karadeniz, kritik İstanbul Boğazı ile birlikte Türkiye'ye çok büyük bir önem atfetmektedir. Ekonomik açıdan ise Türkiye'yi hem Rusya hem de Ukrayna'ya bağlayan bir ulaşım, ticaret ve enerji kanalıdır.

Bulgaristan, Romanya ve Gürcistan gibi ülkelerin bulunduğu Karadeniz bölgesi, Türkiye'nin nüfuzunu arttırmak, bölgesel iş birliğini desteklemek ve ekonomik iş birliklerini teşvik etmek istediği bir bölgeyi temsil etmektedir. Dolayısıyla, Rusya-Ukrayna çatışmasından derinden etkilenen bu bölgenin istikrarı, Türkiye'nin dış politika hedefleri için ayrılmaz bir öneme sahiptir (Aydın ve Açıkmeşe, 2013).

Rusya-Ukrayna çatışması bölgesel sınırları aşmakta ve kolektif iş birliğine dayalı müdahaleler gerektirmektedir. Ankara'nın Rusya ve Ukrayna arasında arabuluculuk yapma girişimleri, üçlü mekanizmalara katılımı ve diyaloga verdiği önem, ülkenin çatışmaların barışçıl yollarla çözümüne olan bağlılığını göstermektedir. Türkiye'nin yaklaşımı bölgesel ve küresel aktörler için tarihsel düşmanlıklar ve çatışan çıkarlar karşısında bile diplomasinin ilk başvurulacak enstrüman olduğunu göstermesi açısından oldukça önem taşımaktadır (Bieber & Tzifakis, 2019b).

Rusya-Ukrayna savaşı acil zorluklar ortaya koyarken aynı zamanda Türkiye için de bir fırsat sunmaktadır. Türkiye'nin dış politikasının, dayandığı temel esaslar çerçevesinde, yakın bölgesinde cereyan eden bu çatışmada BM genel ilkeleri ve uluslararası hukuktan kaynaklanan sorumlulukları çerçevesinde ulusal çıkarlarına uygun olarak anlaşmazlığın barışçıl yollardan çözümü için izlemiş olduğu tarafsızlık ve denge politikasını sürdürmeye devam etmesinin uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Abbasigil, S. (2016). Son Dönemde Gelişen Türk-Rus İlişkilerinin Enerji Perspektifinden Analizi. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 4(2), 50-83.
- Akçam, T. (2008). *From Empire To Republic: Turkish Nationalism And The Armenian Genocide*. Bloomsbury Publishing.
- Alkan, A. (2023). Turkey's Role During the Russia and Ukraine War. In *The Russia-Ukraine War and Its Consequences on the Geopolitics of the World* (pp. 123-138). IGI Global.
- Aydın, M. (2019). Between Euphoria and Realpolitik: Turkish Policy toward Central Asia and the Caucasus 1. In *Turkey's Foreign Policy in the 21st Century* (pp. 139-160). Routledge.
- Aydın, M., & Açıkmeşe, S. A. (2013). Europeanisation Through EU Conditionality: Understanding The New Era İn Turkish Foreign Policy 1. In *Turkey's Road to European Union Membership* (pp. 49-60). Routledge.
- Baydemir, S. (2020). The Critical Dilemma of Turkish Foreign Policy in the 21st Century Between East and West: The Repercussions of Changing Turkish Foreign Policy on Security Alliances in Local, Regional and Global Level.
- Bieber, F., & Tzifakis, N. (2019a). The Western Balkans as a Geopolitical Chessboard? Myths, Realities And Policy Options. *Myths, Realities and Policy Options* (June 1, 2019). BiEPAG Policy Brief June.
- Bieber, F., & Tzifakis, N. (Eds.). (2019b). *The Western Balkans in the World: Linkages And Relations With Non-Western Countries*. Routledge.
- EIA. (2019). *Turkey's Energy Profile and Data*. U.S. Energy Information Administration.
- EIA. (2020). *Turkey's Energy Profile and Data*. U.S. Energy Information Administration.
- Ereker, F., & Özer, U. (2018). Crimea in Turkish-Russian Relations: Identity, Discourse, or Interdependence?. *Athens Journal of Social Sciences*, 5(4), 371-388.
- Estrada, M. A. R., & Koutronas, E. (2022). The Impact of the Russian Aggression Against Ukraine on the Russia-EU Trade. *Journal of Policy Modeling*, 44(3), 599-616.
- Findley, C. V. (2010). *Turkey, Islam, Nationalism, and Modernity: A History, 1789-2007*. Yale University Press.
- Fisher, A. W. (2014). *The Crimean Tatars*. Hoover Press.
- Galeotti, M. (2018). Do the Western Balkans Face a Coming Russian Storm? Policy Brief, European Council on foreign relations. *ECFR*, 250(4), 4.

- Isaacs, R., & Polese, A. (2016). *Nation-Building and Identity In The Post-Soviet Space: New Tools And Approaches*. Routledge.
- Isachenko, D. (2021). *Turkey and Russia: The Logic of Conflictual Cooperation* (No. 7/2021). Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP), German Institute for International and Security Affairs.
- Kaplan, R. D. (2016). In Europe's shadow: two cold wars and a thirty-year journey through Romania and beyond. Random House Trade Paperbacks.
- Kaplan, S. (2015). Community Involvement And Sustainability Of Tourism: a Discussion Through Local Community Understanding In The Eastern Black Sea Region. *WIT Transactions on Ecology and the Environment*, 193, 885-894.
- Karaganov, S., & Suslov, D. (2020). Russia in the Post-Coronavirus World: New Ideas For Foreign Policy. *Russia in Global Politics*, 3.
- Khan, H. U., & Khan, W. (2017). Syria: History, The Civil War and Peace Prospects. *Journal of Political Studies*, 24(2).
- Królikowska-Jedlińska, N. (2021). Slaves of the Crimean Khan or Muslim Warriors? The Status of Circassians in the Early Modern Period. In *Slavery in the Black Sea Region, c. 900–1900* (pp. 364-384). Brill.
- Larrabee, F. S., & Lesser, I. O. (2003). *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*. Rand Corporation.
- Larrabee, F. S., F. S., Wilson, P. A., & Gordon, J. (2015). *The Ukrainian Crisis and European Security: Implications for the United States and US Army*. Washington, DC: Rand Corporation.
- Manoli, P. (2013). *The Dynamics of Black Sea Subregionalism*. Ashgate Publishing, Ltd.
- Marandici, I., & Leşanu, A. (2021). The Political Economy Of The Post-Soviet De Facto States: A Paired Comparison of Transnistria and the Donetsk People's Republic. *Problems of Post-Communism*, 68(4), 339-351.
- Monceau, N. (2021). Relations Between Turkey and Russia: Between Strategic Partnerships and Regional Rivalries. *Turkey, Russia and Iran in the Middle East: Establishing a New Regional Order*, 167-195.
- Nixey, J. (2012). *The Long Goodbye: Waning Russian Influence in the South Caucasus and Central Asia*. London, UK: Chatham House.
- Oğuzlu, H. T. (2020). Turkish Foreign Policy in a Changing World Order. *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*, 9(1), 127-139.
- Oktav, O. Z. (2022). Ukrayna Savaşı'nın Türkiye-Rusya ilişkilerine olası etkileri. *Bilge Strateji*, 13(23), 18-23.

- Olimat, M. S. (2023). The Russia-Ukraine War: Geopolitical and Gendered Impact on the Greater Middle East. *Journal of International Women's Studies*, 25(6), 2.
- Oxford Analytica. (2018). Trump Leaves Field To Putin And Erdogan in Syria. *Emerald Expert Briefings*, (oxan-db).
- Öniş, Z., & Yılmaz, Ş. (2009). Between Europeanization and Euro-asianism: Foreign policy activism in Turkey during the AKP era. *Turkish Studies*, 10(1), 7-24.
- Özbay, F. (2011). Soğuk Savaş Sonrası Türkiye Rusya ilişkileri: 1992-2010 . *Bilge Strateji*, 3 (4) , 35-77
- Özmelek, Ö. S. (2023). Cooperation Amid Transformation: Turkey and International Organizations. In *Turkey's Challenges and Transformation: Politics and Society on the Centennial of the Republic* (pp. 285-305). Cham: Springer International Publishing.
- Öztürk, A. E. (2021). *Religion, Identity and Power: Turkey and the Balkans in the Twenty-First Century*. Edinburgh University Press.
- Sanders, D. (2014). *Maritime power in the Black Sea*. Ashgate Publishing, Ltd.
- Scheppele, K. L. (2018). Autocratic Legalism. *The University of Chicago Law Review*, 85(2), 545-584.
- Serhiivna, Z. A. (2021, January). Status and Prospects of Energy Cooperation Between Ukraine and Turkey. In *2020 3rd International Seminar on Education Research and Social Science (ISERSS 2020)* (pp. 320-330). Atlantis Press.
- Stoner, K. (2022). The War in Ukraine: How Putin's War in Ukraine Has Ruined Russia. *Journal of Democracy*, 33(3), 38-44.
- Taşpınar, O. (2023). The European Dream. *Europe Today: A Twenty-First Century Introduction*, 84, 248.
- Tekin, A., & Williams, P. (2010). *Geo-politics of the Euro-Asia Energy Nexus: the European Union, Russia and Turkey*. Springer.
- Turan, S., & Köroğlu, N. Ö. (Eds.). (2017). *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kuramları ve Sorunlarına Temel Yaklaşımlar*. Transnational Press London.
- Ülgen, S. (2011). From Inspiration to Aspiration. *The Carnegie Papers*.
- Ünver, H. A. (2019). Energy Security and Policy: Between Bandwagoning and Hedging. In *The Routledge Handbook of Turkish Politics* (pp. 163-176). Routledge.
- Williams, B. G. (2015). *Inferno in chechnya: The Russian-Chechen wars, the Al Qaeda myth, and the Boston Marathon bombings*. University Press of New England.

Yermekbayev, A., Khairullayeva, V., Iztayeva, V., Zhuztayeva, B., & Doszhanova, A. (2020). Relations Between Turkey and Russia in the Context of Energy Partnership. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 10(4), 166-171.

2. Bölüm

Katar Dış Politikası ve Arabuluculuk Uygulamaları

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Osman ÇATI¹

GİRİŞ

Çatışmalar insanların ve insan toplumlarının etkileşimde bulunduğu her düzeyde meydana gelebilmektedir. Tarafların kendi çabalarıyla bir uzlaşmaya varamadıkları durumlarda başvurulmuş ve üçüncü tarafların şiddet içermeyen müdahalesine dayanan alternatif çözüm yöntemlerinden bir tanesi olan arabuluculuk zengin bir tarihsel geçmişe sahiptir. Eski çağlardan beri var olmaya devam etmekte olan arabuluculuk özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde sıkça başvurulmuş bir çatışma yönetimi ve çözüm yöntemi olmuştur. Devletler arasındaki uyuşmazlık ve savaşlar uluslararası arabuluculuğa konu olabileceği gibi, iç çatışma ve savaşların sona erdirilmesi de uluslararası arabuluculuk yoluyla olabilir. İç çatışmaların yükselişe geçtiği Soğuk Savaş sonrası yıllarda zengin doğal gaz ve petrol kaynaklarından elde ettiği muazzam gelirleri kullanarak refaha kavuşan Körfez'in küçük ülkesi Katar, bölgenin en fazla ve etkili arabuluculuk girişimlerinde bulunan ülkelerinden bir tanesi haline gelmiştir. Böylece arabuluculuk, 21. yüzyılın başından itibaren Katar'ın en önemli dış politika araçlarından biri olmuştur. Katar, çatışma yönetimi ve çözüm aracı olarak arabuluculuğa anayasasında önemli bir yer veren ve aynı zamanda barışçıl çözüme ulaşmak için uyuşmazlıkların arabuluculuğunu dış politika öncelikleri arasında sunan dünyadaki sayılı ülkelerden biridir. Katar'ın son yirmi yılda gerçekleştirdiği arabuluculuk girişimlerinin listesi oldukça uzundur ve Lübnan'dan Çad'a, Batı Sahra'dan Yemen'e ve Filistin'den Afganistan'a kadar uzanmaktadır. Fiji askerleri örneğinde olduğu üzere, Katar'lı yetkililerin arabuluculuk girişimleri sonrasında serbest bırakılanlar arasında dünyada barışı tesis etme misyonuna sahip Birleşmiş Milletlerin görevlileri bile yer almaktadır. Bu çalışmanın amacı arabuluculuğun Katar dış politikasındaki yeri ve önemini ortaya koymak ve arabuluculuk yaklaşım ve kavramları yardımıyla Körfez ülkesinin bu yöndeki uygulamalarını incelemektir. Çalışma giriş ve sonuç dışında dört ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci ana bölümünün konusunu arabuluculuk oluşturmada ve Katar'ın uygulamalarının incelenmesi için bir kavramsal çerçeveye içermektedir. Bir sonraki bölümde arabuluculuk, Katar dış

---

¹ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0003-1606-9427

politikasının bir aracı olarak ortaya konmaktadır. İzleyen bölümde ise bağımsızlık sonrası Katar'ın dış politikasının gelişimi ve temelleri işlenmektedir. Küçük Körfez ülkesinin arabuluculuk uygulamalarına kavramsal değerlendirmelerin yer aldığı sonuç bölümünden önce yer verilmiştir.

ARABULUCULUK: TARİHSEL VE KAVRAMSAL BİR YAKLAŞIM

Çatışmalar ve savaşlar insanlık tarihinde önemli bir yer tutmakta ve uluslararası ilişkilerin yaygın unsurları olarak varlıklarını sürdürmeye devam etmektedirler. Diğer yandan, bu çatışma ve savaşların önlenmesi veya sona erdirilmesi yönünde çabalar da insanlık tarihi ve uluslararası ilişkilerde yadsınamaz bir yere sahiptir. Çatışma ve savaşların taraflardan bir tanesinin güç kullanması yoluyla sonuçlandırılmadığı veya tarafların kendi çabalarıyla bir uzlaşmaya gidemediği durumlarda başvurulmuş çatışma yönetimi ve çözüm yöntemlerinden bir tanesi olarak arabuluculuk, eski çağlardan bu yana var olmaya devam etmektedir. Yapılan çalışmalar arabuluculuğun antik Çin, Hindistan, Kore, Japonya, Mısır ve Afrika'nın bazı bölgeleri ile Yunan şehir devletleri gibi çok çeşitli kültürlerde, devlet, toplum ve birey seviyelerinde uygulanan en eski çatışma yönetimi ve çözüm türlerinden bir tanesi olduğunu ortaya koymuştur (Folberg, 1983: 4-5; Wall, Stark ve Standifer, 2001: 370-371; Bercovitch, 2011a: 16).

Arabuluculuğa dair yazılı en eski kayıtlar ise günümüzde Orta Doğu olarak bilinen bölgeye aittir. Örneğin, modern Suriye'de Fırat Nehri'nin batı kıyısında bulunan Mari şehir-devletine ait M.Ö. 18. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen kraliyet arşivinde yer aldığı üzere, Mari Kralı Zimri-Lim'in, başkenti Halep olan kuzey Suriye Krallığı Yamhad ile Asi Vadisi'nde yer aldığı tahmin edilen Katanum arasındaki çatışmayı çözme girişimi, kaydedilmiş en eski uluslararası arabuluculuk vakalarından birini oluşturmaktadır (Munn-Rankin, 1956: 78-79). Benzer bir şekilde, M.Ö. 14. yüzyılda yazılan Aramha Mektupları da arabuluculuğa dair hükümler içermektedir. Büyük çoğunluğu dönemin diplomasi dili olan Akadça dili ve lehçelerinde çivi yazılı 382 kil tablettan oluşan bu mektuplar, Mısır'daki 18. Hanedan firavunları ile Doğu Akdeniz'den Basra Körfezine kadar bir alanı kaplayan coğrafyada yer alan irili ufaklı çok sayıda devletin yöneticileri arasında geçen yazışmalardan oluşmaktadır. Bu siyasi yapılar arasında yazışmaların merkezinde yer alan Antik Mısır ile birlikte dönemin büyük güçleri olarak kabul edilen Babil, Asur, Hitit ve Mittani krallıklarının yanı sıra Arzawa ve Alashiya adındaki iki bağımsız devlet ve Mısır'a bağlı sayıları kırka ulaşan vasal şehir-devleti yer almaktadır (Cohen ve Westbrook, 2000: 6-10; Yılmaz ve Kılıç, 2020). Geoffrey Berridge'in "Amarna Diplomasisi: Tam Teşekküllü Bir Diplomatik Sistem mi?" çalışmasında belirttiği

üzere, Mısır'a bağlı bu vasallar, her ne kadar sonuca ulaşamamış olsalar da, aralarındaki sorunların çözülmesi için Firavunlara arabuluculuk başvurularında bulunmuşlardır (Berridge, 2000: 220).

Zengin tarihsel bir geçmişe sahip olan arabuluculuk, özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde sıkça başvurulmuş bir çatışma yönetimi ve çözüm yöntemi olmuştur. Bu durumun bir yansıması olarak Kalevi Holsti, ulusal rol kavramları üzerine yaptığı önemli çalışmasında, "arabulucu-bütünleştiriciyi 17 temel rol kavramından bir tanesi olarak sunmuştur. Ayrıca, yetmiş bir devlet liderinin açıklamalarına dayanan Holsti, bu liderlerden 22'sinin (%31) kendilerini "arabulucu-bütünleştirici" olarak tanımladığını ve bunun Soğuk Savaş bağlamında en popüler beşinci rol kavramı olduğunu ortaya koymuştur (Holsti, 1970). Paul Diehl ve Michael Greig'in Uluslararası Çatışma Yönetimi Veri Seti'ni temel alan çalışmalarında ortaya koydukları üzere, 1945-1999 yılları arasında 333 farklı devletlerarası çatışma veya iç savaşa yönelik toplam 2,632 arabuluculuk girişiminde bulunulmuştur. Söz konusu 55 yıllık dönemin başlangıcında nispeten az olan arabuluculuk girişimlerinin sayısı 1960'lı yıllarda ivme kazanmıştır. Böylece 1940'lı ve 1950'li yıllarda gerçekleşen arabuluculuklar 55 yıllık dönemde gerçekleşen toplam arabuluculukların sadece %2.2'sini ve %3.3'ünü oluştururken, 1960'lı yıllar arabuluculuk girişimlerinin iki kat artışına sahne olmuştur. 1970'li yıllarda artmaya devam eden girişimler, izleyen on yıllık dönemde aynı seviyelerde kalmıştır. Soğuk Savaş sonrası 1990'lı yıllarda gerçekleşen arabuluculuk girişimleri ise kayda değer ölçüde artış göstererek 1945-1999 döneminde gerçekleşen toplam 2,632 arabuluculuğun neredeyse %64'ünü oluşturmuştur. Aslında, 1945-1989 dönemi boyunca gerçekleşen arabuluculuk girişiminden daha fazlası 1990'lı yıllarda gerçekleşmiştir. Bu artışta Soğuk Savaş'ın hemen arkasından gelen dönemde özellikle iç savaşların dramatik bir şekilde yükselişe geçmesi önemli bir rol oynamıştır. Paul Diehl ve Michael Greig'in işaret ettiği üzere, iç savaşlar 1990-1999 arası bu dönemde yaşanan 66 savaştan 59 tanesini oluşturmuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde süper güçlerin rekabetinden kaynaklı kilitlenmenin de bir ölçüde sona ermesi ve Amerika Birleşik Devletleri ile Rusya Federasyonu arasında bir iş birliği ortamının ortaya çıkması da bu dönemde arabuluculuk girişimlerinin büyük ölçüde artmasında etkili olmuştur. 1945 yılında 66 olan bağımsız devlet sayısının 1990'lı yıllarda üçe katlanması da bir yandan arabulucu olabilecek devlet sayısını arttırırken, devletler arasında ve içinde yaşanan çatışmaların niceliksel yükselişinde de etkili olmuştur (Greig, 2012: 31-34). Diğer yandan, Magnus Lundgren and Isak Svensson'un Upsala Çatışma Veri Programı'nın 1989-2013 dönemini kapsayan verilerini kullanarak yaptıkları bir çalışma, 21. yüzyılın

başında arabuluculuk girişimlerinde göreceli bir düşüş yaşandığını gözler önüne sermişlerdir (Lundgren ve Svensson, 2020: 1-7). Arabuluculuğa gösterilen rağbetin azalmaya başladığı bu dönemde ortaya çıkan ve artarak devam eden Katar'ın arabuluculuk faaliyetleri daha önemli bir hale gelmektedir.

Arabuluculuk terimi, "arada olmak" veya "aracılık etmek" anlamına gelen Latince "mediäre" fiilinden gelmektedir. Özellikle 1950'li yıllardan sonra önemli ölçüde zenginleşen ve çeşitlenen alan yazınında arabuluculuk kavramının farklı yönlerini vurgulayan bir dizi tanım sunulmuştur. Jacob Bercovitch'e göre, tanımlamaların ilk grubu arabulucuların ne yaptıklarına veya neyi başarmayı umduklarına odaklanırken, ikinci grup arabuluculuğu diğer çatışma yönetimi ve çözüm biçimlerinden ayıran farklara vurgu yapmakta, üçüncü grup ise arabulucuların özelliklerini vurgulamaktadır (Bercovitch, 2011b: 67). Birinci grubun özelliklerini yansıtan Birleşmiş Milletler (BM) tanımında arabuluculuk; "üçüncü bir tarafın, iki ya da daha çok tarafın, rızalarını alarak, bir çatışmayı önlemek, yönetmek ya da çözmek için, karşılıklı kabul edilebilir mutabakatlar geliştirmelerine yardımcı olduğu bir süreçtir" (Birleşmiş Milletler, 2012). Arabuluculuk; şiddet, kendi başının çaresine bakma ve yargı yoluyla çözüm yerine geçen barışçıl bir alternatiftir.

BM Antlaşması'nın 2. maddesinin 3. bendi, tüm üye devletlerden "uluslararası nitelikteki uyuşmazlıklarını, uluslararası barış ve güvenliği ve adaleti tehlikeye düşürmeyecek bir şekilde, barışçıl yollarla çözmelerini" talep ederken, aynı zamanda, 33. maddesinin 1. bendinde de anlaşmazlıkların barışçıl çözüm yöntemlerinin bir listesini sunmaktadır: "Devam etmesi uluslararası barış ve güvenliğin sürdürülmesini tehlikeye düşürebilecek nitelikte bir uyuşmazlığa taraf olanlar, her şeyden önce müzakere, soruşturma, arabuluculuk, uzlaşma, tahkim ve yargısal çözüm yolları ile bölgesel kuruluş veya düzenlemelere başvurarak veya kendi seçecekleri diğer barışçıl yöntemlerle çözüm aramalıdır." (Birleşmiş Milletler, erişim tarihi: 15.08.2023). BM Antlaşması böylece barışçıl çatışma yönetimi yöntemlerini esasen üç temel gruba ayırır: (i) çatışmanın tarafları arasında doğrudan müzakere; (ii) arabuluculuk, soruşturma ve uzlaştırma ve (iii) üçüncü taraf müdahalesinin bağlayıcı formları. Bu bağlamda, arabuluculuğu doğrudan taraflar arasında yapılan müzakerelerden ayıran üçüncü taraf katılımı bulunsa da, arabuluculuk, tahkim ve yargı yoluyla çözüm gibi bağlayıcı üçüncü taraf müdahalelerinden de ayrılır. Arabuluculuk hem çatışma yönetimi hem de çatışma çözümünü içerirken, çatışma yönetimi, çatışan tarafları şiddet yerine politik yöntemleri izlemeye teşvik etmeye çalışan çabaları ifade eder ve çatışmanın belirtilerinden ziyade temel nedenleri ile ilgilenir. Çatışma yönetimi başlı başına arabuluculuğun ana hedefi olabileceği gibi, ateşkes sağlayarak veya şiddeti sona erdirecek başka yollarla çatışma

çözümüne yol açabilir ve böylece ilgili taraflar için tatmin edici ve kalıcı bir barışa ulaşılmasını kolaylaştırabilir.

Uluslararası arabuluculuk konusunun kuramsal ve kavramsal gelişimine önemli katkılarda bulunmuş olan Jacob Bercovitch arabuluculuğun temel özelliklerini sıralarken diğer çatışma çözüm yöntemlerinden ayrılan yönlerini de ortaya koymuştur: (Bercovitch, 2011b: 69-70).

- Arabuluculuk, barışçıl çatışma yönetiminin bir uzantısı ve devamıdır.
- Arabuluculuk, iki veya daha fazla devlet veya diğer aktörler arasındaki bir çatışmaya dışarıdan birinin (bir birey, bir grup veya kuruluş) müdahalesini içerir.
- Arabuluculuk zorlayıcı olmayan, şiddet içermeyen ve sonuçta bağlayıcı olmayan bir müdahale şeklidir.
- Arabulucular ister iç ister uluslararası olsun, bir çatışmayı etkilemek, değiştirmek, çözmek, değiştirmek veya bir şekilde etkilemek için girişimlerde bulunurlar.
- Arabulucular, bilinçli veya bilinçsiz olarak kendilerinin veya temsil ettikleri grup veya kuruluşun fikirlerini, bilgilerini, kaynaklarını ve çıkarlarını beraberlerinde getirirler. Arabulucuların genellikle söz konusu çatışmaya ilişkin kendi varsayımları ve gündemleri vardır.
- Arabuluculuk çatışma yönetiminin gönüllü bir şeklidir. İlgili aktörler, arabuluculuğu veya arabulucuların önerilerini kabul etme veya reddetme özgürlüğünün yanı sıra, çatışmalarının sonucu (her zaman süreç üzerinde olmasa da) üzerinde kontrolü elinde tutar.
- Arabuluculuk sadece geçici olarak olay bazlı olarak işler.

Uluslararası çatışmalarda devreye giren aktörler genel itibarıyla beş farklı kategoride ele alınabilir: Bireyler, uluslararası örgütler, bölgesel hükümetler arası örgütler, sivil toplum kuruluşları ve devletler. Arabulucular birçok nedenden dolayı uluslararası arabuluculuk faaliyetinde bulunurlar. Örneğin, değerler ve ahlaki düşünceler bu nedenler arasında yer alabilir. Arabuluculuk girişiminde bulunan aktörler çatışmaların azaltılması ya da çözümlenmesini istedikleri için harekete geçtiklerini beyan ettiklerinde bu beyan gerçek durumu yansıtsa da yansıtmasa da genellikle övgü alırlar. Devlet odaklı bu çalışma, arabulucuların ileri sürdükleri değerler ve ahlaki düşünceler konusunda samimiyetleri üzerine bir değerlendirme yapmak yerine arabuluculuğu iç ve dış ihtiyaçlara hizmet etmek ve hedefleri gerçekleştirmek için kullanılan bir dış politika aracı olarak görmektedir. Saadia Touval'in açıkladığı üzere, böyle bir perspektifte arabuluculuk, arabulucunun uluslararası sisteme ilişkin algılarından, iç politika

ihtiyaçlarından ve dış politika hedef ve stratejilerinden kaynaklanan bir süreç olarak görülmektedir. Bu durumda arabulucu devlet tüm çabalarını çatışmaları sona erdirmeye yönelten bir aktör olarak algılanmamaktadır. Aksine, çatışmanın etkili bir şekilde azaltılması, arabulucunun izlediği dış politikanın sadece ama sadece bir parçasını oluşturur (Touval, 2003: 92). Bu nedenle, Bercovitch'in belirttiği gibi, uluslararası arabuluculuk süreci, sadece çatışan tarafların amaçları, çıkarları ve beklentileri değil, aynı zamanda arabulucununukileri de içerir (Bercovitch, 1992).

Bu şekilde görüldüğünde, çatışmayı azaltma ve barışa katkıda bulunma gibi gerçek bir insani hedef göz ardı edilmemelidir, ancak devletler arabuluculuk girişimlerinde genellikle lehlerindeki mevcut durumu savunmak veya etki alanlarını genişletmek, çatışmanın kendi topraklarına taşmasını önlemek, taraf tutmaktan kaçınmak, çatışma içindeki taraflarla daha iyi ilişkiler geliştirmek, rakiplerini uzak tutmak veya güçlü dış müdahaleciler tarafından karışılmaktan kaçınmak, güvenliklerine katkıda bulunan normları teşvik etmek veya kendi meşruiyetlerini, prestijlerini veya imajlarını artırmak için bulunabilirler (Melin, 2013: 80; Zartman, 2011: 156-159). Bu nedenle, Zartman tarafından belirtildiği üzere dış politika aracı olarak arabuluculuk, genellikle bir araya gelen savunmacı ve saldırgan hedefleri ilerletmek için kullanılabilir. Bu bağlamda, savunmacı arabuluculuk, çatışmanın devamı bir devletin ilişkileri için tehdit oluşturduğunda, çatışmanın tırmanma ve ek tarafların dahil olma tehlikesini artırdığında, bölgesel dengeyi olumsuz etkilediğinde veya rakiplere çatışmaya arabulucu veya destekleyici rollerde dahil olma fırsatını verdiğinde gerçekleşir. Öte yandan, saldırgan hedefler; etki alanını genişletme isteğini, meşruiyeti, prestiji veya imajı artırma arzusunu, belirli bir sonuca ulaşmayı, zayıf bir tarafın bertaraf edilmesini önleme çabasını, çatışma taraflarının onaylayacağı ve üzerinde duracakları tercih edilen bir sonuca avantajlar eklemeyi veya arabulucuyu anlaşmayı garanti edecek ve dayanıklılığını sağlayacak bir pozisyona yerleştirmeyi içerebilir (Zartman, 2013: 15).

Bu noktada, "büyük güç arabuluculuğu" ve "küçük güç arabuluculuğu" arasında bir ayrım yapmak mümkündür. Bu ayrım büyük ölçüde arabuluculuk yazınındaki "güç arabulucuları" ve "saf arabuluculara" karşılık gelir. Isak Swenson büyük güçleri, sömürgeci güçleri ve komşu devletleri güç arabulucuları olarak sıralarken, küçük ve uzak devletleri uluslararası, bölgesel veya sivil toplum kuruluşlarının temsilcileri ve bireylerle birlikte saf arabulucular olarak sınıflandırır. Bu nedenle, bir güç arabulucusu, tarafları kendi çıkarlarını da içerecek şekilde bir anlaşmaya yönlendirmek için siyasi, askeri ve ekonomik kaynaklarından yararlanır. Benzer bir şekilde, ihtiyaç olması halinde tarafları anlaşmanın şartlarına uymaya ikna etmek için teşvikler ve cezalar kullanır. Diğer

yandan, bir saf arabulucu, tarafların güvenini kazanmaya çalışır, aralarındaki iletişimi teşvik eder, ihtiyaç duyulursa prestij kaybı olmadan geri adım atabilme imkânı tanır ve anlaşmaya varmalarını sağlamak üzere ikna edici alternatifler sunar (Svensson, 2007: 229-232).

Arabuluculuk alanında yaygın olan bir görüşe göre, güç arabulucuları, özellikle askeri ve ekonomik kaynakları ile müzakere tecrübeleri sayesinde, daha iyi arabuluculuk yaparlar ve genellikle daha başarılı olurlar. Bu görüşün savunucuları ayrıca, güçlü bir arabulucunun, tarafların ulaştığı anlaşmayı uygulama kapasitesine sahip olduğunu veya tarafların kendi tavizlerinin dışında ek faydalar sunabileceğini de belirtirler. William Smith'in ifade ettiği gibi, arabulucu devletin uluslararası toplumdaki ve çatışmanın tarafları üzerindeki gücü, arabulucu olarak kabul edilebilirliği ve başarısı açısından önemli bir rol oynayacaktır. Bu nedenle, "büyük güç arabuluculuğunun genellikle küçük güç arabuluculuğundan daha başarılı olmasını beklemek mantıklıdır" (Smith, 1985: 367). Benzer şekilde, Soğuk Savaş döneminde süper güç arabuluculuğunu incelediği çalışmasında Saadia Touval, ABD ve Sovyetler Birliği'nin arabuluculuk çabalarında sıklıkla bulunmalarını sağlayan geniş politik etki ve geniş malî yeteneklere vurgu yapmıştır. Ayrıca, bu iki devletin uluslararası sistemdeki diğer devletlerden daha üstün kaynaklara ve daha fazla nüfuzla sahip olmaları nedeniyle, arabuluculuklarının diğer uluslararası aktörlerin arabuluculuk çabaları ile karşılaştırıldığında daha etkili olduğunu varsaymanın yerinde olacağı sonucuna varmıştır (Touval, 1992).

Ödül gücü ve zorlayıcı güç, güç arabulucularının kullanabileceği güç türleri arasında yer alır (Rubin, 1992). Ödül gücü, arabulucu devletin, davranış değişikliği karşılığında çatışmanın taraflarına somut veya somut olmayan bazı faydalar sunarak müzakere edilmiş bir çözüm için uygun zeminler oluşturmak için kullanıldığında devreye girer. Her ne kadar Katar coğrafi ve demografik nedenlerle büyük güç olarak sınıflandırılmasa da ilerleyen kısımda göreceğimiz üzere, zengin doğal kaynaklara sahiptir ve bu kaynaklardan elde ettiği gelirleri arabuluculuk girişimleri sırasında ihtilafli tarafların anlaşmaya varmasını teşvik etmek için kullanmaktan kaçınmamaktadır. Teşvik ve vaatlerden yararlanan ödül gücünün aksine, zorlayıcı güç, çözüm yolunda iş birliğini sağlamak için tehditlerden yararlanır. Bir arabulucunun kullanabileceği tehditler arasında müzakerelerden çekilme, uzlaşmamakta direnmeyi basına taşıma tehdidi, zaman sınırları belirleme, ekonomik faydaları alıkoyma, çeşitli türlerde yaptırımlar uygulama veya diğer tarafın lehine müdahalede bulunma yer alabilir. ABD yönetiminin, İsrail'i Sovyetler Birliği'nden gelen Yahudi göçmenlerin yerleşimine yardımcı olması için talep ettiği 10 milyar dolarlık kredi garantisini vermemekle tehdit etmesi, 1991'de Madrid Barış Konferansı'na katılacak Filistin

heyetinin oluşumu konusundaki İsrail inatçılığını aşmak için zorlayıcı gücün kullanımına örnek olarak görülebilir.

Güce odaklı Realist düşüncenin büyük ölçüde hâkim olduğu Soğuk Savaş döneminde ana eğilim, küçük ve orta ölçekli devletleri büyük güç rekabetinin pasif nesnelere olarak görmek ve onların kendi amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik bir dış politikaları olabileceği düşüncesini reddetmektir (Çatı, 2013). Ancak özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından küçük ve orta ölçekli devletler, barış arabulucuları olarak uluslararası sistemde önemli bir yer edindiler. Norveç, İsveç, İsviçre ve Cezayir gibi devletler, göreceli stratejik zayıflıklarına ve ihtilafli tarafların bir çatışmadaki davranışlarını değiştirecek askeri güç kullanma kapasitesinden yoksun olmalarına rağmen, dikkate değer arabulucular olarak itibar kazandılar. Slim'in ifade ettiği gibi, güç yöneltme kapasitesinin eksikliği, küçük bir devletin arabulucu olarak tercih edilme nedenlerinden biri olabilir. Çatışmadaki güçlü taraf için küçük bir devlet, imajını zedelemekten tavizler verilebilecek bir itibar koruyucu rolünü üstlenebilir. Çatışmadaki zayıf taraf için küçük bir devlet, zayıf bir elle müzakere yapmanın zorluklarını anlayan bir güvence olabilir. Küçük devletler, tehditler savurmak ya da baskıya başvurmak yerine, ihtilafli tarafları bir çözüme ulaşmaya ikna etmek zorundadır. Bu nedenle küçük devletler, büyük güç müdahalesinin beraberinde getirebileceği haksız muamele veya kırınglık duygularına yol açmadan arabuluculuğu başarılı bir şekilde üstlenebilirler (Slim, 1992).

Bir arabulucunun elinde bulunan kaynaklar veya bu kaynakların eksikliği, çatışmanın yönetilmesi veya çözümü için benimsenecek arabuluculuk stratejilerinin seçiminde önemli bir rol oynayabilir. Touval ve Zartman tarafından sunulan ve geniş kabul gören üçlü tipolojide, arabulucu stratejileri düşük müdahaleden yükseğe doğru sıralanacak bir şekilde sınıflandırılır: İletişimi kolaylaştırma stratejileri, prosedürel veya çözüm üreten stratejiler ve yönlendirici veya manipülatif stratejiler. İlk stratejide, arabulucular, çatışmanın tarafları arasındaki iletişim bozulduğunda başlangıç temaslarını başlatarak anlaşmayı kolaylaştırmak için önerilerini ileten bir iletişim kanalı olarak hareket ederler. Ancak, iletişimi kolaylaştırma stratejilerini benimseyen üçüncü taraflar, arabuluculuğun süreci veya içeriği üzerinde az veya hiç kontrol sağlamazlar. Prosedürel veya çözüm üreten stratejilerde, arabulucu, çatışmadaki taraflarla veya aralarında yapılan toplantıların yerini, sayısını, bu toplantıların konularını ve taraflara sağlanan bilgi ve kaynakların dağıtımını kontrol eder. Bu nedenle, bu stratejileri benimseyen arabulucular, çatışmanın konularını yeniden tanımlayabilir ve yönetimi veya çözümü için yenilikçi fikirler ortaya koyabilirler. Yönlendirici veya manipülatif stratejilerde arabulucular, arabuluculuğun içeriğini ve sürecini etkileyebilir. Bu en aktif stratejide, arabulucular, tarafları anlaşmaya

veya belki de kendi beklenti ve çıkarlarını karşılayan bir anlaşmaya doğru yönlendirmek için ödül veya zorlayıcı güçlerini kullanırlar (Zartman, 1985: 38-40).

KATAR'IN DIŞ POLİTİKASININ BİR ARACI OLARAK ARABULUCULUK

Katar yüzölçümü ve nüfusu itibarıyla Orta Doğu'nun en küçük devletlerinden bir tanesidir. Bağımsızlığına kavuştuğu 1971 yılında 111.000 olarak tahmin edilen toplam nüfus, son yıllarda 3.000.000 seviyelerine ulaşmıştır. Ancak sayıları yaklaşık 330.000 olarak hesaplanan Katar vatandaşları, bu toplam nüfusun yaklaşık dokuzda birini oluşturmaktadır. Diğer yandan zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olan Katar, dünyanın en varlıklı ülkeleri arasında yer almaktadır. Basra Körfezi'nde, Katar-İran karasularının kesişme alanında yer alan Katar'a ait Kuzey Sahası dünyanın en büyük doğal gaz havzasında bulunmaktadır. Dünya doğal gaz rezervlerinin yüzde 10'unun yer aldığı bu kıyı ötesi sahaya sahip olan Katar, dünyanın en büyük doğal gaz rezervlerine sahip ülkeler sıralamasında Rusya ve İran'dan sonra gelmektedir. Doğal gaz ve petrol ihracatı 2022 yılında 108 milyar dolara ulaşan Katar'da, satın alma paritesine göre kişi başına düşen gelir cari fiyatlarla 109,000 dolara ulaşmıştır. Bu yüksek gelir seviyesi ile Katar, Körfez ülkeleri arasında birinci sırada yer almakta, dünyada ise Lüksemburg, İrlanda ve Singapur'dan sonra 4. sırada gelmektedir (BP, 2022; Uluslararası Para Fonu (IMF), 2022; IMF, 2023). 2022 FIFA Dünya Futbol Şampiyonası'nın düzenlenmesi için 200 milyar dolarlık bir yatırım yapan Katar'ın, 2005 yılına kurulan Varlık Fonu'nun değeri 450 milyar dolara ulaşmıştır (Calabrese, 2023).

Özellikle son yirmi yıllık dönemde petrol ve doğalgaz gelirlerindeki muazzam artıştan kaynaklanan finansal güç, Katar'ı yöneten Al Sani ailesine iç istikrarı sağlamak için geniş kapsamlı bir refah rejimi oluşturarak yerel halkla ilişkilerini sağlamlaştırma imkanı tanımıştır. Artan finansal kaynaklar, aynı zamanda Katar yöneticilerinin, oldukça iddialı bölgesel ve uluslararası dış politika hedeflerinin bir parçası olarak, ülkenin küresel profilini ve prestijini yükseltmek için kullanılmıştır. Bu bağlamda, coğrafi ve demografik sınırlamalar nedeniyle zorlayıcı güce sahip olmamalarına rağmen, Katar yöneticilerinin finansal kapasitesi veya ödül gücü, genellikle malî teşvikler sunmayı içeren arabuluculuk faaliyetlerine katılmalarına olanak tanımıştır. Ancak Katar'ın arabuluculuk faaliyetlerine odaklanmadan önce bu faaliyetlerin dış politikadaki yerinin anlaşılması için ülkenin bağımsızlık sonrası dış politikası kısaca ele alınacaktır.

KATAR DIŞ POLİTİKASININ GELİŞİMİ VE TEMELLERİ

18. yüzyılda Al Sani ailesinin yönetimine giren Katar'da Osmanlı hakimiyeti, 1. Dünya Savaşı öncesinde İstanbul'un bölgeden çekilme kararı alması ile sona ermiş ancak küçük Körfez ülkesi 1916 yılından 1971 yılındaki bağımsızlığına kadar Birleşik Krallık'ın himayesinde kalmıştır. Bağımsızlığın ilanı sonrasında Birleşmiş Milletler ve Arap Ligi'ne üye olan Katar, 1981 yılında Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman ile birlikte Körfez Arap Ülkeleri İş birliği Konseyi (KİK)'nin kurucu üyesi olmuştur. Bağımsızlığını kazanmasının ardından bu hükümetler arası kuruluşlara üye olmasına rağmen aktif bir dış politika izlemeyen Katar, içe dönük kalmayı sürdürmüş ve Suudi Arabistan ile uyumlu bir tutum sergilemiştir. Katar'ın politikalarında dönüşüm ise, 1995 yılında, velihaht Hamad bin Halife Al Sani'nin ülkenin kontrolünü babası Emir Halife bin Hamad Al Sani'den kansız bir saray darbesi ile ele geçirmesiyle başlamıştır. Doha'da iktidar değişimine rağmen Suudi Arabistan'ın Emir Halife'ye destek vermeye devam etmesi Katar-Suudi Arabistan ilişkilerini olumsuz etkilerken, Katar Emiri KİK zirve toplantılarını boykot etmiştir (Miller ve Verhoeven, 2019). Emir Hamad bin Halife'nin 2013 yılında Körfez monarşilerinde nadir görülen bir şekilde görevini gönüllü olarak oğluna devretmesiyle yönetime gelen Temim bin Hamad El Sani, günümüzde Katar Emiri olarak görev yapmaktadır. Suphi Barakat'ın aktardığı üzere Emir Hamad bin Halife yönetiminde Katar, Suudi şemsiyesi altından istikrarlı bir şekilde uzaklaşmış ve İran ve ABD ya da İsrail ve Hamas gibi görünüşte çelişkili aktörlerle iyi ilişkiler sürdürmeye çalıştığı bağımsız ve pragmatik bir dış politika çizmeye başlamıştır (Barakat, 2014: 6-7).

Emir Hamad bin Halife'nin yönetimde kaldığı 18 yıllık sürede Katar, sert ve yumuşak güç unsurlarının bileşimine dayalı üç temel ayağı olan yeni bir dış politika anlayışını geliştirmeye çalışmıştır (Çatı, 2020: 321-323). Katar'ın sert ve yumuşak güç unsurlarının bileşimine dayalı bu dış politikasının birinci ayağını ABD ile kurulan müttefiklik ilişkisi oluşturmaktadır. Orta Doğu'nun en küçük ordularından bir tanesine sahip olan Katar, sert güç alanında klasik güvenlik endişelerini karşılamak üzere ABD ile yakın müttefiklik ilişkisi kurmuştur. Bu kapsamda başkent Doha'nın batısında yer alan Al Udeid Hava üssü Amerika Birleşik Devletleri Merkez Komutanlığı (USCC) ile Amerika Birleşik Devletleri Hava Kuvvetleri Merkez Komutanlığı (USAFCC)'na ev sahipliği yapmaktadır (Congressional Research Service, 2022).

Emir Hamad bin Halife dönemindeki önemli bir diğer gelişme, üretilen doğal gazın LNG'ye dönüştürülerek tankerlerle dünya enerji piyasalarına arz edilebilmesi için ülkenin LNG altyapısına, 2010 yılına kadar olan dönemde 120 milyar doları aşan yatırım yapılması olmuştur. Bu yatırım, neredeyse tamamı

ihraç edilen yıllık 77 milyon varil üretim kapasitesine ulaşılmasını sağlayarak Katar'ı LNG ihracatında dünya lideri yapmıştır (Ulrichsen, 2014). Katar dış politikasının ikinci temel ayağını ise özellikle doğal gaz ihtiyaçlarını karşıladığı ve yatırım yaptığı ülkelerle karşılıklı bağımlılığa dayalı ilişkiler kurmak oluşturmuştur. Böylece, Katar uzun vadeli gaz satış anlaşmalarıyla uluslararası sistemin önemli aktörlerinin enerji güvenliği politikalarının önemli bir parçası haline gelmiştir. Aynı zamanda büyük ölçekli yatırımlarıyla dış ilişkilerini güçlendirmektedir. Katar siyasetini yakından tanıyan iki akademisyenin gözlemlediği üzere bu yatırımların ana hedefleri arasında, Katar'ın bir kriz anında askeri olarak kendisinden daha güçlü devlet ya da devletlerle yalnız başına kalmasının önüne geçmek ve uluslararası toplumun önemli üyelerinin bağımsız Katar'ın varlığına dayalı çıkarlarını gözeterek Doha'nın savunmasına katkı sunmalarını sağlamak yer almaktadır (Ulrichsen ve Karasik, 2019).

Katar, dış politikasının üçüncü temel ayağı olarak, küresel düzeyde tanınırlığını ve etkinliğini artırmak üzere girişimci, modern, vizyoner ve popüler bir ülke markası oluşturma girişiminde bulunmuştur. Bu hedefi gerçekleştirebilmek üzere uygulamaya konan, ülke için marka oluşturma girişimlerinin amaçları dört temel başlık olarak özetlenebilir: (i) Katar'ın uluslararası tanınırlığını ve saygınlığını artırarak dünya haritasında olumlu bir imajla konumlandırmak; (ii) Ülkenin bölgesel düzeyde rekabet halinde olduğu Suudi Arabistan ve BAE gibi komşularından ayırtarak; (iii) Katar'ın ilerici bir Arap ve İslam ülkesi olarak kabulünü sağlamak; (iv) Uluslararası alanda Batı ile Arap dünyası arasında ortak değerleri savunan bir köprü ülkesi olarak Katar'ın önemini artırmak (Barakat, 2012). Dış politika ile iç politikanın iç içeliği göz önüne alındığında (Çatı, 2017), küresel marka oluşturma çabalarının Katar milli kimliğinin pekiştirilmesi boyutu da önem kazanmaktadır. Katar'ın ülke markası oluşturmak için uygulamaya koyduğu politikalar ise üç temel hedefi gözetmektedir: (i) Katar'ı çatışma çözümlerinde aktif ve etkili bir arabulucu olarak konumlandırmak; (ii) Ülkenin bölgesel ve küresel imajını El Cezire başta olmak üzere medya kanalları aracılığıyla güçlendirmek; (iii) Havacılık, spor, kültür, eğitim ve inovasyon alanlarında Katar'ı küresel bir aktör haline getirmek.

Hamad bin Halife yönetiminde Katar önemli atılımlar yapmış ve dış politika hedeflerini gerçekleştirmek yönünde önemli ilerlemeler sağlamıştır. 2010 yılının sonlarına gelindiğinde de kendisini bölge içi ve dışında farklı coğrafyalarda yer alan çatışmaların çözümlenmesinde girişimlerde bulunarak, etkili ve tarafsız bir arabulucu olarak konumlandırmayı başarmıştır. 2011 yılının hemen başında Tunus'ta başlayan ve Mısır, Bahreyn, Libya, Yemen ve Suriye'ye yayılan halk ayaklanmaları sürecinde Katar, çatışmaya sahne olan bölgelerde istikrarı sağlamayı öngören tarafsızlığa dayalı arabulucu kimliğini bırakarak genel olarak

değişimden yana taraf olmuş ve halk isyanlarına destek vermiştir. Ayaklanmalara destek verirken Arap dünyasının sorunlarına Arapların çözüm bulması gerektiği ilkesini öne çıkarmış ve hâkim rejimlerin değişiminden yana ortaya koyduğu tutuma dayanak yapmıştır. Diğer yandan Libya'ya NATO müdahalesinde, dönem başkanlığını yapmakta olduğu Arap Birliği ile ittifakın Batılı üyeleri arasında koordinasyonu yürütmüş ve böylece Batı dünyasındaki değerini artırmayı hedeflemiştir. Ayrıca, Pınar Akpınar'ın vurguladığı üzere Katar, baskıcı rejimlere karşı ayaklanan halkların yanında yer alarak kendisini “insanlığın savunucusu” olarak konumlandırmaya çalışmıştır (Akpınar, 2015: 260). Diğer yandan halkların yanında hükümetlere karşı tavır almakta seçici davranmakla da haklı olarak eleştirilmiştir (Barakat, 2012: 32). Tunus, Mısır, Libya ve Suriye’de rejim değişikliği yönünde güçlü bir şekilde tavır alan Katar yönetimi, Bahreyn ve Yemen’de benzer bir kararlılık sergilememiştir.

Katar'ın Arap ayaklanmaları sürecinde Suudi Arabistan başta olmak üzere KİK'in diğer üyeleri ile bir eşgüdüm olmadan farklı politikalar izlemesi ve tehdit olarak gördükleri Müslüman Kardeşlere destek vermesi, Körfez ülkeleri arasında önce gerilime yol açmış sonrasında da ilişkilerin kopmasına yol açmıştır. KİK üyeleri arasındaki anlaşmazlıklar, İran ve Suriye konulu 2012 yılındaki toplantının “İran söz konusu olduğunda güvenilir olmadığı” gerekçesiyle Katar'sız gerçekleştirilmesi ile gün yüzüne çıkmaya başlamıştır (David, 2014: 28). 2014 yılında Suudi Arabistan, BAE ve Bahreyn'in aralarındaki anlaşmalara uymayarak “iç işlerine karıştığı” gerekçesiyle Doha'daki büyükelçilerini geri çekmeleri ile Körfez'deki anlaşmazlıklar bir kez daha gözler önüne serilmiştir (*GulfNews*, 5 Mart 2014). Bu gerilim ve krizler, Katar'da yönetimi babasından devralmış olan Temim bin Hamad'in ekonomik ve güvenlik ilişkilerini çeşitlendirmek üzere Türkiye ile yakınlaşmasına neden olmuştur. İmzalanan çok sayıda anlaşma arasında 2014'te resmi görüşmeleri başlayan, 2015 yılında da onaylanarak yürürlüğe giren Katar-Türkiye askeri iş birliği anlaşması yer almıştır. Bu anlaşma uyarınca Katar'da kurulan üsse Türk askerlerinin ilk sevkıyatı da Ekim 2015'te gerçekleştirilmiştir (Çatı, 2020: 334).

Katar ile Suudi Arabistan ve BAE'nin başını çektiği Körfez komşuları arasındaki anlaşmazlıklar çözülmek bir yana 2017 yılında KİK'in tarihinde rastlanmamış boyutlara ulaşmıştır. “Arap Dörtlüsü” olarak nitelendirilen Suudi Arabistan, BAE, Bahreyn ve Mısır'ın terörizme destek verdiğini öne sürdükleri Katar ile bütün diplomatik ilişkilerini kestiklerini 5 Haziran'da duyurmuş ve hava sahalarını, kara sınırlarını ve deniz limanlarını Katar'ın kullanımına kapatmışlardır. Katar, kendisine uygulanan diplomatik ve ekonomik ablukanın etkileri ile baş etmeye çalışırken Arap Dörtlüsü, krizin sona ermesi için İran ile ilişkilerin kesilmesini, Katar'da bulunan Türkiye askeri varlığının sona

erdirilmesini, Müslüman Kardeşler ile Hizbullah'ın terörist örgüt ilan edilmesini ve El Jezire'nin kapatılmasını da içeren 13 maddelik ağır talepler listesini Kuveyt aracılığıyla küçük körfez ülkesinin yetkililerine iletmiştir (*GulfNews*, 23 Haziran 2017).

Modern tarihindeki en büyük krizlerden biriyle karşı karşıya kalan Katar, terör suçlamalarını reddetti ve talep edilen listede yer alan şartları kabul etmedi. Bunun yerine, Türkiye ve İran'ın yardımıyla alternatif ticaret yollarını hızla oluşturarak halkının temel ihtiyaçlarını karşıladı ve petrol ve doğalgaz zenginliğini ekonomisini güçlendirmek için kullandı. Böylece, Katar fırtınayı atlattı ve abluka, hedeflerine ulaşamadı. Suudi Arabistan, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri ve Mısır, 5 Ocak 2021'de Suudi Arabistan'ın Al Ula şehrinde düzenlenen KİK'in 41. zirvesinde diplomatik ilişkilerin yeniden kurulduğunu ve Katar'a yönelik üç buçuk yıllık ablukanın sona erdiğini açıkladı. Katar ve Arap Dörtlüsü arasındaki uzlaşma, krizin başlangıcından itibaren nispeten tarafsız kalan Kuveyt ve Umman'ın arabuluculuğuyla sağlandı (Nader, 2021).

KATAR'IN ARABULUCULUK UYGULAMALARI

Arabuluculuk, 21. yüzyılın başından itibaren Katar'ın temel dış politika araçlarından biri haline gelmiştir. Arabuluculuğa verilen önem, 2003 yılında kabul edilen Katar Anayasası'nın 7. maddesinde ifade edilmiştir: “Devletin dış politikası, uluslararası anlaşmazlıkların barışçıl çözümünü teşvik ederek uluslararası barış ve güvenliğin güçlendirilmesi ilkesine dayanmaktadır” (Katar Devleti Hükümet İletişim Ofisi, 2016). Benzer bir şekilde, “çatışmalı taraflar arasındaki anlaşmazlıkların arabuluculuk yoluyla barışçıl çözüme ulaştırılması” Katar'ın dış politika öncelikleri arasında yer alır (Katar Devleti Hükümet İletişim Ofisi, 2023) ve yetkilileri sıklıkla arabuluculuk çabalarına verdikleri önemle birlikte bu alandaki başarılarına vurgu yaparlar. Örneğin, Dışişlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Sultan bin Saad al-Muraikhi ekonomik, sosyal veya çevresel reformların, uluslararası güvenliğin güçlendirilmesinden ve istikrarlı bir uluslararası siyasi ortam yaratılmasından ayrı olarak gerçekleştirilemeyeceğini ifade etmiş ve Katar'ın bölgesel ve uluslararası anlaşmazlıkların çözümü, diyalogların, çok taraflı konferansların, kültürel faaliyetlerin ve genel olarak entelektüel üretimin canlandırılması için arabuluculuk çabalarına öncelik verdiğini söylemiştir. Bakan, Katar Devleti'nin, Orta Doğu ve Arap bölgesinde ilk kez düzenlenen FIFA Katar 2022 Dünya Kupası'na ev sahipliği yapmaktan gurur duyduğunu ve bu spor etkinliğinin milyonlarca kişiye bir hoş geldiniz mesaj vermek ve tüm dünya halkları arasında barış, kalkınma ve anlayış değerlerini teşvik etmek için önemli bir fırsat teşkil ettiğini de eklemiştir (*Gulf Times*, 26 Nisan 2023). Bir başka örnekte Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri

Bakanı Muhammed bin Abdülrahman Al Thani, “Yıllar boyunca güvenilir bir arabulucu olan Katar, başarılı arabuluculuklar gerçekleştirdi” demiştir (*Peninsula*, 28 Mayıs 2021). Emir Temim bin Hamad da Fransız dergisi *Le Point*'e verdiği röportajda, "Katar küçük bir ülke olabilir ancak her ülkenin, büyük veya küçük, dünyada olup bitene katkıda bulunma rolü vardır" ifadesine Katar'ın dış politikasının "farklı görüşleri bir araya getirmeyi, ihtiyacı olan her tarafa yardımcı olmayı ve bölgede ve dışında kolaylaştırıcı rol oynamayı amaçladığını" eklemiştir (Gernelle ve De Barochez, 2022).

Katar'ın son yirmi yıldaki arabuluculuk girişimleri, küçük ama varlıklı Körfez devletinin Lübnan'dan Sudan'a, Batı Sahra'dan Yemen'e veya Filistin'den Afganistan'a kadar devlet içi veya devletlerarası çatışmalarda aracılık rolü üstlenmesi nedeniyle uzun ve etkileyici bir liste oluşturmaktadır. Katar resmi kaynaklarına göre Katar, son yirmi yılda en az 11 bölgesel ve uluslararası çatışmada arabuluculuk yapmıştır (Government Communications Office of the State of Qatar, 7 Mayıs 2021; Katar Dışişleri Bakanlığı, 8 Ağustos 2022):

- Katar, 2006'dan beri Fatah ve Hamas arasında arabuluculuk yapmaktadır ve tekrarlanan çabalar 2012 Doha Anlaşması'nın sonuçlanmasına yol açmıştır.
- Katar, 2008'de Lübnan'daki rakip fraksiyonlar arasında arabuluculuk yapmıştır ve ardından gelen Doha anlaşmaları 18 ay süren siyasi krize son vermiştir.
- Katar, Sudan hükümeti ile Darfur isyancıları arasındaki çatışmanın barışçıl bir çözümü için 2008-2013 döneminde Doha'da görüşmelere ev sahipliği yapmıştır.
- Katar, 2009'da Sudan ve Çad arasında arabuluculuk yapmış ve sonuç olarak Doha Anlaşması imzalanmıştır.
- Katar, 2010'da Cibuti ve Eritre arasındaki uzun süren sınır anlaşmazlığı üzerine ateşkes anlaşması arabuluculuğu yapmış ve iki devlet arasındaki silahlı çatışmanın son ermesinde pay sahibi olmuştur.
- Katar, 2011'de Sudan ve Eritre arasında arabuluculuk yapmıştır; iki ülke arasındaki gerilim, birbirlerinin iç işlerine müdahalede bulunmak ve isyancı gruplara destek vermeye yönelik suçlamalardan kaynaklanmaktadır.
- Katar, 2015 yılında Libya'da rekabet içerisinde bulunan Tebu ve Tuareg kabileleri arasında arabuluculuk yapmış ve Doha'da barış ve uzlaşma anlaşmasının imzalanmasına yol açmıştır.
- Katar, 2020'de Taliban ve ABD arasındaki anlaşmanın arabuluculuğunu yapmıştır.

- Katar, 2021’de Taliban ile Afgan hükümeti arasında gerçekleşen Afganistan Barış Görüşmeleri’ne arabuluculuk ve ev sahipliği yapmaya yapmıştır
- Katar’ın arabuluculuk çabaları, 2021’de Somali ve Kenya arasındaki diplomatik ilişkilerin yeniden başlamasını sağlamıştır.
- Katar, 2022’de Çad’ın askeri hükümeti ile isyancı gruplar arasında Doha’da imzalanan bir barış anlaşması arabuluculuğu yapmıştır.

Katar, yukarıda sıralanan arabuluculuk girişimlerine ek olarak çeşitli çatışma bölgelerinde silahlı grupların elinde bulunan esirlerin serbest bırakılması konusunda da başarılı bir şekilde çalışmıştır (El Cezire, 13 Şubat 2004; Bakr, 28 Ağustos 2014; Perry ve Bassam, 1 Aralık 2015). Örneğin, Suriye’deki iç savaş sırasında, Ekim 2013’te, Beyrut’ta kaçırılan iki Türk pilot karşılığında, Suriyeli isyancılar tarafından esir alınan bir grup Lübnanlı Şii’nin serbest bırakılmasına yönelik bir anlaşmaya aracılık etmiştir. Katar, Mart 2014’te, Lübnanlı güvenlik görevlileriyle iş birliği yaparak, Maaloula’daki manastırlarından El Kaide bağlantılı El Nusra Cephesi tarafından kaçırılan 13 Rum Ortodoks rahibinin karşılığında Suriye hükümeti tarafından gözaltına alınmış olan 150 kadının serbest bırakılmasını da içeren bir anlaşma kapsamında özgürlüklerine kavuşmalarını sağlamıştır. Aynı yılın ağustos ayında, Katar’ın arabuluculuğunun ardından Amerikalı gazeteci Peter Theo Curtis, Suriye’de neredeyse iki yıl boyunca El Nusra militanları tarafından esaret altında tutulduktan sonra serbest bırakıldı. Eylül ayında, İsrail ile Suriye arasında Golan Tepeleri’nde 1974’te imzalanan ateşkes anlaşmasını denetleyen BM Ateşkes Gözlem Gücü’nün bir parçası olan 45 Fijili barış gücü görevlisi, Katar’ın arabuluculuğu sonrasında serbest bırakılmıştır. Aynı militanlar, Lübnan’ın sınır kasabası Arsal’da kaçırılan 29 Lübnanlı asker ve polis memurundan 16’sını, aralarında Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) lideri Ebubekir Al Bağdadi’nin eski eşinin de bulunduğu cihatçı İslamcıların serbest bırakılması karşılığında salıvermiştir. Haberin, Lübnan’ın yerel MTV kanalıyla birlikte Katar’ın sahibi olduğu El Cezire kanalı tarafından da yayınlanması dikkat çekici olmuştur. Suriye iç savaşıyla ilgili bu arabuluculuk girişimlerinden önce, Şubat 2004’te Saguia al Hamra ve Rio de Oro’nun Kurtuluşu için Halk Cephesi (Polisario Cephesi) tarafından tutulan 100 Faslı ordu personelinin Katar aracılığında serbest bırakılması gerçekleşmişti.

Katarlı yetkililer, çatışma bölgelerinde yer alan esirlerin salıverilmeleri için arabuluculuk girişimlerinde bulunmanın yanı sıra, muhalif bazı tutukluların serbest bırakılmaları için de çaba harcamışlardır. Örneğin, Hollywood yapımı Ruanda Otelinde bir kahraman olarak gösterilen eski otel müdürü Paul Rusesabagina, Katar’ın Ruanda yetkilileri nezdinde yaptıkları girişimler

sonrasında Mart 2023'te serbest bırakılarak ailesine katılmak üzere Doha üzerinden ABD'ye gitmiştir. Ruanda Devlet Başkanı Paul Kagame'nin sert muhaliflerinden olan ve uzun yıllar boyunca sürgünde yaşayan 68 yaşındaki Rusesabagina, hakkında çıkarılan yakalama kararının ardından 25 yıl hapis cezasına çarptırılmış, arkadaşları ile birlikte sunduğu af dilekçesinin Katar'ın araya girmesi ile kabul edilmesi üzerine yatığı hapis hanesinden serbest bırakılmıştır (*Gulf Times*, 28 Mart 2023).

Katar son dönemde İran ve ABD arasında arabuluculuk girişimlerinde bulunmaktadır. Bu kapsamda 2023 yılının Eylül ayında 5 Amerikalı tutukluya karşılık 5 İranlı tutuklu serbest bırakılmıştır. ABD, ayrıca, İran'ın dondurulmuş varlıkları arasında yer alan 6 milyar doların Güney Kore'den Katar'a transferini sağlamıştır. Bu adımların, Katar'ın devam etmekte olan girişimleriyle, İran ile Batı arasındaki nükleer antlaşmaya dönüşü kolaylaştırması beklenmektedir (George, 18 Eylül 2023). Benzer bir şekilde, ABD ve Venezuelalı yetkililerin Doha'da bir araya gelerek tutukluların salıverilmesi ve Venezuela'da siyasi hayatın normalleşmesini konuştuklarına dair kamuoyuna yansıyan haberler, bu konuda da Katar'ın aktif arabuluculuk girişimlerine işaret etmektedir (Qarjouli, 6 Eylül 2023).

Katar'ın 1990'lı yılların ortalarından itibaren geçirdiği dönüşümlerle beraber son yirmi yıl içerisinde dünyanın en aktif arabulucularından bir tanesi haline gelmesi dikkatlerin üzerine çekilmesine ve arabuluculuk girişimlerinin farklı yönleri ile eleştirel incelemelerine yol açmıştır. Aşağıdaki bölümde bu çalışmalardan alanda iz bırakmış üç tanesi ele alınacaktır.

Bu konuda öncü çalışmalardan bir tanesine imza atmış olan Mehran Kamrava, Katar'ın bölgesel ve küresel arenadaki arabuluculuk çabalarının motivasyonlarını ve yöntemlerini ortaya koymak üzere üç yüksek profilli (Yemen, Lübnan ve Darfur) arabuluculuk girişimini incelemiştir (Kamrava, 2011). Kamrava'ya göre Katar'ın arabuluculuk çabaları küçük Körfez devletinin hayatta kalma stratejilerinin bir parçasıdır ve temel motivasyonları arasında uluslararası prestij edinme isteği yatmaktadır. Kamrava, çatışma bölgelerinde gerilimin düşürülmesi açısından Katar'ın yetkin olduğu ancak çatışmaların çözümünde yetersiz kaldığı düşüncesindedir. Çatışma içerisinde olan devlet veya devlet dışı aktörlerin tarafsızlığına yönelik algıları, arabuluculuk görüşmelerine ev sahipliği yapmasına imkân veren geniş finansal kaynakları, liderlerinin süreçlere katılımları ve barışı teşvik edici ödüller verebilecek imkanlara sahip olması Katar'ın başarılarında rol oynayan etkenlerdir. Diğer yandan küçük bir devlet olan Katar'ın çatışan tarafların uzun vadeli çıkarlarını şekillendirmede etkili olabilecek güç kullanma kapasitesine sahip olmaması, yönetsel derinlikten yoksun olması ve çatışmaların temel nedenlerinin karmaşıklığının

kavranamaması arabuluculuk uygulamalarındaki başarıları kısıtlamaktadır. Bu kısıtlayıcı faktörlere rağmen Kamrava, Katar'ın kendisine barış ve istikrarı gözeten bir dürüst arabulucu imajı kazandırdığı düşüncesindedir.

Kristian Coates Ulrichsen, arabuluculuğun Katar dış politikasının merkezine yerleştirilmesi kararının alınmasını iki nedene bağlamaktadır (Ulrichsen, 2013). Bu nedenlerin birincisi 1995 yılında iktidarı ele alan Emir Hamad bin Halife Al Sani'nin özgün kişiliğidir. İkinci neden ise bölgesel ve uluslararası arenada Katar'ın bağımsızlığını kararlı bir şekilde ortaya koymak için bir fırsat olduğu yönündeki farkındalıktır. Ulrichsen'e göre, Katar'ın arabuluculuğunun güçlü yönlerini emir ve başbakanın üst düzey kişisel katılımları ve sonuçları etkilemek için önemli mali kaynakların yönlendirilmesi oluştururken, bu güçlü yönler başlangıçtaki temasların sürdürülebilir anlaşmalara dönüşmesini sağlayacak profesyonel diplomatik kadroların eksikliği nedeniyle sınırlandırılmaktadır. Ayrıca Ulrichsen, Katar'ın, bölgenin geleneksel ağır topları Mısır ve Suudi Arabistan'ın sorunlu tarihsel bagajından yoksun olmasının da arabuluculuk çabalarına yardımcı olduğuna dikkat çekmiş ve bu nedenle özellikle Sudan ve Yemen'de görece olarak tarafsız ve dürüst arabulucu olarak algılandığını belirtmiştir.

Sultan Barakat, çalışmasında Katar'ın 2000'li yılların başlarında devlet öncülüğünde arabuluculuk yapma tercihinin ardındaki etkenleri ve bu etkenlerin Arap Baharı'nın ardından Katar'ın devam eden arabuluculuk çabaları üzerindeki etkisini incelemiştir (Barakat, 2014) Barakat'a göre Katar'ı çatışmalarda arabulucu olmaya iten beş faktör söz konusudur: (i) İç ve mali istikrar; (ii) Pragmatik ve giderek proaktif dış politika; (iii) El Cezire'nin Katar'ı Arap dünyasında nispeten özgür ve açık bir ülke olarak gösteren yayınları; (iv) tarihsel bagajın olmaması; (v) devletin oldukça kişiselleştirilmiş karar alma yapısına sahip olmasıdır. Barakat, Katar'ın Arap Baharı dönemindeki daha partizan yaklaşımının bölgedeki çatışmaların çözümünde önemli rol oynayabilecek tarafsız ve bağımsız bir arabulucu itibarını zedelediğini ileri sürmekle beraber, arabuluculuk yapma kapasitesini tümünden kaybetmediğini haklı olarak savunmuştur.

SONUÇ

Bu çalışma, Katar dış politikasının üç ana temele dayandığını ortaya koymuştur: ABD ve Türkiye gibi küresel veya bölgesel güçlerle ittifaklar veya stratejik ortaklıklar kurmak; önde gelen Avrupa ve Asya devletleriyle, doğal gaz ihtiyaçlarını uzun vadeli alım-satım anlaşmaları yoluyla karşılayarak veya ekonomilerine yatırım yaparak ekonomik karşılıklı bağımlılıklar oluşturmak; ve küçük Körfez devletinin küresel tanınırlığını, itibarını ve etkisini artırmak için bir

ülke markası yaratmak. Diğer yandan, Katar'ı çatışma yönetimi ve çözümünde aktif ve etkili bir arabulucu olarak konumlandırmak, küçük Körfez devletinin yöneticilerinin küresel olarak tanınan bir marka yaratmak için kullandıkları temel politika araçlarından biri olmuştur. Böylece arabuluculuk, 21. yüzyılın başından itibaren Katar'ın en önemli dış politika araçlarından biri haline gelmiştir. Gerçekten de Katar, çatışma yönetimi ve çözüm aracı olarak arabuluculuğa anayasasında önemli bir yer veren ve aynı zamanda barışçıl çözüme ulaşmak için uyuşmazlıkların arabuluculuğunu dış politika öncelikleri arasında sunan dünyadaki sayılı ülkelerden biridir. Katarlı yöneticiler hem savunma hem de saldırı hedeflerini ilerletmek için bir dış politika aracı olarak arabuluculuğa sık sık başvurumaktadırlar. Burada ana amaçlar uluslararası övgü almak ve devlet markası oluşturma çabalarının bir parçası olarak prestiji artırmak olmuştur. Katar'ın son yirmi yılda gerçekleştirdiği arabuluculuk girişimlerinin listesi oldukça uzundur ve Lübnan'dan Çad'a, Batı Sahra'dan Yemen'e ve Filistin'den Afganistan'a kadar uzanmaktadır. Bu girişimler hem devlet içi hem de devletlerarası çatışmalarda arabuluculuğu içermektedir.

Emirler, başbakanlar ve dışişleri bakanları da dahil olmak üzere en üst düzey karar vericilerin kişisel katılımı, Katar arabuluculuğunun öne çıkan özelliklerinden biri ve gücünün kaynağıdır. Bu özellik, Katar arabuluculuğunu konu alan diğer çalışmalarda da vurgulandığı üzere, çatışan tarafları müzakere masasına oturtmada ve görüşmelerin tıkandığı zamanlarda onları ilerlemeye ikna etmede çok etkili olmuştur. Öte yandan, Katar arabuluculuğunun yoğun şekilde kişiselleştirilmesi ve kurumsallaşmış takip mekanizmalarının bulunmaması bir zayıflık kaynağıdır.

Katar arabuluculuğunun bir diğer özelliği, küçük Körfez devletinin genelde büyük devletlere atfedilen ödül gücüne sahip olmasıdır. Bu ödül gücünü mümkün kılan ise zengin doğal gaz ve petrol kaynaklarından elde edilen gelirlerdir. Bu bakımdan Katar, sahip olduğu sert güç unsurlarının kısıtlılığı nedeniyle saf arabulucu olarak sınıflandırılrsa da güç arabulucularının önemli temel özelliklerinden bir tanesine sahiptir.

Touval ve Zartman tarafından geliştirilen, arabuluculuk stratejilerine etkinlik ve sürece müdahale düzeyine bağlı olarak bir süreklilik içinde yaklaşan üçlü tipolojide Katar, prosedürel veya çözüm üreten stratejileri kullanan bir aktör olarak yer alır. Çünkü arabuluculuk sürecinde sadece bir iletişim kanalı olarak hareket etmenin ötesine geçmekte ve genellikle çatışmadaki tarafların temsilcilerini Doha'da ağırlayarak toplantıların sıklığı ile konu başlıkları üzerinde söz sahibi olmaktadır. Ayrıca bilgi ve kaynakların rakiplere dağıtımını kontrol etmektedir. Bununla birlikte, coğrafi ve demografik sınırlamaları nedeniyle

Katar, zorlayıcı gücü kullanma pozisyonunda değildir ve dolayısıyla kullandığı stratejiler yönlendirici veya manipülatif türde stratejilere dahil olmaz.

Katar arabuluculuğunun bir diğer özelliği, Norveç veya Cezayir gibi diğer bazı küçük veya orta büyüklükteki devlet arabulucularının sakin diplomatik çabalarına kıyasla yüksek görünülüğüdür. Kamrava ve Barakat da Lübnan, Sudan ve Yemen'deki Katar arabuluculuğuna odaklanan çalışmalarında benzer gözlemlerde bulunmuşlardır. Kamrava'nın ifadesiyle, “Katar'ın arabuluculuk çabaları, genellikle yerel ve bölgesel medya kuruluşları önünde ve ışıkların altında gerçekleşmiş, yüksek düzey Katarlı diplomatlar sıkça medya röportajları vermiş ve süreç devam ederken ülkenin rolünü olumlu, genellikle parlayan ifadelerle yansıtmıştır” (Kamrava, 2011: 42).

Katar arabuluculuğunun son bir özelliği, çatışan tarafların şiddet içeren yöntemler yerine siyasi araçlara başvurmasını sağlama çabalarını kapsayan çatışma yönetimi ile çatışmanın temel nedenlerini ele alan ve çatışan taraflar arasındaki ilişkiyi dönüştüren çatışma çözümü arasındaki teorik ayrımla ilgilidir. Bu kapsamda, diğer devlet veya devlet dışı arabulucuların birçok girişimi gibi, Katar arabuluculuğu da çoğu zaman, taraflar arasındaki ilişkilerin dönüştürülmesi yoluyla çatışmaların uzun vadeli çözümünü sağlamada yetersiz kalmıştır. Eksikliklerine ve sınırlamalarına rağmen, Katar arabuluculuğu, çatışma yönetimi yoluyla barışın sağlanmasına katkıda bulunmaya ve bu küçük ama varlıklı Körfez ülkesinin dış politika hedeflerinin gerçekleştirilmesine hizmet etmeye devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Akkaya, G. N. ve Alrantisi, M. (2015). Arap Baharı Sonrası Katar Dış Politikası ve Körfez Siyaseti, SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 19.
- Akpınar, P. (2015). "Mediation as a Foreign Policy Tool in the Arab Spring: Turkey, Qatar and Iran", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 17 (3), 252-268.
- Bakr, A. (28 Ağustos 2014). "Qatar Seeks to Free More U.S. Hostages in Syria", *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-syria-crisis-qatar-usa-idUSKBN0GQ0JW20140828> (Erişim Tarihi: 20.08.2023).
- Barakat, S. (2012). The Qatari Spring: Qatar's Emerging Role in Peacemaking, LSE Kuwait Program WP No.24, 9-10.
- Barakat, S. (2014). Qatari Mediation: Between Ambition and Achievement, Foreign Policy at Brookings.
- Bercovitch, J. (1992). "The Structure and Diversity of Mediation in International Relations", Jacob Bercovitch ve Jeffrey Z. Rubin (eds.), *Mediation in International Relations. Multiple Approaches to Conflict Management* içinde, New York: Palgrave Macmillan, 18.
- Bercovitch, J. (2011a). "Introduction Putting Mediation in Context", *Practice and Development*, Jacob Bercovitch (ed.), *Theory and Practice of International Mediation. Selected Essays* içinde, London: Routledge.
- Bercovitch, J. (2011b). "Mediation in International Conflicts. Theory, Practice and Development", Jacob Bercovitch (ed.), *Theory and Practice of International Mediation. Selected Essays* içinde, London: Routledge.
- Berridge, G. (2000). "Amarna Diplomacy: A Full-fledged Diplomatic System?" Raymond Cohen ve Raymond Westbrook (Eds.), *Amarna Diplomacy. The Beginnings of International Relations* içinde. Baltimore; London: The Johns Hopkins University Press.
- Birleşmiş Milletler, Birleşmiş Milletler Antlaşması. <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>, (Erişim Tarihi: 15.08.2023).
- BP. (2022). Statistical Review of World Energy. <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2022-full-report.pdf> (Erişim Tarihi: 20.08.2023).
- Calabrese, J. (10 Nisan 2023). Qatar Doubles Down on LNG Amid Energy Market Volatility, Middle East Institute. <https://www.mei.edu/publications/qatar-doubles-down-lng-amid-energy-market-volatility> (Erişim Tarihi: 20.08.2023).

- Cohen, R. ve Westbrook, R. (2000). "Introduction: The Amarna System". Raymond Cohen ve Raymond Westbrook (Eds.), *Amarna Diplomacy. The Beginnings of International Relations* içinde. Baltimore; London: The Johns Hopkins University Press.
- Congressional Research Service. (2022). Qatar: Governance, Security, and U.S. Policy. <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R44533/72>, (Erişim Tarihi: 25.08.2023).
- Çatı, M. O. (2013). "The Political Economy of Syrian Foreign Policy: 1949–1963", Doktora Tezi, SOAS, University of London, 4.
- Çatı, M. O. (2017). "Foreign Policy and the Internal/External Distinction: An Integrative Approach to Conceptualisation", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 5 (1), 65-82.
- Çatı, M. O. (2020). "Türkiye-Katar İlişkileri", Pınar Yürür, Göktürk Tüysüzöğlü ve Arda Özkan (eds.), *Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Orta Doğu ve Kuzey Afrika Siyaseti* içinde, Ankara: Detay Yayıncılık.
- David B. R.(2014). Qatar and the Brotherhood, *Survival*, 56 (4), 23-32.
- El Cezire. (13 Şubat 2004). "Qatar Mediates Moroccan Prisoner Release". <https://www.aljazeera.com/news/2004/2/13/qatar-mediates-moroccan-prisoner-release> (Erişim Tarihi: 20.08.2023).
- Folberg, J. (1983). "Mediation Overview - History and Dimensions of Practice", *Mediation Quarterly*, 1 (1), 3-13.
- George, S. (18 Eylül 2023). "U.S.-Iran Prisoner Swap Could Pave the Way for Talks on Bigger Issues", *Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/world/2023/09/18/iran-us-prisoner-exchange-why/> (Erişim Tarihi: 19.09.2023).
- Gernelle. E. ve De Barochez. L. (14.09.2022). "Exclusive. Amir of Qatar: 'I Do Not Want Globalisation to Stop'", *Le Point*, https://www.lepoint.fr/monde/exclusive-amir-of-qatar-i-do-not-want-globalisation-to-stop-14-09-2022-2489998_24.php#xtmc=sheikh-tamim&xtnp=1&xtr=1 (Erişim Tarihi: 26.08.2023).
- Government Communications Office of the State of Qatar. [@GCOQatar]. (7 May 2021). The State of #Qatar continually contributes to diplomatic efforts to mediate between various factions, entities, and states in the interest of international peace and security, and has succeeded in restoring diplomatic relations between Somalia and Kenya. <https://twitter.com/GCOQatar/status/1390427258402312194> (Erişim Tarihi: 26.08.2023).
- Greig, J. M. ve Diehl, P. F. (2012). *International Mediation*, Cambridge: Polity Press.

- Gulf News*, (5 Mart 2014). “UAE, Saudi Arabia and Bahrain Recall Their Ambassadors from Qatar”. <https://gulfnews.com/uae/government/uae-saudi-arabia-and-bahrain-recall-their-ambassadors-from-qatar-1.1299586> (Erişim Tarihi: 25.08.2023).
- Gulf News*. (23 Haziran 2017). “What are the 13 Demands Given to Qatar?”. <https://gulfnews.com/world/gulf/qatar/what-are-the-13-demands-given-to-qatar-1.2048118>. (Erişim Tarihi: 25.08.2023).
- Gulf Times*. (28 Mart 2023). “Qatari Mediation Frees Rwandan Dissident”. <https://www.gulf-times.com/article/658393/qatar/qatari-mediation-frees-rwandan-dissident-qatari-mediation-leads-to-release-of-rwanda-dissident> (Erişim Tarihi: 5.09.2023).
- Gulf Times*. (26 Nisan 2023). Qatar Gives Priority to Mediation Efforts to Resolve Regional and International Disputes: al-Muraikhi. <https://www.gulf-times.com/article/659969/qatar/qatar-gives-priority-to-mediation-efforts-to-resolve-regional-and-international-disputes-al-muraikhi>
- Holsti, K. J. (1970). “National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy”, *International Studies Quarterly*, 14 (3), 233-309.
- Kamrava, M. (2011). “Mediation and Qatari Foreign Policy”, *Middle East Journal* 65 (4), 539-556.
- Katar Devleti Hükümet İletişim Ofisi. (2016). The Constitution. <https://www.gco.gov.qa/wp-content/uploads/2016/09/GCO-Constitution-English.pdf>
- Katar Devleti Hükümet İletişim Ofisi. (2023). “In Focus. Foreign Policy”. <https://www.gco.gov.qa/en/focus/foreign-policy-en/> (Erişim Tarihi: 25.09.2022).
- Katar Dışişleri Bakanlığı, “Qatar Hosts Signing of Doha Peace Agreement, Participation of Politico-Military Movements in Chadian National, Inclusive, and Sovereign Dialogue”, (8 Ağustos 2022). <https://www.mofa.gov.qa/en/all-mofa-news/details/1444/01/10/qatar-sponsors-signing-of-doha-peace-agreement-participation-of-politico-military-movements-in-chadian-national-inclusive-and-sovereign-dialogue> (Erişim Tarihi: 26.08.2023).
- Lundgren, M. ve Svensson, I. (2020). “The Surprising Decline of International Mediation in Armed Conflicts”, *Research and Politics*, 1–7.
- Nader, K. (2021). The Blockade on Qatar Helped Strengthen Its Economy, Paving the Way to Stronger Regional Integration. Brookings Institution. <https://www.brookings.edu/articles/the-blockade-on-qatar-helped-strengthen-its-economy-paving-the-way-to-stronger-regional-integration/> (Erişim Tarihi: 30.08.2023).

- Melin, M. M. (2013). "When States Mediate", *Penn State Journal of Law & International Affairs*, 2 (1), 78-90.
- Miller, R. ve Verhoeven, H. (2019). "Overcoming Smallness: Qatar, the United Arab Emirates and Strategic Realignment in the Gulf", *International Politics*, 57, 1–20.
- Munn-Rankin. J. M. (1956), "Diplomacy in Western Asia in the Early Second Millennium B.C", *Iraq*, 18 (1): 68-110.
- Peninsula*, (28 May 2021). "Qatar's Mediation Efforts Helped Region's Stability And Security: Foreign Minister". <https://thepeninsulaqatar.com/article/28/05/2021/Qatar-s-mediation-efforts-helped-region-s-stability-and-security-Foreign-Minister> (Erişim Tarihi: 26.08.2023).
- Perry, T. ve Bassam, L. (1 Aralık 2015). "Al Qaeda Syria Wing Frees Lebanese In Return for Jailed Islamists", *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/uk-lebanon-security-idUKKBN0TK3JI20151201> (Erişim Tarihi: 20.08.2023).
- Qarjouli, A. (6 Eylül 2023). "Neutral Power Broker Qatar 'Well-placed' to Mediate between US-Venezuela: Analysts", *Doha News*. <https://dohanews.co/neutral-power-broker-qatar-well-placed-to-mediate-between-us-venezuela-analysts/> (Erişim Tarihi: 10.09.2023).
- Rubin, J. Z. (1992). "Conclusion: International Mediation in Context", Jacob Bercovitch and Jeffrey Z. Rubin (eds), *Mediation in International Relations: Multiple Approaches to Conflict Management* içinde, New York: Macmillan/St. Martin's Press, 255.
- Slim, R. M. (1992). "Small-State Mediation in International Relations: The Algerian Mediation of the Iranian Hostage Crisis", Jacob Bercovitch and Jeffrey Z. Rubin (eds.), *Mediation in International Relations. Multiple Approaches to Conflict Management* içinde, Palgrave Macmillan, New York, 207.
- Smith, W. P. (1985). "Effectiveness of the Biased Mediator", *Negotiation Journal*, 1(4), 363–372.
- Svensson, I. (2007). "Mediation with Muscles or Minds? Exploring Power Mediators and Pure Mediators in Civil Wars", *International Negotiation*, 12 (2), 229-248.
- Touval, S. (1992). "The Superpowers as Mediators.", Jacob Bercovitch and Jeffrey Z. Rubin (eds), *Mediation in International Relations: Multiple Approaches to Conflict Management* içinde. New York: Macmillan/St. Martin's Press.

- Touval, S. (2003). "Mediation and Foreign Policy", *International Studies Review*, 5 (4), 91-95.
- Ulrichsen, K. C. (2014). Qatar and the Arab Spring. Policy Drivers and Regional Implications, Carnegie Endowment for International Peace.
- Ulrichsen, K. C. ve Karasik, T. (2019), "How Asian and European Countries Helped Qatar Maintain Sovereignty", *Gulf State Analytics*. <https://gulfstateanalytics.com/how-asian-and-european-countries-helped-qatar-maintain-sovereignty/>, (Erişim Tarihi: 25.08.2023).
- Uluslararası Para Fonu. (2022). Qatar 2022 Article IV Consultation—Press Release; And Staff Report. IMF Country Report No. 22/175. <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2022/06/16/Qatar-2022-Article-IV-Consultation-Press-Release-and-Staff-Report-519679> (Erişim Tarihi: 20.08.2023).
- Uluslararası Para Fonu. (2023). Cari Fiyatlarla Kişi Başına Düşen Milli Gelir. <https://www.imf.org/external/datamapper/PPPPC@WEO/SAU/QAT/KW/T/ARE/BHR> (Erişim Tarihi:20.08.2023).
- United Nations, (2012). United Nations Guidance for Effective Mediation https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/GuidanceEffectiveMediation_UNDPA2012%28english%29_0.pdf (Erişim Tarihi: 15.08.2023).
- Wall, J. A., Stark, J. B., ve Standifer, R. L. (2001). "Mediation: A Current Review and Theory Development. *The Journal of Conflict Resolution*, 45 (3), 370–391.
- Yılmaz, C. ve Kılıç, Y. (2020). "Eski Yakındoğu'nun Diplomasi Dönemi: Amarna Çağı ve Arşivi", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7 (2), 879-912.
- Zartman, I. W. ve Touval, S. (1985) "International Mediation: Conflict Resolution and Power Politics", *Journal of Social Issues*, 41 (2), 27-45.
- Zartman, I. W. (2011). Negotiation and Conflict Management. Essays on Theory and Practice, London: Routledge.
- Zartman, W. (2013). "Mediation Roles for Large Small Countries." *Canadian Foreign Policy Journal*, 19 (1),13-25.

3. Bölüm

Doğu Akdeniz Sorununun Türkiye-Yunanistan İlişkilerine ve Kıbrıs Sorununa Yansıması

Mustafa Ozan ŞAHİN¹

GİRİŞ

Devletlerin uluslararası sistemde kendilerini korumaları için sahip oldukları askeri güçler ve bu doğrultuda silahlanma çabalarına hız vermeleri, diğer devletlerin mevcut durumlarına ve elinde bulundurduğu güçlere bir tehdit olarak yorumlanabilir. Bu süreç devletlerin güvenlik çabalarına bir tehdit olmakla beraber, bu tehdidin artmasıyla birlikte devletler savunmalarına ayırdıkları bütçeyi arttırarak, silahlanma çabalarına hız verirler ve birbirlerine karşı oluşturdukları tehdit her geçen gün biraz daha artar. Yunanistan ve Türkiye örnekleri incelendiğinde aralarında gerilimi arttırmaya yönelik birçok unsur olduğu görülmektedir. Bu da her iki devletin de bitmeyen bir güvenlik arayışı içerisinde hareket etmelerine sebep olmaktadır. Taraflardan birisi güvenlik endişesiyle hareket ederek silahlandıkça ya da gücünü arttırmaya çalışıkça, diğer taraf da buna karşılık vermektedir.

Bununla beraber savunmacı realizm olarak tanımlanan güvenlik ikileminin şiddetini arttıran faktörlerden birisi de coğrafi yakınlık unsurudur. Bu durum Türkiye ve Yunanistan arasındaki tehdit algısının daha da artmasına sebep olmaktadır. Özellikle komşu devletler arasında güvenlik ikilemi daha fazla yaşanmaktadır. Coğrafi anlamda devletler arasında mesafelerin artması ise bu tehdit unsuru algısını azaltmaktadır (Glaser ve Kaufmann, 1998).

Uluslararası sistem içerisinde yer alan aktörlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde, coğrafi, jeopolitik ve jeostratejik unsurlar sebebiyle birbirlerine karşı daha avantajlı bir konumda buldukları görülmektedir. Bu doğrultuda coğrafi konumun da direkt olarak etkilediği bir alan olarak enerji konusu da günümüzde uluslararası ilişkilerde aktörlerin politikalarını etkileyen önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir. Bir devletin diğer devletlere nazaran daha fazla enerji kaynağını kontrol ediyor olması kendisine avantaj sağlamaktadır. Yani,

---

¹ Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-mail:ozan.sahin@gop.edu.tr ORCID: 0000-0001-6060-5034

‘enerji konusunda zengin’ olan devletler, ‘enerji konusunda fakir’ olan devletlerin karşısında daha güçlü görülmektedir.

Günümüz dünyasında enerjiye olan bağımlılığın artarak devam etmesi sonucu enerji alanında yeni arayışlar devletlerin gündeminin en üst sıralarında yer almaktadır. Enerji kaynaklarının da her geçen gün azalması devletleri yeni kaynakların keşfedilmesi ve kullanılması anlamında adeta bir yarışa yöneltmektedir. Yeni kaynakların keşfedildiği bölgede de devletlerin hakimiyet çabalarına girişmeleri, keşfedilen yeni kaynaklarla ilgili mümkün olduğu kadar çok kullanım hakkı elde etme isteğinin bir sonucudur.

Deniz alanlarında keşfedilen enerji kaynakları üzerinde özellikle kıyıdaş devletlerin kullanım hakları anlamında aşırıya kaçma istek ve niyetleri bölgede gerilimi arttıran ve çatışmalara sebep olabilen en önemli faktördür. Doğu Akdeniz tam da buna örnek teşkil eden bölgelerden biri olarak mücadele ve gerilimin eksik olmadığı bir bölgedir. En önemli meselelerden biri keşfedilen enerji kaynakları bağlamında kıyıdaş devletler için deniz yetki alanlarının sınırlandırılması noktasında ortaya çıkmakla birlikte tarafların kullanım hakları konusunda birbirleriyle çelişen tezler öne sürmeleri meseleyi çözümden uzakta tutmaktadır. Sonuç olarak Doğu Akdeniz, bölge devletleri hatta müttefikleri için siyasi ve askeri çatışma ihtimalini her zaman canlı tutan bir konumdadır.

Doğu Akdeniz, Türk dış politikası açısından özellikle güvenlik bağlamında her zaman önemini koruyan, stratejik önemi son derece yüksek bir bölge olarak değerlendirilmektedir. Doğu Akdeniz sorunu bölgenin enerji kaynakları, deniz sınırlarının belirlenmesi ve güvenlik bağlamında haiz olduğu önem sebebiyle son derece karmaşıktır. Türkiye ile Yunanistan arasında var olan Doğu Akdeniz sorunu bölgede bulunan hidrokarbon kaynaklarının çıkarılması ve kullanılması anlamında gerek Türkiye ve Yunanistan gerekse de diğer bölge ülkeleri için hem rekabet hem de gerginlik kaynağı olarak görülmektedir. Bu bağlamda da enerji kaynaklarının paylaşımı ve deniz sınırlarının belirlenmesi yaşanan gerginliğin temel sebepleridir. Tarihsel süreç içerisinde rekabet ve gerginliğin şekillendirdiği ikili ilişkiler genelde güvensizlik temelinde seyretmiş, bölgesel güvenlik ve dış politika eylemleri bağlamında iki ülke de atacağı adımları son derece dikkatle belirlemiş ve bunların dış politika açısından sonuçlarını da her zaman hesaba katmıştır.

DOĞU AKDENİZ’İN STRATEJİK ÖNEMİ

Uluslararası ilişkiler çalışmalarında Doğu Akdeniz bölgesinin, Sicilya Adası’nın (İtalya) Lilibeo Burnu ile Tunus’un Bon Burnu arasında çizilen hattın doğusunda kalan bölgeyi ifade ettiği görülmektedir. (Yaycı, 2012:2) Bununla beraber Doğu Akdeniz bölgesi için farklı tanımlamalar yapıldığı da

görülmektedir. Bölgede yaşanan problemlerin anlaşılması açısından Yunanistan, Türkiye, Libya, Mısır, Suriye, İsrail, Lübnan, Ürdün, Filistin ve Kıbrıs'ı kapsayan bölgenin temel alınması daha uygun düşmektedir (İstikbal, 2020:50).

Doğu Akdeniz Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının bağlantı noktasında olması ve birçok bölgenin Orta Doğu ile bağlantısının sağlanmasında çok önemli ve stratejik bir noktadır. Süveyş Kanalı ile Basra Körfezi'ne ve devamında Orta Doğu ve Uzak Doğu'ya, Cebeli Tarık Boğazı ile Atlantik Okyanusuna ve Türk Boğazları ile Karadeniz'e bağlanan önemli bir dünya su yolları jeopolitiğine sahiptir.

“Doğu Akdeniz, genel coğrafi konumu itibariyle dünyanın doğusu ile batısını birbirine bağlayan ticaret yolu üzerinde bulunmaktadır. Zira Doğu Akdeniz, Türkiye ve Suriye üzerinden Mezopotamya ve Yakındoğu'ya, Süveyş Kanalı ile de Arap Yarımadası'na ve Basra Körfezi'ne ulaşmaktadır. Kıyısı olan devletler ile Avrupa, Güneydoğu Asya ve Afrika devletlerine yapılan deniz ticaretinin düğüm noktası olan Doğu Akdeniz'in önemi, Süveyş Kanalı'nın açılması sayesinde Avrupa-Uzakdoğu hattı, Ümit Burnu'ndan geçen yola göre 7.000 deniz mili kısalmasıyla daha da artırmıştır” (Yaycı, 2012).

Sicilya, Kıbrıs ve Malta Doğu Akdeniz bölgesinde yer alan önemli adalardır. Bununla beraber Orta Doğu ve Doğu Akdeniz Bölgesinin kontrolü doğrultusunda en avantajlı konumda olan bölge ise Kıbrıs Adası olarak kabul edilmektedir. Anadolu, Mezopotamya, Balkanlar ve Kuzey Afrika için çok önemli bir kontrol merkezi konumunda olan Kıbrıs adası da Doğu Akdeniz de bulunması sebebiyle çok önemlidir. Bu sebeple tarih boyunca bölge birçok devletin ilgi odağı olmuştur. 915 km ile Türkiye en uzun kıyı şeridinde sahiptir. Mısır 840 km, İsrail 206 km, Lübnan 172 km ve Suriye 153 km ile en kısa kıyı şeridinde sahiptir.

Dünya genelinde gerçekleşen ticaretin hemen hemen %80'i deniz yolu ile sağlanmakta (Atis, 2021) ve yaklaşık olarak da dünya ticaretinin yaklaşık %30'u Akdeniz'den geçen gemilerle sağlanmaktadır. Akdeniz'de her gün ortalama 4000 kargo gemisi hareket etmekte ve yıllık olarak hemen hemen 40.000 civarında Rus ticaret gemisi Türk Boğazlarından Akdeniz'e geçmektedir (Yücel, 2019:1). 2022 yılında Süveyş Kanalı'ndan 23.000 civarında gemi geçiş yapmıştır (Mahmoud ve Biçeroğlu, 2022). Orta-doğu ve Hazar petrollerinin dünya piyasalarına arzı Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Kerkük-Yumurtalık Boru Hatlarıyla Doğu Akdeniz'in Türkiye limanlarından gerçekleşmektedir (Yaycı, 2012:9). 2000'li yıllardan itibaren bölgede keşfedilen ve keşfedilmesi beklenen hidrokarbon kaynakları da Doğu Akdeniz'in önemini önemli derecede arttırmış, birçok devletin ilgisinin Doğu Akdeniz'e yoğunlaşmasına sebep olmuştur.

DOĞU AKDENİZ'DE ENERJİ MÜCADELESİ

Doğu Akdeniz bölgesi enerji kaynakları açısından değerlendirildiğinde hem kıyıdaş ülkelerin hem de diğer büyük devletlerin ilgisini çekmektedir. Bunun en önemli sebepleri arasında bölgenin coğrafi açıdan önemi, keşfedilen ve keşfedilmeyi bekleyen hidrokarbon rezervleri, enerji ulaşımı bakımından önemli bir bölgede olması gelmektedir. Bölgenin hidrokarbon kaynakları konusunda zengin olan Ortadoğu coğrafyasına ve enerji konusunda bağımlı durumda bulunan Avrupa Birliği ülkelerine yakın olması, Doğu Akdeniz bölgesinin enerji konusunda uluslararası sistemin önemli aktörlerinden birisi olmasını sağlamıştır. Doğu Akdeniz'de bulunan hidrokarbon rezervleri bölgesel dinamikleri etkilemekle kalmamış, enerji alanında artan rekabet hail hazırda var olan sorunların daha da derinleşmesine sebep olmuştur (Yorulmaz, 2019:81).

Doğu Akdeniz tarih boyunca stratejik önemini korumakla birlikte Soğuk Savaş döneminden bu yana Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinin bir uzantısı olarak kabul edilmiştir. Bugün bölge, kendine has dinamikleri sayesinde giderek daha önemli hale gelmiş ve uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde Ortadoğu ve Kuzey Afrika'dan bağımsız biçimde analizlere konu olan bir bölgeye dönüşmüştür. Tüm bunlar göz ününe alındığında da Türk dış politikası bağlamında Doğu Akdeniz'in giderek daha önemli hale geldiği ve güvenlik söyleminde daha geniş bir yer kapladığı açıktır (Ozan, 2022: 2269).

Doğu Akdeniz bölgesinin Türkiye açısından stratejik önemi farklı açılardan değerlendirilmesi gereken bir meseledir. İlk olarak Doğu Akdeniz'de bulunan diğer ülkeler ile olan yakınlığı ve ortak sınırları sebebiyle sahip olduğu jeostratejik önemi bertilmelidir. Türkiye açısından bölgeye doğrudan erişim ve siyasi dinamikleri hem etkileme hem de bunlardan etkilenme bağlamında hassas bir konumdadır. İkincisi, Doğu Akdeniz Türkiye için Avrupa'ya, Asya'ya ve Afrika'ya bağlanan çok önemli bir ticaret yolu olması sebebiyle kritik bir bölgedir. Bölgenin stratejik konumu, Türkiye'nin uluslararası ticaret ve ulaşım ağlarına katılmasına ve bunlardan faydalanmasına olanak sağlamaktadır. Ayrıca Doğu Akdeniz, Türkiye için ekonomik açıdan büyük önem taşıyan, doğal gaz rezervleri de dahil olmak üzere önemli enerji kaynaklarına sahiptir. Bölgedeki bu kaynakların araştırılması ve işletilmesi, Türkiye'nin enerji güvenliğini ve ekonomik kalkınmasını artırma potansiyeline sahiptir. Ayrıca Doğu Akdeniz, turizm endüstrisine ve kültürel mirasına katkıda bulunan antik uygarlıklar ve arkeolojik alanlarla Türkiye için tarihi ve kültürel öneme sahiptir (Rubin ve Eiran, 2019). Genel olarak Doğu Akdeniz'in Türkiye için stratejik önemi; jeopolitik dinamikleri, ticaret yolları, enerji kaynakları, tarihi mirası ve kültürel öneminde yatmaktadır.

Doğu Akdeniz'in jeopolitik dönüşümü Türk dış politikası üzerinde de önemli etkiler yaratmıştır. İlk olarak bölgede keşfedilen hidrokarbon kaynakları, zaten uzlaşmazlıkların eksik olmadığı bu bölge için yeni bir mücadele alanı ortaya çıkarmıştır. Uzun yıllardır süregelen Kıbrıs Sorunu ve Filistin Sorununun yanı sıra, Suriye ve Libya'da yaşanan iç savaşlar ve Arap Baharının etkisiyle bölgedeki siyasal istikrarsızlıklar ve belirsizlikler daha da artmıştır (Ozan, 2022: 2269-2270). Arap Baharının ardından Doğu Akdeniz'de enerji üreticisi olan ülkelerin yaşadığı siyasi krizler bölgedeki hidrokarbon üretimini de etkilemiş ve enerjinin önemli bir etken olarak yer aldığı güç dengelerinin de yeniden şekillenmesine yol açmıştır (Üstün, 2016: 4). Sonuç olarak hem enerji hem de güvenlik bağlamında Doğu Akdeniz'in gerek Türk dış politikası gerekse de dünya politikası için önemi artmış, büyük güçlerin de bölgede yaşanan gelişmelere müdahil olmasıyla Doğu Akdeniz'de güç rekabeti daha da kızışmıştır. Rusya ve ABD'nin hegemonya mücadelesinin yanı sıra AB ve Çin de bölge bağlamında stratejik çıkarlarını gözetmeye çalışmaktadırlar (Ozan, 2022: 2269-2270).

2000'lerden itibaren Doğu Akdeniz'in coğrafi özelliklerine ilaveten, bölgede petrol ve doğal gaz arama çalışmaları bu bölgenin önemini daha da arttırmıştır. Bölgede gerçekleşen doğal gaz keşifleri ile artan ruhsatlandırma çalışmalarıyla beraber LNG (Sıvılaştırılmış Doğal Gaz) ve boru hattı projeleri, bölgenin cazibesini arttırarak Doğu Akdeniz bölgesinin bu anlamda bir mücadele sahası olmasına sebep olmuştur (Ediger, Devlen ve McDonald, 2012).

Doğu Akdeniz meselesi özellikle son dönemde güncel sorunların başında yer almış olup, esas itibariyle bölgede enerji keşiflerinin ortaya çıkmasıyla beraber kıyı devletlerinin deniz yetki alanlarını belirleme konusunda yaşadıkları problemlerden kaynaklanmaktadır. Bu sorun başta Avrupa Birliği olmak üzere ABD, Rusya, İsrail, Türkiye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), Yunanistan, Mısır ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) dahil olduğu bölgede bir güç savaşına dönüşmüştür (Öztekin, 2020). Doğu Akdeniz Bölgesi ile ilgili "Yeni Basra Körfezi" olma doğrultusunda tanımlar yapan bölgesel ve küresel devletler bölge ile çok daha yakından ilgilenmeye başlamışlardır (Engdahl, 2021:249).

Doğu Akdeniz'de bölge ülkelerinin üzerinde anlaşmaları herhangi bir uluslararası düzenleme bulunmamaktadır. Genellikle kıyıdaş ülkeler tek taraflı olarak Münhasır Ekonomik Bölge ilan etmeye çalışmakta ve yaptıkları ikili anlaşmalarla, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge sınırlandırma anlaşmaları imzalamayı tercih etmektedirler. Esas olarak Doğu Akdeniz meselesinin temelini de bu durum oluşturmaktadır. Kıyı devletlerin ya tek taraflı Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) ilan etmeleri yoluna gitmeleri, kıta sahanlığı konusu ya da üçüncü tarafları göz ardı ederek yapılan ikili anlaşmalarla deniz

yetki alanını belirleme yolunu seçmeleri, sorunun daha da derinleşmesine sebep olmuştur. Yapılan ikili anlaşmalarda anlaşmaya taraf olmayan ve bölgede yer alan diğer ülkelerin çıkarları çatışmaktadır. Dolayısıyla bu durum bölgede yer alan devletler arasında da anlaşmazlıklara sebep olmaktadır. Türkiye bölgede yer alıp bu sorundan etkilenen devletlerin başında yer almaktadır. Türkiye, Doğu Akdeniz’de gerek kendi haklarını savunmakta gerekse de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin (KKTC) hak ve çıkarlarını bölgede muhafaza etmeye çalışmaktadır.

Doğu Akdeniz’de daha önce yapılanlardan çok daha kapsamlı bir araştırma yapan ABD Jeolojik Araştırmalar Merkezi (USGS-US Geological Survey) tarafından 2010 yılında bir rapor yayınlanmıştır. Yayınlanan raporda, Kıbrıs, Lübnan, Suriye ve İsrail arasında yer alan Levant Havzası’nda 3,45 trilyon metreküp doğalgaz ve 1,7 milyar varil petrol, Nil Delta Havzası’nda ise yaklaşık 1,8 milyar varil petrol, 6,3 trilyon metreküp doğalgaz ve 6 milyar varil sıvı doğalgaz, Kıbrıs Adası’nın çevresinde ise 8 milyar varil petrol, Girit’in güney ve güneydoğusundaki alanlarda toplam 3,5 trilyon metreküplük doğalgaz rezervlerinin tahmin edildiği bildirilmiştir (Yaycı, 2012:2). Raporun yayınlanmasıyla küresel enerji şirketleri bölgeye akın etmeye başlamış, kıyı ülkeler deniz yetki alanlarını belirleme girişimlerine hız vermiştir. Söz konusu raporun yayınlanmasını takiben küresel enerji şirketlerinin bölgeye ilgisi artmaya başlamıştır. Ayrıca kıyı ülkeler deniz yetki alanlarını belirleme girişimlerine hız vermiştir. Deniz yetki alanlarının belirlenmesinde en fazla problem Türkiye-KKTC ile GKRY-Yunanistan tarafları arasında yaşanmaktadır. Bölgede anlaşmazlıklar yaşayan başka devletler de bulunmaktadır. Örneğin; İsrail ile Lübnan deniz yetki alanlarının belirlenmesi ile ilgili hususta uyuşmazlık yaşamış, 2022 yılı Ekim ayında taraflar ABD’nin araya girmesiyle anlaşmaya varmışlardır (Canlı, 2022).

DOĞU AKDENİZ’DE ÇATIŞAN TEZLER

Doğu Akdeniz’de Türkiye ile Yunanistan arasındaki temel sorun deniz yetki alanları ile ilgilidir. Türkiye’nin belirlediği deniz yetki alanlarının bir bölümü hem Yunanistan hem de Kıbrıs Rum Yönetimi’nin belirlediği deniz yetki alanları ile çakışmaktadır. Türkiye ve Yunanistan’ın konuya kararlı yaklaşımı iki ülke arasındaki gerginliği de arttırmaktadır.

Türkiye ve Yunanistan arasında Ege Denizi üzerindeki yetki alanları ile ilgili anlaşmazlıklar 1970’li yıllarda ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu tartışmaya 2000’li yıllarda Doğu Akdeniz’de yaşanan anlaşmazlıklar da eklenmiş, bölgede birçok kıyıdaş devleti de kapsayan bir uyuşmazlık meselesi ortaya çıkmıştır (Aksu, 2013). Yunanistan 1970’li yıllardan bugüne kadar Ege Denizi’nde adaların da

deniz yetki alanına yani kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgeye sahip olması gerektiği yönündeki tezini öne sürmeye devam etmektedir. Yunanistan, Kaş bölgesinde Türkiye sahiline 2 km kadar uzaklıktaki, Meis Adasını kullanarak Doğu Akdeniz’de 40.000 kilometre kareden daha geniş bir alanı kontrol ederek, elinde tuttuğu deniz alanını Kıbrıs’a kadar genişletme amacındadır. Türkiye ise Yunanistan’ın öne sürdüğü tezini Ege Denizi’nde kabul etmemekte ve adaların kıta sahanlığına sahip olduğu yönündeki Yunanistan’ın yaklaşımı kabul görmemektedir. Buna karşın Türkiye, Türkiye ile Yunanistan ana karaları arasında Ege Denizi’nin kıta sahanlığının ve deniz yetki alanlarının ülkelerin ana karalarına göre çizilmesi gerektiği düşüncesini her zaman tekrarlamaktadır.

Taraflar arasında deniz yetki alanlarının paylaşılması sorunu esas itibariyle iki tarafın tezlerinin uyuşmamasından kaynaklanmaktadır. Türkiye ve Yunanistan açısından sorunun asıl noktası adaların ne kadar deniz yetki alanı olması gerektiğidir. Ayrıca Kıbrıs’ın siyasi sorunu da deniz alanlarının adadaki iki topluluk için paylaşılmasına engel oluşturmaktadır. Türkiye, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi’ne göre hakkaniyet ilkesi doğrultusunda bir sınırlandırmanın yapılmasını savunmaktadır. Yunanistan ise Girit, Kaşot, Rodos, Çoban ve Meis adaları arasında çizdiği hattı kıyı şeridi olarak kabul etmekte ve Doğu Akdeniz’de Türkiye’yi yok sayacak şekilde etkinliğini artırmaya çalışmaktadır. Ne var ki, Yunanistan’ın izlediği bu politika hem Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi’ne (BMDHS) hem de Uluslararası Adalet Divanı’nın aldığı kararlara ters düşmektedir (Uluad, 2021).

Yunanistan, Türkiye kıyısındaki adaların baz alınarak ortay hattın çizilmesini ve bu şekilde eşitlik ilkesine uyulmasını istemektedir. Yunanistan’ın bu iddiasına göre Türkiye’nin Antalya açıklarındaki Meis adasından sonra deniz alanı olamayacaktır. Yunanistan’ın bu iddiası BMDHS’nin coğrafyanın üstünlüğü ve oransallık ilkelerine ters düşmektedir. Türkiye adaların anakaraların kıta sahanlığını kesemeyeceğini vurgulayarak BMDHS’nin 74 ve 83. maddesinde belirtilen hakça paylaşım ilkesini savunmaktadır. UAD benzer bir durumla karşı karşıya gelen İngiltere-Fransa ve Tunus-İtalya örneklerinde olduğu gibi birçok davada, Türkiye’nin tezine uygun olarak oransallık durumuna göre ve adaların anakaraların kıta sahanlığını bitiremeyeceğine göre karar vermiştir (Erciyes, 2019).

Doğu Akdeniz’de bulunan hidrokarbon kaynaklarının son yıllar göz önüne alındığında anlaşmazlıkları ve gerginlikleri arttırdığı bir gerçektir. Sorun esas itibariyle bölge ülkeleri arasında Türkiye ve KKTC’nin hak ve çıkarlarının göz ardı edilmesi olarak tanımlanabilir. Yunanistan Ege Denizi örneğinde olduğu gibi Doğu Akdeniz bölgesinde de Türkiye’nin deniz yetki alanlarını kendi çıkarları doğrultusunda kabul ettirmek istemektedir. Doğu Akdeniz yarı kapalı bir deniz

havzası olması ile kıyı ülkeler deniz yetki alanlarını karşılıklı anlaşmalarla belirleme yoluna gitmesi gerekmektedir. 2000'li yılların başından itibaren bölgede hidrokarbon kaynaklarından bahsedilmeye başlanmasıyla kıyıdaş devletler MEB ve kıta sahanlığı anlaşmalarına hız vermiştir. Ancak sınırlandırma anlaşmaları yapılırken hemen her ülke kendi haklarını azami düzeye çıkartarak üçüncü tarafların haklarını göz ardı etmeye yönelmiştir. GKRY, KKTC'yi yok sayarak hareket etmiş ve yaptığı bazı anlaşmalarla Türkiye'nin tepkisini çekmiştir. Bölgede Türkiye ile GKRY ve Yunanistan'ın iddia ettikleri MEB alanları çakışmaktadır. Hatta Güney Kıbrıs Yönetimi ve Yunanistan, Türkiye'yi adeta kendi kıyılarına hapsedmeye çalışmaktadır. Türkiye için Doğu Akdeniz sorunu, GKRY'nin tüm adanın tek temsilcisi gibi hareket ederek, bölgede deniz yetki alanlarını sınırlandırma anlaşmaları yapmasıyla başlamıştır. Ayrıca bir diğer sorun GKRY'nin yapmış olduğu anlaşmalar da belirttiği deniz yetki alanlarının Türkiye'nin kıta sahanlığı ve MEB alanlarıyla çakışması meselesidir. 1982 BMDHS'nin 76. maddesine göre kıta sahanlığı doğal bir haktır ve ilan edilmesine gerek yoktur her kıyı ülkesinin kıta sahanlığı bulunmaktadır, ülkenin anakarasının deniz içindeki doğal uzantısıdır. 83. maddeye göre ise deniz alanlarının sınırlı olduğu durumlarda kıyı devletlerin hakkaniyete uygun olarak sınırlandırma anlaşmasına gitmesi gerektiği belirtilmektedir. Ancak kısıtlı denizlerde yapılan sınırlandırma anlaşmaları 84. madde kapsamında koordinatları belirlenmiş olarak ilan edilmelidir (Özkan, 1984).

BMDHS'nin 57. Maddesine göre kıyı ülkeler deniz alanı uygun ise en fazla 200 mile kadar MEB alanına sahip olabileceğini belirtmektedir. 56. Madde devletlerin MEB alanlarında deniz tabanında ve tabanın altında canlı-cansız doğal kaynaklardan, akıntı ve rüzgârdan enerji üretimi gibi ekonomik kaynaklardan yararlanabileceğini ifade etmektedir. 74. madde ise ülkelerin sahilleri bitişik ya da karşı karşıya olduğu durumlarda hakkaniyete uygun olarak sınırlandırma anlaşmalarının yapılmasını önermektedir. 75. Maddeye göre MEB alanları harita üzerinde belirlenerek ilan edilmeli ve BM Genel Sekreterliği'ne bir nüshası sunulmalıdır (Özkan, 1984).

Söz konusu problemin Kıbrıs meselesi ile ilgili bir yönü daha söz konusudur. Kıbrıs Rum Yönetimi adanın tümünü kapsayacak şekilde hareket etmektedir. Kıbrıs adası ile alakalı tek taraflı kararlar almaya çalışmakta, adada var olan Kıbrıs Türklerini yok saymaktadır. Türkiye bir taraftan Doğu Akdeniz'de kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeye çalışırken aynı zamanda Kıbrıs Türklerinin çıkarlarını da korumaya çalışmaktadır. Aslında, Yunanistan ve Kıbrıs Rum Yönetiminin amacı, Akdeniz'de Türkiye'yi kendi karasuları içine sıkıştırmak, Yunanistan ile Kıbrıs Rum Yönetimi arasında Doğu Akdeniz'de bir

deniz sınırı oluşturarak Türkiye'yi yok saymaktır. Aynı zamanda Kıbrıs' da yaşayan Türkler de yok sayılmaya çalışılmaktadır.

Kıbrıs Sorununun tarafları açısından Doğu Akdeniz yeni bir gerilim kaynağı olarak varlığını korumaktadır. Kıbrıs Sorunu özelinde olduğu gibi yaşanan herhangi bir çatışmaya çözüm bulabilmek için sürdürülen müzakereleri etkileyecek pek çok faktör vardır. Ancak bunlar arasında en önemli faktörlerden biri uluslararası çatışma çözümü bağlamında, çatışan ya da süregiden bir anlaşmazlığa taraf olanların müzakere yoluyla çözüm seçeneğini ihtimal dahilinde görüyorlarsa çözümü tehlikeye atacak tek taraflı eylemlerden kaçınmaları gerektiğidir (Şahin, 2022): 33-45). Ne var ki gerek Yunanistan gerekse de GKRY, Doğu Akdeniz sorununda da Türkiye ve KKTC'nin hak ve çıkarlarını görmezden gelerek tek taraflı eylemlerle sorunun daha da derinleşmesine sebep oldukları söylenebilir.

Bu doğrultuda Doğu Akdeniz'de tansiyonu yükselten de Kıbrıs Rum kesiminin ada çevresinde bulunan doğal kaynakları işletebilmek için Kıbrıs Türk tarafının hukuki ve meşru haklarını görmezden gelerek uluslararası anlaşmalar yapması olmuştur. Bu girişim sonrasında Batılı şirketler doğal gaz arama ve sondaj çalışmalarını başlattılar. Gerek Türkiye gerekse KKTC, Kıbrıs sorununa kalıcı ve adil bir çözüm getirilerek adanın çevresinde bulunan tüm zenginliklerin adanın ortak sahiplerinin yararına kullanılması konusunda ısrarcı olsalar da bu çağrılar sonuçsuz kaldı. Doğu Akdeniz'de büyük hidrokarbon alanlarının keşfedilmesiyle de bölge ülkeleri bunları işletebilmek için Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) anlaşmaları yapmaya giriştiler (Durul, 2020).

Türkiye, GKRY'nin Kıbrıs Cumhuriyeti adıyla adanın tümünü kapsayacak şekilde diğer devletlerle yaptığı anlaşmaları hükümsüz kabul etmiştir. Bunun birden fazla sebebi vardır. Bunlardan birincisi, Türkiye Kıbrıs Cumhuriyeti'ni tanımamıştır. Bu sebeple GKRY tarafından ilan edilen MEB Türkiye için hükümsüzdür. İkinci olarak Türkiye adada yaşayan Kıbrıslı Rumların adadaki Türk nüfusunu temsil etmediğini düşünmektedir. Üçüncü olarak da Kıbrıs sorununun çözüme kavuşturulmadığı bir ortamda GKRY'nin tek taraflı olarak yürüttüğü keşif faaliyetlerinin adadaki barış çalışmalarını sekteye uğratacağını düşünmektedir. Türkiye bu konuda net bir duruş sergileyerek Kıbrıs Sorununa çözüm bulunmadan Doğu Akdeniz'de tek taraflı olarak yürütülen enerji arama ve sondaj çalışmalarının durdurulmasını talep etmektedir (Karbuç, 2018:249).

17 Şubat 2003 yılında GKRY Mısır ile adanın güneyi arasında deniz yetki alanı sınırlandırma anlaşması yapmıştır (Ersal ve Keser, 2020:61). Mısır-GKRY arasında yapılan anlaşmada belirlenen alanların bir kısmı Türkiye'nin MEB ve kıta sahanlığının içerisinde yer almaktadır. Güney Kıbrıs ile Mısır arasında imzalanan anlaşmanın ardından Türkiye bu anlaşmayı kabul etmeyeceğini

tarafına ve BM'ye bildirmiştir. Türkiye, anlaşma da belirlenen sınırların bir kısmının kendi deniz yetki alanlarıyla örtüştüğünü ve Güney Kıbrıs Yönetimi'nin adada otorite sorunu çözümlenmeden tek başına anlaşmalar yapamayacağını ve kaynakları tek taraflı kullanamayacağını gerekçe göstermiştir (Özersay, 2013:674-675). Güney Kıbrıs Yönetimi 2007 yılında Lübnan'la da bir deniz yetki alanı belirleme anlaşması imzalamış, Türkiye'nin baskıları sonucu Lübnan Meclisi'nden yasa geçmemekle birlikte 2022'nin son ayları ile taraflar arasında yaklaşma girişimleri hız kazanmıştır (Euronews, 28.10.2022).

2007 yılında Güney Kıbrıs Yönetimi, adanın güneyinde bulunan 13 adet petrol arama ruhsat sahasını belirlemiş ve sismik araştırmalara başlamıştır. Duruma tepki gösteren Türkiye alanda araştırma yapan gemilere engellemelerde bulunmuştur (Sönmezoğlu, 2016:661). 2008 yılında kendisi de TPAO'ya aynı bölgenin tartışmalı alanı olan batı kısmına arama ruhsatı veren Türkiye, bölgede Yunan savaş gemilerine rağmen araştırmalar yapmaya başlamıştır. Türkiye ilişkilerin gerginleşmesiyle bölgedeki iddialarını güçlendirmek için 2011 yılında bölge için enerji şirketlerini ihaleye çağırmıştır (Özersay, 2023: 675). Türkiye GKRY ile adanın batısında çakışan parseller için mücadele ederken aynı zamanda adanın güneyindeki aramalara da karşı çıkmaktadır. Türkiye esas olarak adanın güneyinde kendi kıta sahanlığı hakkı olmadığını bilmekte ve yaptığı engelleme hamleleri ile adadaki KKTC'nin haklarını korumaya çalışmaktadır. Türkiye adada iki taraf arasında enerji alanında anlaşma yapılmasını savunmakta ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin adanın tek temsilcisi gibi hareket ederek tüm kaynaklardan tek başına yararlanmasına karşı çıkmaktadır. Türkiye, adada anlaşma olmadan belirlenen bölgelerin hepsinde KKTC'nin de hakkı olduğunu ileri sürmektedir. 2009 yılı itibariyle Türkiye ile arası bozulan İsrail, Yunanistan ve GKRY ile yakınlaşmaya başlamıştır. GKRY ile İsrail arasında 17 Aralık 2010 deniz yetki alanı sınırlandırma anlaşması yapılmıştır. Türkiye ile GKRY arasında Doğu Akdeniz'de ilişkilerin gerginleştiği zamanda, 5 Eylül 2011 tarihinde İsrail ile Yunanistan arasında savunma ve iş birliği anlaşması imzalanmış ve anlaşmazlıklarda GKRY yanında yer aldıklarını göstermiş olmuştur. 2012 yılının başlarında İsrail ile GKRY arasında askeri içerikli iki anlaşma imzalanmış ve GKRY aldığı bu cesaretle Doğu Akdeniz'de enerji faaliyetlerine hız vermiştir (Sönmezoğlu, 2016: 662-663). İsrail'in böyle bir anlaşmaya başvurma sebeplerinden biri Türkiye ile 2009'da yaşadığı Davos Krizi ve 2010 Mavi Marmara krizi (Yeltin, 2021:14-19) ile ilişkilerinin gergin olmasındandır.

Türkiye 2011 yılında KKTC ile adanın kuzeyi ile Anadolu kıyıları arasında kıta sahanlığı belirleme anlaşması yapmıştır. KKTC anlaşma sonrası GKRY'nin önceden belirlediği alanlar da dahil olmak üzere adanın çevresinde parsellemeler yaparak TPAO'ya arama ruhsatı vermiştir. GKRY'nin daha önce ilan ettiği 12.

parselde Amerikan Noble Energy şirketine sondaj ruhsatı vermesine paralel olarak KKTC'de aynı parselde TPAO'ya arama ruhsatı vermiştir. Türkiye ve KKTC Kıbrıslı Türklerin hakları için adada uzlaşmaya yaklaşmayan GKRY'ye nerede arama yaparsa, aynı bölgede arama yapılacağı mesajını vermiştir. Türkiye bu girişim ile artık yabancı şirketlerin faaliyetlerini engellemek yerine aynı hamlelerle karşılık verileceğini göstermiştir (Özersay, 2013: 676). Bu gelişmeler dışında bölgede araştırmalar yapan Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) tarafından, daha önce Karadeniz'de keşfedilen gaz hidrat yataklarının Doğu Akdeniz'de de tespit edildiği bildirilmiştir. Gaz hidrat yatakları bol miktarda petrol ve doğal gaz hidrokarbon kaynaklarını barındıran yoğun gaz molekülü tabakalarıdır. Yüksek miktarda hidrokarbon kaynakları barındırmasının yanı sıra gaz hidratın bizzat kendisi de geleceğin enerji kaynağı olarak görülmektedir. 3000 metrekarelik bir gaz hidrat yatağının ABD'nin 30 yıllık enerji ihtiyacını karşılayabileceği ifade edilmekte ve TPAO'nun tespitlerine göre Doğu Akdeniz'de Türk MEB alanında 80.000 metrekarelik bir tabakanın bulunduğu belirtilmiştir (Yaycı, 2013: 11-13).

2011 yılında GKRY, Kıbrıs adasının güneyinde 129 milyar metreküp rezerve sahip Afrodit, 2018 yılında da Calypso sahasında yaklaşık 220 milyar metreküp rezerve sahip doğalgaz alanı bulduğunu ilan etmiştir. 2015 yılına geldiğimizde Mısır, Zohr bölgesinde 850 milyar metreküp rezerv bulmuş ve Noor bölgesinde bu miktarın da daha da üstünde rezerve sahip olduğunu açıklamasıyla kriz daha da derinleşmiştir (Henderson, 2019). Arama yapılan bölgelerin kapasiteleri de düşünüldüğünde, dünyada var olan petrol ve doğalgaz kaynaklarının çok önemli bir bölümünün Doğu Akdeniz'de bulunması söz konusu olmuştur. Bölgede yaşanan siyasi gerilimin sebeplerinden birisi olarak da bu durum gösterilmektedir.

Türkiye, GKRY'nin davetiyle bölgeye akın eden küresel enerji firmaları ve menşei devletler ile Doğu Akdeniz'de gerginlikler yaşamış ve alt yapısını oluşturduktan sonra kendisi de bölgede arama ve sondaj faaliyetlerine başlamıştır. Türkiye sahip olduğu 2 sismik araştırma ve 4 sondaj gemisi ile denizlerde kendisinin ve Kıbrıslı Türklerin çıkarlarına korumak adına mücadele etmektedir (Milliyet, 14 Haziran 2022).

Türkiye Cumhuriyeti, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne taraf olmamıştır. Bununla beraber Türkiye bu sözleşmeye birçok ülkenin taraf olduğunun ve sözleşmede yer alan hükümlerinin bir teamül olduğunun farkındadır. Teamüller uluslararası hukukun doğrudan bir kaynağıdır. Aynı zamanda uluslararası sözleşmeler gibi etkili ve bağlayıcı bir yönü de bulunmaktadır. Türkiye sözleşmeye taraf olmamasına rağmen çekince koyduğu

maddeler dışında, sözleşmede yer alan diğer hükümlere teamülen uymaktadır (Kaymal, t.y.).

Türkiye 28 Kasım 2019'da Libya Ulusal Mutabakat hükümeti ile bir sınırlandırma antlaşması ve 28 Kasım 2020'de de bu anlaşmanın yanı sıra bir savunma ve iş birliği antlaşması da imzalamıştır (Acer, 2020: 16). Kasım 2019'da Türkiye-Libya arasında imzalanan Deniz Yetki Alanlarını Sınırlandırma Anlaşması ile, Yunanistan'ın Girit, Karpathos ve Rodos adalarının güneyinde kalan bölgeyi kıta sahanlığı kapsamında kabul ettiğini ilan etmiş ve anlaşma BM'ye kaydettirilmişti. Atina, anlaşmanın geçerliliği olmadığını savunmakla kalmamış, 1982 Uluslararası Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne göre adaların da kıta sahanlığına sahip olduğu tezini tekrar ileri sürmüştü ve Türkiye'yi Yunanistan'ın egemenlik haklarını çiğnemekle suçlamıştır. Avrupa Birliği Yunanistan'ın söylemlerini destekleyici bir tavır sergilerken, Türkiye de yasa dışı kabul ettiği hidrokarbon arama çalışmalarının durdurulmasını istemiştir (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53727232>). Sonuç olarak, Yunanistan, Türkiye ile Libya arasında yapılan anlaşmaya, adalarının kıta sahanlığına giren alanları ihlal ettiği gerekçesi ile itiraz etmiştir. Mısır'ın itiraz etmesinin nedeni ise Türkiye'nin Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti ile yakın ilişkiler içine girmesi olmuştur denilebilir.

Türkiye'nin Libya ile imzaladığı anlaşmaların da etkisiyle, 2020 yılında Yunanistan-Mısır ile Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) anlaşması imzalamışlar, Yunanistan ile Mısır arasında yapılan bu anlaşma Ağustos 2020'de tarafların parlamentolarınca onaylandıktan sonra yürürlüğe girmişti ancak iki ülke sınırlandırma kapsamında müzakereleri 2005 yılında başlatmışlardı (Acer, 2020: 15). Ne var ki, Türkiye bu anlaşmayı geçerli saymadığını ifade etmiştir. Kıta sahanlığının belirlenmesi konusunda Türkiye'nin tezi her ülkenin ana karasının uzantısının esas alınacağı yönünde olmuştur. Sismik araştırma gemisi Oruç Reis'in yasa dışı olarak kabul ettiği sismik araştırma faaliyetlerine yönelik olarak Yunanistan ve GKRY Türkiye'ye nota göndererek uluslararası hukuka aykırı davrandığı ve Doğu Akdeniz'de gerilime yol açacak türden eylemler gerçekleştirdiği yolundaki iddialarını Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin gündemine taşımıştır (A/75/513 S/2020/1015, 15 Ekim 2020). Türkiye 13 Kasım 2020'de buna cevaben kendi kıta sahanlığı içerisinde yer alan egemenlik haklarını kullanmasına yönelik olarak böyle bir sınırlamayı kabul etmediğini, uluslararası yargı organlarının kararlarına uygun hareket ettiğini ifade etmiştir (A/75/598–S/2020/1116, 19 Kasım 2020).

Doğu Akdeniz sorunlarından birisi de bulunan enerji kaynaklarının en cazip pazar olan Avrupa'ya nasıl ulaştırılacağı olmuştur. Yunanistan ve GKRY Doğu Akdeniz'de Türkiye'yi yalnız bırakma eğilimine yönelmiş, AB ve ABD'nin

destekleri ile bölge ülkeleriyle iş birliği yapmaya koyulmuştur. İlk olarak 2016 yılında AB desteği ile somutlaşan EastMed (Doğu Akdeniz) Boru Hattı projesi, ilk olarak, İsrail gaz sahasından Kıbrıs adasına buradan da Girit adasına ve devamında Yunanistan üzerinden İtalya'ya uzanan bir hat çekilmesi üzerine düşünülmüştür. (Ersal ve Keser, 2020: 64). ABD'nin de desteklediği projeye Mısır, Ürdün, GKRY, Yunanistan, İtalya, İsrail ve Filistin'in katılımı ile bölgede Temmuz 2019'da Doğu Akdeniz Gaz Formu oluşturulmuştur. 2 Ocak 2020 tarihinde GKRY, Yunanistan ve İsrail arasında Eastmed boru hattı anlaşması imzalanmıştır (Acer, 2022:2). Akdeniz'de yalnızlaşan Türkiye, planlanan enerji hatlarıyla saf dışı bırakılmaya çalışıldığı zamanlarda 27 Kasım 2019 tarihinde Libya meşru hükümeti ile deniz sınırı anlaşması yaptığını BM ve ilgili devletlere duyurmuştur. Çizilen sınırlara sert tepkiler veren Yunanistan ve Mısır Ağustos 2020'de bir deniz yetki alanı sınırlandırmasına gitmiş ve Türkiye bu anlaşmayı kabul etmediğini ilan etmiştir. Yunanistan'ın karşı bir hamlede bulunarak Türkiye ile Libya arasında gerçekleşen anlaşmanın kendisi için yok hükmünde olduğunu belirtmiştir. İlaveten, kara sularını Ege denizinde 6 deniz milinden 12 deniz miline çıkaracağını resmi olarak ifade etmiştir. Bu yaklaşım söz konusu krizin doruk noktasına ulaşmasına sebep olmuştur. Buna karşılık Türkiye, Yunanistan'ın 12 mil uygulamasına geçmesi durumunun TBMM'nin 1995 yılında aldığı karara göre "savaş nedeni" sayılacağını bildirmiş ve 6 Ağustos'ta Yunanistan ile Mısır arasında imzalanan anlaşmayı kabul etmediğini belirtmiştir (Kuran, 2020). Türkiye'den yapılan açıklamada, söz konusu iki ülkenin deniz sınırı olmadığı ve sözde anlaşma sınırlarının Türk Kıta sahanlığı içinde kaldığını belirtilmiştir. Ayrıca Türkiye, Mısır için yaptığı anlaşmanın kendisi için kayıp olduğunu ve aslında Türkiye ile anlaşması durumunda daha kazançlı çıkacağını belirtilmeye çalışmıştır. İlk başlarda EasMed projesini destekleyen ABD'nin son zamanlarda kamuoyunda projeden desteğini çektiği belirtilmesi projenin gerçekleşme ihtimalini azaltmıştır (Acer, 2022:4). Projenin maliyetinin çok yüksek olması ve ABD'nin desteğini çekmesiyle ve İsrail-Türkiye yakınlaşmasıyla bölge enerjisinin en güçlü alternatif olan Türkiye üzerinden hali hazırda bulunan boru hatlarıyla daha ucuza taşınması taraflarca konuşulmaktadır. (Ersal ve Keser 2020: 64-65).

Türkiye, kıta sahanlığından geçmek durumunda kalan EastMed projesini Libya ile yaptığı anlaşma ile engellemeye çalışmıştır. Türkiye ve KKTC 21 Eylül 2011 tarihinde aralarında kıta sahanlığı sınırlandırma antlaşması imzalamışlardır. Bu anlaşmanın imzalanmasında en önemli sebep, Yunanistan ve GKRY tarafından Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin çıkarları aksine adımlar atmaları ve 2011 yılında da GKRY tarafından adanın güney bölgesinde sondaj çalışmalarına başlanmasıdır. Libya'da BM tarafından da tanınan Ulusal Mutabakat Hükümeti

ile 27 Kasım 2019'da Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin bir Mutabakat Muhtırası da imzalanmıştır.

Enerji kaynakları rezervlerinden bahsedilmesiyle başlayan Doğu Akdeniz sorunu deniz yetki alanı belirlenmesi anlaşmazlıkları ile ve küresel güçlerin sahaya ilgi göstermesiyle krize dönüşmüştür. İhtilaflar içerisinde yapılan anlaşmalarla ısınan Akdeniz suları karşılıklı olarak yapılan tatbikatlara sahne olmuştur. Yunanistan; ABD, Fransa, İtalya, Mısır, GKRY ve bazen İsrail, S. Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ile çok sayıda tatbikat gerçekleştirmiştir (Sabah, 4 Kasım 2021). Türkiye'de yaptığı anlaşmalarla belirlediği deniz alanlarını koruma yönünde kararlı olduğunu göstermek için bir dizi tatbikat gerçekleştirmiştir.

Türkiye ile KKTC ve Yunanistan ile GKRY arasında Doğu Akdeniz'de yaşanan gerginlikler sadece bölgede kıyısı bulunan devletleri etkilememiş ayrıca AB ülkelerinin de konuya dahil olması sonucunu doğurmuştur. AB, EastMed projesini 2015 yılında AB programlarına dahil etmiş ve bölgedeki gelişmeleri yakından takip etmeye başlamıştır. Yunanistan ve GKRY'nin Avrupa Birliği üyesi olmaları ayrıca EastMed projesini yürütmeleri sebebiyle bu ülkelerin yanında yer almışlar ve Türkiye aleyhine olacak şekilde süreci yönetmeye başlamışlardır. Yani Doğu Akdeniz'de Türkiye ve Yunanistan arasında yaşanan sorunlar AB'nin sürece dahil olmasıyla uluslararası boyuta taşınmış ve bu durum Türkiye – AB ilişkileri açısından da sürecin işlemlerine olumsuz etkide bulunmuştur.

Buna karşılık Doğu Akdeniz'deki son gelişmeleri tartışmak amacıyla 11 Mayıs 2020 de Yunanistan, Mısır, GKRY, Fransa ve Birleşik Arap Emirlikleri dışişleri bakanları bir telekonferans düzenlemişlerdir. Yapılan toplantı sonrasında açıklanan bildiri de sonrası Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin eylemlerini kınadıklarını, Türkiye'nin sorunu tırmandırmaması gerektiğini, özellikle bölgedeki komşu ülkelerin deniz bölgeleri üzerindeki sahip oldukları egemenlik haklarına saygı göstermesini istemişlerdir. Ayrıca, Türkiye'nin Libya ile aralarında imzaladıkları anlaşmaların devletlerin egemenlik haklarını ihlal ettiğini, bununla birlikte deniz hukuku açısından yasal olmadığını ve bu anlaşmanın bir yasal sonuç doğuramayacağını iddia etmişlerdir (QA-33, 11 May 2020, https://www.mfa.gov.tr/sc_-33_-gkry-ortak-bildiri-hk-sc.en.mfa).

SONUÇ

Türkiye ve Yunanistan'ın Ege Denizi'nde adaların karasuları, kıta sahanlığı, hava sahası ve gayri askeri statüde olması gereken adaların silahlandırılması noktasında yaşadığı sorunlar, ilişkilerin olumlu yönde gelişmesine engel olmaktadır. 1960'lar itibariyle önem kazanan Ege sorunları tarafları çok kez çatışmanın eşiğine getirmiştir. Var olan sorunların çözümüne tarafların

samimiyetsiz tutumu ve bu konuların siyasiler tarafından iç siyaset malzemesi yapılması toplumlar arası kin ve nefret duygularına sebep olmaktadır. Ege Denizi'nde yaşanan sorunların Doğu Akdeniz'e sıçraması ve Yunanistan'ın AB'nin desteğini de alarak Türkiye ile uzlaşmaktan ziyade maksimalist bir tutum ile hareket etmesi sorunların çözümünde engel olmaktadır. Deniz alanlarının paylaşımı ve güvenlik tehdidi algılamasının temel oluşturduğu Ege ve Doğu Akdeniz sorunları iki tarafa da bir kazanım getirmemiş ve bundan sonra da getirmeyecektir. İki ülkenin mevcut sorunları uzlaşarak aşmaları çok da zor değildir. Burada belirtilmesi gereken bir husus çözümsüzlüğün en büyük sebebi, Yunanistan'ın komşuluk ilişkilerine ve uluslararası teamüllere yakışmayan hakkaniyetten uzak bir şekilde sadece kendi çıkarlarını arttırma noktasındaki politikalarıdır. İki ülke sorunların varlığını kullanmak yerine çözüm yolunu seçmiş olsa şüphesiz ki iki taraf içinde kazançlı olacaktır. İki ülkenin, uluslararası aktörleri işlerine dahil etmeden samimi ve adil bir tutumla sorunlarına yaklaşımları çözüm için ilk öncelik olmalıdır. Sorunların kendi aralarından çözüme kavuşturulması halinde iki tarafta önemli kazanımlar elde edecektir. İki ülkenin birbirinden tehdit algılaması kimsenin faydasına değildir. Son derece önemli su yollarının geçtiği stratejik bir konumda olan Ege Denizi'nin iki havza ülkesi Türkiye ve Yunanistan bu bölgeyi barış ve huzur ortamına çevirmesi iki tarafında faydasına olacaktır. İki ülkenin bölgede anlaşmış iyi komşular olması halinde özellikle Yunanistan başta olmak üzere tarafların savunma harcamalarını azaltacak ve toplumların refahına olumlu yansıyacaktır. İki ülkenin gerginlikleri arttırmak yerine Ege ve Doğu Akdeniz'de uzlaşarak birlikte hareket etmesi halinde bölgede en etkin güç olmalarının önünde bir engel bulunmamaktadır. İki ülkenin özellikle Doğu Akdeniz'de uzlaşarak önemli miktarlarda rezervlerden bahsedilen hidrokarbon kaynaklarının çıkarılması noktasında ortak hareket etmesi birçok küresel aktörün bölgede varlık göstermesine engel olacaktır. İki ülkenin deniz alanlarını birbirlerinin haklarına saygı göstererek adil bir tutum ile paylaşması ve barış ortamı içerisinde enerji kaynaklarına yönelmesi iki tarafın refahını arttıracaktır. Sonuç olarak iki ülke arasında Ege ve Doğu Akdeniz'de birçok deniz anlaşmazlıkları bulunmaktadır. Ancak gerginliği arttıran kim olursa olsun bu anlaşmazlıkların devam etmesinin iki tarafa da kazanımı yoktur. Kazanımı olmadığı gibi savunma harcamalarının artması ve gerginlik yüzünden üzerine yoğunlaşamayan enerji kaynaklarının çıkarılamaması gibi birçok zararı da bulunmaktadır.

Bu mesele son yıllarda alevlenmiş gibi görülmekle beraber aslında Doğu Akdeniz'de Yunanistan ve Kıbrıs Rum Yönetimi deniz yetki alanları konusu ile ilgili yaklaşımlarını uzun bir süredir devam ettirdikleri bir gerçektir. Burada

yapmaya çalıştıkları, uygulamak istedikleri Doğu Akdeniz politikalarına destek bularak, Türkiye'nin karşısında bir güç bloğu oluşturmaktır.

Doğu Akdeniz sorununun çözümü için Kıbrıs Sorununa da kalıcı bir çözüm bulunması gerekmektedir. Doğu Akdeniz meselesinin içerisinde jeopolitik, ekonomik, sosyal, tarihi ve güvenlik anlamında birçok unsur barınmaktadır. Bu sebeple karmaşık ve çözümü oldukça zor bir meseledir. Ayrıca bu bölgenin Münhasır Ekonomik Bölge ilanı için yeterli alana sahip olmaması da ayrı ve çözümü zor bir meseledir. Bu meselenin çözümü için tüm devletlerin hakkaniyet esasları içerisinde ortak bir belge imzalaması gerekmektedir. Doğu Akdeniz bölgesi mevcut durumlar doğrultusunda ele alınarak, karşılıklı kıyılara sahip devletlerin kıyı uzunlukları temel alınarak bir sınırlandırma yapılması gerekmektedir. Bunun yanı sıra bölgede yer alan adaların statülerinin de belirlenmesi ve uluslararası hukukun belirlediği sınırlar dahilinde adil bir düzenlemeye gidilmelidir.

KAYNAKÇA

- Acer, Y. (2020). Doğu Akdeniz’de Yunanistan-Mısır Deniz Sınırı Antlaşması ve Türkiye. *Adalet Dergisi*, 2(65), 13-26. <https://dergipark.org.tr/en/pub/adaletdergisi/issue/58576/846373>
- Acer, Y. (2022). EastMed Projesinde dönüm noktasına mı geliniyor, *SETA Perspektif Dergisi*, 326, 1-6. <https://setav.org/assets/uploads/2022/02/P326.pdf>
- Aksu, F. (2013). Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Sorunu ve Türkiye-AB İlişkileri, S. H. Başeren (Ed.) *Doğu Akdeniz’de Hukuk ve Siyaset* içinde 159-196, A.Ü. SBF Yayınları.
- Atis, H. (2021). Ekonominin can suyu: Deniz ticareti, *Milliyet*, 6 Haziran 202. <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/hakan-atis/ekonominin-can-suyu-deniz-ticareti-6524083>
- Canlı, E. (2022). İsrail Hükümeti Lübnan ile Deniz Sınırı Anlaşmasını Onayladı, Anadolu Ajansı, 10.27.2022. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israil-hukumeti-lubnan-ile-deniz-siniri-anlasmasini-onayladi/2722181>
- Durul, T. (2020). Doğu Akdeniz’de neler oluyor? <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/5-soruda-dogu-akdenizde-neler-oluyor/1973679#>
- Ediger, V. Ş., Devlen, B. ve McDonald, D.B. (2012). Levant’ta büyük oyun: Doğu Akdeniz’in enerji jeopolitiği. *Uluslararası İlişkiler*, 9(33), 73-92. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/540190>
- Engdahl, W. (2012). The New Mediterranean Oil And Gas Bonanza, Anglo-American Oil Politics, <https://rense.com/general95/newmedol.html>
- Erciyas, Ç. (2019). Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması Türkiye’nin Siyasi ve Hukuki Tezleri Sahadaki Uygulamaları. <https://www.mfa.gov.tr/data/dogu-akdeniz-deniz-yetki-alanlarinin-sinirlendirilmesi.pdf>
- Ersal, M., Keser, A. (2020) *Enerji Boru Hatları ve Türkiye’nin Jeopolitiği*, Berikan Yayınevi.
- Euronews (28 Ekim 2022). Lübnan: Kıbrıs Rum yönetimi ile deniz sınırı çiziminde mutabık kaldık. <https://tr.euronews.com/2022/10/28/lubnan-kibris-rum-yonetimi-ile-deniz-siniri-ciziminde-mutabik-kaldik>
- Glaser, C. L, Kaufmann, C. (1998). What is the offense-defense balance and how can we measure it? *International Security*, 22(4), 44-82. <https://doi.org/10.2307/2539240>
- Henderson, S. (2019). Cyprus gas discovery could be an East Mediterranean game-changer. *Policy Analysis*. <https://www.washingtoninstitute.org/pdf/view/1846/en>

- İstikbal, C. (2020). Enerji kaynakları ve deniz yetki alanları bakımından Doğu Akdeniz Sorunu, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Karbuş, S. (2018). Geostrategic importance of East Mediterranean gas resources. Dorsman, A., Ediger, V., Karan, M. (Eds) *Energy Economy, Finance and Geostrategy*. Springer, Cham, 237-255. https://doi.org/10.1007/978-3-319-76867-0_12
- Karbuş, S. (2019). Doğu Akdeniz’de ne kadar doğalgaz var? Enerji Politikaları Araştırma Merkezi, *Bilkent Enerji Notları, No.12*. <https://www.enerjiportali.com/wp-content/uploads/2019/07/Do%C4%9Fu-Akdenizde-Ne-Kadar-Do%C4%9Falgaz-Var.pdf>
- Kaymal, T. (t.y.). Doğu Akdeniz’de Deniz yetki alanlarının sınırlandırılması sorunu. *Bahriye Enstitüsü*. <https://bahriyeenstitusu.org/2017/07/28/dogu-akdenizde-deniz-yetki-alanlarinin-sinirlendirilmesi-sorunu/>
- Kuran, S. (2020). Doğu Akdeniz’deki kriz askeri çatışmaya dönüşebilir. <https://www.perspektif.online/dogu-akdenizdeki-kriz-askeri-catismaya-donusebilir/>
- Milliyet (14 Haziran 2022). 4’üncü sondaj gemisinin adı nedir? 2022 Türkiye’nin sondaj ve sismik araştırma gemileri. <https://www.milliyet.com.tr/gundem/dorduncu-sondaj-gemisinin-adi-nedir-2022-turkiyenin-sondaj-gemileri-6772361>
- Mahmoud, M. F., Biçeroğlu, E. (2022). Mısır: Süveyş Kanalı’nda gemi trafiği 2022’de yüzde 15 arttı, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/misir-suveys-kanalinda-gemi-trafigi-2022de-yuzde-15-artti/2770458>
- Ozan, E. (2022). Doğu Akdeniz’in değişen jeopolitiği ve Türk dış politikası. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 11 (4), 2267-2288*. doi: 10.15869/itobiad.1141014
- Özersay, K. (2013). Kıbrıs Konusu, Baskın Oran (Ed), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 3, İletişim Yayınları, 632-689.
- Özman, A. (1984). Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi Türkçe Metni, *İstanbul Deniz Ticaret Odası Yayınları*, <http://www.turkishgreek.org/kuetuephane/item/153-unclos-turkish>
- Öztekin, M. K. (2020). Doğu Akdeniz’de değişen enerji jeopolitiği ve Türkiye. *Güvenlik Stratejileri Dergisi, 16(33), 1-51*. <https://doi.org/10.17752/guvenlikstrj.719964>

- Rubin, A., Eiran, E. (2019). Regional maritime security in the eastern mediterranean: expectations and reality. *International Affairs*, 95(5), 979-997. <https://doi.org/10.1093/ia/iiz146>
- Sabah (4 Kasım 2021). Doğu Akdeniz’de 8 ülke Türkiye’ye karşı tatbikatta! Gözdağı vermeye kalktılar. <https://www.sabah.com.tr/dunya/dogu-akdenizde-8-ulke-turkiyeye-karsi-tatbikatta-gozdagi-vermeyekalktilar-5731227>
- Sönmezoğlu, F. (2016). *Son On Yıllarda Türk Dış Politikası*, Der Yayınları.
- Stratejik Düşünce Enstitüsü. (2019). Doğu Akdeniz’de Yükselen Gerilim: Siyasi, Askeri ve Ekonomik Açıdan Yapılması Gerekenler. <https://www.sde.org.tr/Content/Upload/Dosya/Dogu%20Akdeniz%20rapor%20.pdf>
- Şahin, S. (2022). *Uluslararası Çatışma Çözümü ve Arabuluculuk*, Orion Kitabevi.
- Uluad, E. (2021). Doğu Akdeniz’de Yunanistan’ın iddiaları ve Türkiye’nin Deniz Yetki Alanları, *Hukuk Akademisi*. <https://www.hukukakademisi.net/post/do%C4%9Fu-akdeniz-de-yunanistan-%C4%B1n-i-ddialar%C4%B1-ve-t%C3%BCrkiye-nin-deniz-yetki-alanlar%C4%B1>
- Üstün, N. (2016). Doğu Akdeniz’de enerji politikaları ve Kıbrıs müzakerelerine etkisi, *KTO Araştırma Raporu*, Ekonomik Araştırmalar ve Proje Müdürlüğü, Konya. <https://www.kto.org.tr/d/file/dogu-akdenizde-enerji-politikalari-ve-kibris-muzakereleri---nazli-ustun.pdf>
- Yaycı, C. (2012). Doğu Akdeniz’de deniz yetki alanlarının paylaşılması sorunu ve Türkiye. *Bilge Strateji*, 4(6), 1-70. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/43488>
- Yeltin, H. (2021). Türkiye-İsrail ilişkilerinde son dönem krizleri: Türk muhalefetinin ve kamuoyunun yaklaşımı. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve idari Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 1-33. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1601837>
- Yorulmaz, R. (2019). Sıcak gündem: Doğu Akdeniz, *Ortadoğu Analiz*, 10, 80-83. https://orsam.org.tr/d_hbanaliz/19_RecepYorulmaz_88.pdf
- Yücel, U. T. (2019). Türkiye’nin yeni mücadele alanı: Doğu Akdeniz ve Kıbrıs.-Diplomatik Gözlem. *Avrasya İncelemeleri Merkezi*, 90, 8-12 <https://avim.org.tr/Blog/TURKIYE-NIN-YENI-MUCADELE-ALANI-DOGU-AKDENIZ-VE-KIBRIS-DIPLOMATIK-GOZLEM-TEMMUZ-2019>

İkili Anlaşma Metinleri ve Resmî Belgeler

Agreement Between The Republic of Cyprus and the Arab Republic of Egypt on the Delimitation of the Exclusive Economic Zone, 17 Şubat 2003.

<https://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TREATIES/EGY-CYP2003EZ.pdf>

Agreement between the Government of the State of Israel and the Government of the Republic of Cyprus on the delimitation of the exclusive economic zone. 17.12. 2010.

<https://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=08000002802d12b7>

Yunanistan ile Mısır Arasında Sözde Deniz Yetki Alanları Sınırlandırma Anlaşması İmzalanması Hakkında Detaylı bilgi için bakınız: https://www.mfa.gov.tr/no_-165_-yunanistan-ile-misir-arasinda-sozdedeniz-yetki-alanlari-anlasmasi-imzalanmasi-hk.tr.mfa#

Türkiye Cumhuriyeti ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Arasında Akdeniz’de Kıta Sahanlığı Sınırlandırılması Hakkında Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu, 1/471, 19 Aralık 201.,

<https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss114.pdf>

Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Libya Devleti Ulusal Mutabakat Hükûmeti Arasında Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına ilişkin Mutabakat Muhtırası, Resmî Gazete, 7 Aralık 2019. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191207-3.pdf> Erişim tarihi 28 Kasım 2020

Statement of the Spokesperson of the Ministry of Foreign Affairs, Mr. Hami Aksoy, in Response to a Question Regarding the Joint Declaration Adopted by the Ministers of Foreign Affairs of Egypt, Greece, GCA, France and the United Arab Emirates, QA-33, 11 May 2020, https://www.mfa.gov.tr/sc_-33_-gkry-ortak-bildiri-hk-sc.en.mfa).

UN Documents: A/75/513 S/2020/1015, 15 Ekim 2020, <https://undocs.org/en/A/75/513>

UN Documents: A/75/598-S/2020/1116, 19 Kasım 2020, <https://undocs.org/en/A/75/598>

4. Bölüm

Yemen'de Ensarullah Hareketi: Husi-İran İlişkilerinin Değerlendirilmesi

İsmail SARI¹

Giriş

Yemen krizi, İran-Suudi rekabetinin en yıkıcı etkiye sahip olduğu ülke olması nedeniyle 10 Mart 2023 tarihinde Tahran ile Riyad arasında yedi yıllık gerilimin ardından diplomatik ilişkileri yeniden başlatmaya yönelik varılan anlaşmanın en kritik sınavıdır. İran-Suudi ilişkilerinin yeniden tesis edilmesi kısa vadede gerilimi düşürürken Yemen ateşkes görüşmelerinde de yapıcı bir etkiye sahiptir. Ancak uzun vadede Yemen’de bir statüko tesis edildiğinde Husi-İran ilişkilerinin seyri Yemen’in geleceğinde belirleyici bir rol oynayacaktır. O nedenle mevcut durumda Husi-İran ilişkilerinin geleceği bugün politika yapımcılar için giderek daha önemli bir soru hâline gelmektedir. Öncelikle Husilerin sadece İran’dan etkilenen bir örgüt ya da İran’ın desteğiyle oluşturulan bir yapı olmadığını, Yemen’de yerel ve toplumsal sorunların bir sonucu olarak ortaya çıkan bir hareket olduğunu belirtmek gerekir. Husi hareketi 1992’de Hüseyin Bedreddin el-Husi liderliğinde kurulan “İnançlı Gençler” örgütünden doğarak Yemen’in kuzeyinde silahlı bir siyasi hareket hâline gelmiştir. Ensarullah (Allah’ın yardımcıları) veya eş-Şebâbü’l-Mü’min (İnançlı Gençler) gibi adlar taşıyan Zeydî Husiler Yemen’in kuzeybatısındaki Sa’dah vilayeti çevresinde Selefilik’in yükselişine ve merkezî hükûmetin bölgeyi ihmal ettiği ve kalkınma yatırımları yapmadığı algısına tepki olarak ortaya çıkmıştır (Tomar, 2015). Bu hareket zamanla Yemen yönetiminin ayrımcı politikaları ve İran’ın ideolojik etkisiyle örgütlenen askerî bir yapıya dönüşerek Yemen iç savaşında önemli bir aktör hâline gelmiştir (Hamdani & Lackner, 2020).

Yemen hükûmeti Zeydî sorununu görmezden gelerek Husilerin radikalleşmesinde önemli bir katkıya sahiptir. Bu durum Yemen’in Selefî yayılmacılığına göz yumma politikasından kaynaklanmış ancak bu politika aynı zamanda Husilere karşı sert ve uzlaşmaz bir yaklaşım sergilenmesine de yol açmıştır. 2004 yılında Yemen güçleri ile Husiler arasında çatışmalar başlamış ve Husilerin lideri Hüseyin el-Husi Yemen güçleri tarafından öldürülmüştür.

---

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, ismail.sari@hbv.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2623-2494>

* Bu çalışma Ortadoğu Araştırmaları Merkezinde (ORSAM) “Ensarullah Hareketi: Yemen’de Husi-İran İlişkilerinin Geleceği” başlığıyla yayınlanan raporun genişletilmiş halidir.

Kardeşi, Hüseyin el-Husi'nin 2006 yılında öldürülmesinin ardından hareketin liderliğini Abdulmelik el-Husi devralmıştır. Bu olaydan sonra kuzeydeki çatışmalar kitlesel bir isyan niteliği kazanmış ve Husileri destekleyen grup ve aşiretlerin sayısı artmıştır. Sa'dah Savaşları olarak bilinen çatışmalar 2010 yılına kadar düzenli aralıklarla devam etmiştir. Savaşın son aşamasında Suudi Arabistan da Husilere karşı askerî müdahalede bulunmuştur. Savaş 2010 yılında sona ermiş gibi görünse de Arap Halk Hareketleri sonrası bu savaşın bir nevi ikinci raundu yaşanmıştır (Cingöz, 2019).

Suudiler Husiler'i "İran destekli milis" olarak adlandırarak hareketin İran'ın vekili ve isyancı silahlı bir grup olarak anlaşılması gerektiğini iddia etmişlerdir. Husilerin İran'ın vekili olduğu iddiası yeni olmamakla birlikte, Eylül 2014'te Husilerin Sana'a'yı ele geçirmesi sonrası bu söylem pekişmiştir. 2011 Arap Halk Hareketleri ve ardından bölgedeki devletlerin zayıflaması, Suudi Arabistan ve İran arasındaki ilişkilerin bozulması, ABD'nin politika sorumluluklarını bölgesel aktörlere devretme tercihinin artması ve Donald Trump'ın İran'a karşı sert tutumu, uluslararası toplumun Husilere bakışını değiştirmiştir. Bu da Yemen'deki çatışmanın İran ve Suudi Arabistan arasında bir vekâlet savaşı olduğu söylemini beslemiştir (Clausen, 2015).

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin İran Yaptırımları Komitesine sunulan Nisan 2015 tarihli bir rapora göre, İran 2009 yılından itibaren (ancak daha öncesinde daha sınırlı destek olabileceği belirtilmekle birlikte) Husiler'e silah sevkiyatına başlamıştır. Görünüşe göre, İran'ın Husiler'e desteği 2011'den sonra artmıştır (Juneau, 2016). 2015'in ilk aylarından bu yana, İran ve Yemen arasındaki daha yoğun nakliye faaliyetlerine dair raporlar bulunmaktadır (Jones & Kerr, 2015). Dolayısıyla İran'ın Irak'taki Haşdi Şabi ve Lübnan'daki Hizbullah ile daha derin ilişkileri olsa da Husi hareketi İran için geline nokta artık bir başka vekili temsil etmektedir. Ayrıca, Husilerin İran'la doğrudan bağlarının bulunmasının yanı sıra Lübnan'daki İran müttefiki Hizbullah da savaş stratejilerine rehberlik etmektedir. Suudi liderliğindeki koalisyonun hiçbir zaman bir parçası olmayan Lübnan, Husilere becerilerini geliştirebilecekleri bir alan sağlamakta ve Husi medyasının yayınlarına izin vermektedir. Husilere yakın kaynaklar, Hizbullah'tan küçük uzman ekiplerin Yemen'de sahada olduğunu ve Husilere nasıl etkili füze yapılacağını öğrettiklerini doğrulamaktadır. Ancak Irak ve Lübnan'daki Şii silahlı grupların aksine Husiler, Yemen dışında güç devşirme niyetinde olan transnational/ulusaşırı bir Şii aktör değildir (Hamdani & Lackner, 2020).

Bölgesel müttefik seçenekleri sınırlı olan İran, Ortadoğu'daki erişim alanını genişletmek ve doğrudan çatışma riskini en aza indirirken düşmanlarını pasifize etmek için "sponsor-vekil" ilişkilerini rutin olarak kullanmaktadır. Devlet dışı

vekil güçler yetiştirmek ve bu güçlerin kabiliyetlerini arttırmak, İran'ın gücünü, kendi çıkarlarına düşman olan bir bölgede kapsamlı bir şekilde yansıtmasına olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla bu ilişkiler İran'ın Ortadoğu'daki dış politikasının kritik bir parçası hâline gelmiştir. İran'ın "direniş eksenini" olarak tanımladığı oluşum, siyasi partilerin ve silahlı grupların bir ağı olarak tasvir edilebilir ve bu ağ, Filistin, Lübnan, Suriye, Irak ve Yemen'i içermektedir. Bu aktörler ideolojik olarak İsrail, ABD ve müttefiklerine karşı ortak bir mücadeleyi paylaşmaktadır ve operasyonel olarak Devrim Muhafızları'nın (DMO) dış operasyon birimi olan Kudüs Gücü tarafından desteklenmektedir. Bu ağın çeşitli bileşenleri, geçmişte farklı derecelerde Tahran'a bağlılık göstermiş olsalar da son dönemlerde daha bağımsız bir yapı geliştirmişlerdir. Bu tür gruplar arası iş birliği, eksen üyeleri arasındaki karşılıklı bağları güçlendirmekte, aynı zamanda operasyonel ve mali destek konusundaki İran'a olan bağımlılığı önemli ölçüde azaltmaktadır. Özellikle teknoloji transferi açısından bu iş birliği belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Zira yaptırımların ve İsrail hava saldırılarının silah ve teknoloji transferini engellemesi sonucu, İran'ın müttefikleri, kendi füze üretim kapasitelerini geliştirmek amacıyla iş birliği yapmaya başlamışlardır. Örneğin, Hizbullah'ın hassas güdümlü füzeleri yerel üretme çabaları, ağın diğer bileşenleriyle de paylaşılmıştır. Bu sayede Husiler füze yapım teknolojisinde önemli aşamalar kaydetmişlerdir. Bu iş birliği, eksen üyelerinin savunma kapasitelerini güçlendirmelerine ve daha özerk bir duruş sergilemelerine olanak tanımaktadır (Ezzeddine & Azizi, 2022). Bu durum ayrıca Tahran yönetiminin ağın bileşenlerinin yaptığı saldırıların sorumluluğundan kurtulmasını ve belli ölçüde de verdiği desteği inkâr etmesini sağlamaktadır.

İran'ın bakış açısına göre Husiler, Yemen'de nüfuzunu artırmak ve Suudi rakiplerini maliyetli bir bataklığa sürüklemek için cazip bir fırsat sunmaktadır. Bu çalışma İran-Husi ilişkisini anlamak için Yemen'deki durum ile Husilerin İran için nasıl potansiyel vekil hâline geldiğine dair bir bağlam sunmaktadır. Ayrıca bu çalışma çok boyutlu Husi-İran ilişkilerinin dinamiklerini keşfetmeye çalışacaktır. Çalışmada hem Husilerin hem de İran'ın iyi tanımlanmış çıkarları olduğunu ve hedeflerine araçsal olarak ulaşmak için stratejik seçimler yaptıkları varsayılacaktır. Husilerin İran'ın vekili olduğu söyleminin hâkimiyeti, bölgesel politikalarına ve içerdeki hedeflerinin ne olduğuna ilgi gösterilmemesine neden olmuştur. Bu çalışma bu hedefleri de tartışmaya açacaktır.

Arap Halk Hareketleri Öncesi Husi-İran İlişkileri

İran İslam Cumhuriyeti ile Yemen arasındaki ilişkiler, 44 yıldır bölgesel ve uluslararası değişkenlere bağlı olarak şekillenmiştir. 1979 İslam Devrimi öncesi dönemde Kuzey ve Güney Yemen'in dış politikasında İran'a yönelik belirgin

konumlandırma söz konusu değildir. Özellikle Güney Yemen, eski Sovyetler Birliği'nin müttefiki olduğu için bu durum, Sovyet askerî varlığıyla Hazar ve Umman Denizi'nde ve Bab'ül Mendeb stratejik geçidinde kontrol sağlanmasına yol açmıştır. Bu nedenle, İran, bölgedeki gemi ve ticaret trafiğinin sekteye uğramaması ve Umman Sultanlığının savunması için kendi askerî güçlerinin bir kısmını ABD ve Batı adına bölgeye konuşlandırmıştır. 22 Eylül 1980'de İran-İrak Savaşı'nın başlamasından sonra, Ali Abdullah Salih liderliğindeki Kuzey Yemen, Körfez İşbirliği Konseyinin (KİK) tutumlarından etkilenmiş ve Saddam rejiminin İran'a saldırısına destek vermiştir. Ancak Ali Nasır Muhammed liderliğindeki Güney Yemen, İran'ı desteklemiştir. İran ve Sana'a arasındaki ilişkiler, 20 Ağustos 1988'de İran-İrak Savaşı'nın sona ermesi ve 22 Mayıs 1990'da Kuzey ile Güney Yemen'in birleşmesinden sonra da değişmemiştir. Çünkü Yemen Cumhuriyeti, Suudi Arabistan ve Körfez İşbirliği Konseyi etkisi altında kalmaya devam etmiştir. Dolayısıyla İran-Yemen ilişkilerinin 2011 Arap Baharına kadar sınırlı kaldığı söylenebilir. Benzer şekilde bu döneme kadar İran'ın Husiler ile olan ilişkisinin de sınırlı olduğu anlaşılmaktadır.

A. Lux'a göre, 1982 gibi erken bir tarihte Zeydî âlim Salah Ahmed el-Feyyadi, Sa'dah'da İran Devrimi deneyimini inceleyen bir grup kurmuştur. Buna dayanarak daha sonra Hüseyin el-Husi 1990'larda eş-Şebâbü'l-Mü'min (İnançlı Gençler) hareketini kurmuştur. İran ile Husi hareketinin liderleri arasında şüphesiz entelektüel bağlantılar vardır. Hüseyin Bedreddin el-Husi, İran hükûmetinin ve Lübnan Hizbullahı'nın yaklaşımını Batı'nın sömürgeci faaliyetlerine karşı takip edilecek bir model olarak görmüştür. Derslerinde periyodik olarak Ayetullah Humeyni'ye ve İran deneyimine atıfta bulunmuştur (Lux, 2009). Ancak Hüseyin el-Husi'nin konuşmalarında Tahran'ın harekete herhangi bir maddi yardım sağladığına ya da böyle bir yardım alma arzusunda olduğuna dair kanıt olarak yorumlanabilecek hiçbir şey yoktur. Husilerin "kurucu babalarından" bazıları İran'ı ziyaret etmiştir. Örneğin, Hüseyin Bedreddin el-Husi İran İslam Cumhuriyeti'ne gittiğini ve hatta Yemen Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih'in isteği üzerine bu konuyu onunla konuştuğunu itiraf etmiştir. Ancak Hüseyin Bedreddin el-Husi, oğlunun veya destekçilerinin Tahran'dan herhangi bir yardım aldığını kategorik olarak reddetmiştir. Mevcut bilgilere göre, Husi yanlısı en etkili düşünürlerden biri olan Abdülkerim Cedban da İran'ı ziyaret etmiştir. Görünen o ki Husiler, yetkililerle silahlı çatışmaya başlamalarının ardından İran kamuoyunun gündemine oturmuştur. Rand Corporation tarafından hazırlanan bir rapora göre İran, 2011 yılında merkezî hükûmetin çökmesinin ardından Yemen'i yatırım için bir vekil pazar olarak görmüş ve Husiler stratejik konumları ve sahadaki elverişli koşullar nedeniyle İran için uygun bir ortak olarak ortaya çıkmıştır (Sinkaya, 2022).

2004'ten 2010'a kadar olan altı Sa'dah Savaşı sırasında Ali Abdullah Salih, İran'ın Husi isyancıları aktif olarak desteklediği yönündeki suçlamalarını yinelemiştir. Yalnızca zayıf kanıtlara dayanan bu tür suçlamalar, Suudi Arabistan'ı Yemen silahlı kuvvetlerine mali destek ve hatta 2009'da doğrudan askerî müdahalede bulunması için motive ederken, Salih'in Husilere karşı savaşını desteklemesi için özellikle değerli olmuştur. Gerçekte, Husi hareketi, 2009'daki Suudi müdahalesinden önce İran'ın çok az ilgisini çekmiştir. Bu noktada İran'dan Yemen'e silah sevkiyatının sayısı artmış olabilir ancak buna dair kanıtlar sunulamamıştır. Husiler 2014'te Sana'a'yı ele geçirdikten sonra, İranlı temsilciler Husi hareketine daha açık bir şekilde yardım etmeye başlamıştır. 2020'de Sana'a'da birkaç düzine İranlı danışmanın varlığı bildirilmiş ve muhtemelen İran kaynaklarından Yemen'e düzenli olarak bazı gizli silah ve para sevkiyatı yapılmıştır. 2004'te başlayan Husi ihtilafının tarihine bakıldığında açıkça görülen şey, Ali Abdullah Salih'in İran'ın Yemen'deki eylemleriyle ilgili suçlamalarının kendi kendini gerçekleştiren bir kehanet hâline dönüştüğüdür.

Sa'dah çatışması, Husilerin Salih rejimine karşı halk hareketine katıldığı 2011 yılındaki önemli ayaklanmalarla sona ermiştir. Ancak Ortadoğu'daki 2011 halk ayaklanmaları genel olarak daha demokratik ve eşitlikçi bir yönetim talep ederken, Yemen'de ise protestocular başta Salih'in gitmesinden ziyade ciddi reformların yapılması talebinde bulunmuşlardır. Ancak, 18 Mart 2011'de Yemen'in başkenti Sana'a'da 50 göstericinin öldürüldüğü "Haysiyet Cuması" katliamı gerçekleşmiştir. Bu noktada Abdullah el-Ahmar ve Salih'in diğer eski müttefikleri bile protesto hareketine katılmıştır. Bu kaotik zamanlarda Sa'dah'da siyasi bir boşluk ortaya çıkmıştır. Kardeşi Hüseyin el Husi'nin 2006 yılında öldürülmesinin ardından hareketin liderliğini devralan Abdulmelik el-Husi kendi valisini atamış ve vilayet Yemen'in merkezî hükümet kontrolünden resmen ayrılan ilk bölgesi olmuştur. Husiler Kasım 2011 tarihli Körfez İşbirliği Konseyi Anlaşması ile kurulan Abdurabbu Mansur Hadi yönetimindeki geçiş hükümetinin dışında kalmayı tercih etmişlerdir. Ancak 2013 ve 2014 yıllarında Ulusal Diyalog Konferansı'na katılmışlardır (Hamdani & Lackner, 2020).

Arap Halk Hareketleri Sonrası Husi-İran İlişkileri

2011 yılında Tunus'ta başlayan ve hızla bölgeye yayılan "Arap Baharı" olarak adlandırılan halk ayaklanmalarının bir diğer durağı olan Yemen'de, Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih'e yönelik protestoların ve muhalefetin genişlemesi ile Salih'in yönetimi terk etmek zorunda kalacağı ve sonrasında ise küresel ve bölgesel aktörlerin de dâhil olduğu bir çatışma dönemine girilmiştir (Salloukh, 2013). Bu süreçte Salih, Husilerin olası ayaklanmaları, Güney'deki bölünme arzusu ve El-Kaide'nin tüm ülkede kontrolü ele geçirme olasılığı

konusunda uyarılarda bulunarak konumunu korumaya çalışsa da 3 Haziran 2011'de başkanlık sarayına yapılan bir saldırı sırasında yaralanmıştır. Körfez İş birliği Konseyinin desteğiyle 23 Kasım 2011'de Riyad'da bir anlaşmaya varılarak, Salih görevini yardımcısına bırakmayı kabul etmiş ve geçici bir hükümet kurularak üç ay içinde başkanlık seçimlerinin yapılması konusunda uzlaşma sağlanmıştır. Buna göre 21 Şubat 2012'de cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmış ve muhalefetin üzerinde anlaştığı Cumhurbaşkanı Yardımcısı Mansur Hadi cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir (Hokayem & Roberts, 2016; Clausen, 2015).

Mansur Hadi'nin cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından Mart 2013'te Birleşmiş Milletler himayesinde Ulusal Diyalog Konferansı başlamıştır. Konferansa hükümet, Güney Geçiş Konseyi ve Husiler katılmıştır. Sonuç bildirgesinde Yemen'in karşı karşıya olduğu güvenlik sorunları, Sa'dah meselesi, güney muhalefetinin talepleri ve geçiş sürecinin tamamlanması için Hadi'nin görev süresinin bir yıl daha uzatılması da dâhil olmak üzere çözüm önerileri yer almıştır. Ancak en önemli öncelik olan ülkenin anayasasının oluşturulması, belirlenen son tarih olan Ocak 2014'e kadar tamamlanamamıştır. Dolayısıyla Hadi'nin görev süresinin uzatılması Yemen'de istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmamıştır. Gerekli reformların yapılmaması nedeniyle muhalif lider Abdumelik El-Husi Sana'a'da önemli bir nüfuz kazanmaya başlamıştır. 29 Ağustos 2014'e gelindiğinde hükümet Husilerin geçiş sürecinin risk altında olduğuna dair uyarılarını yinelemiş ve 2 Eylül'de Husilerin de dâhil olduğu yeni bir hükümet kurulmuştur (Popp, 2015).

Hadi'nin cumhurbaşkanlığı üstlenmesinin ardından Sana'a'nın kuzeyindeki bazı yerleşim yerlerinin kontrolünü ele geçiren Husiler etki alanlarını giderek genişletmiştir. Ocak 2015'e gelindiğinde Husiler, eski Cumhurbaşkanı Salih yanlılarıyla birlikte Sana'a'daki Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nı kuşatmış ve Hadi'yi istifaya zorlamıştır. Hadi 21 Şubat'ta kuşatma altındaki başkanlık sarayından ülkenin güneyindeki Aden'e geçmiş ve burada istifasını geri çekerek Aden'i Yemen'in geçici başkenti ilan etmiştir. Husilerin Sana'a'yı ele geçirmesi Yemen iç savaşında bir dönüm noktası olmuştur. Yemen'de siyasi kriz devam ederken 25 Mart 2015 tarihinde Yemen Cumhurbaşkanı Hadi, ülkedeki Husi işgaline karşı dış müdahale çağrısında bulunmuştur (Elik & Yaşar, 2016). 26 Mart'ta Cumhurbaşkanı Hadi'nin yardım çağrısına cevaben Suudi Arabistan öncülüğünde uluslararası bir koalisyon kurulmuştur. Koalisyona Bahreyn, Mısır, Ürdün, Kuveyt, Fas, Katar, Sudan ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) katılmıştır. Koalisyon 2018 yılına gelindiğinde Eritre ve Pakistan'ı da kapsayacak şekilde genişlemiştir. Koalisyonun temel amacı "Kararlılık Fırtınası Operasyonu" kapsamında Husilerin kontrolü altındaki stratejik noktalara hava saldırıları düzenlemektir. ABD, Avrupa ülkeleri ve Türkiye gibi ülkelerden destek alan

operasyon, İran'ın ülkeye yönelik tehditkâr olmayan tutumu ve Hürmüz Boğazı'nın paylaşımı nedeniyle Umman tarafından desteklenmemiştir. Operasyon, Rusya ve Çin'in veto tehditleri ve Husilerin daha fazla ilerlemesini önleme ihtiyacı nedeniyle BM Güvenlik Konseyi'nde önceden tartışılmadan uygulanmıştır. Sonuç olarak operasyon, İran'ın bölgesel nüfuzunu sınırlandırmaya yönelik önemli bir müdahale olarak değerlendirilmiştir (Shields, 2018).

İran destekli Husi milisler, 14 Eylül 2019'da Suudi Arabistan'ın en büyük petrol üretim tesisleri olan Aramco'ya saldırı düzenlemiştir. Saldırılarda çok sayıda füze ve silahlı insansız hava aracı (SİHA) kullanılmıştır. Husilerin Askerî Sözcüsü Yahya Seri, Yemen'in başkent Sana'a'ya yönelik büyük bir askerî saldırıyı püskürttüklerini ve başkent in doğusundaki Nehm semtine bağlı tüm bölgelerde kontrolü sağladıklarını açıklamıştır. Seri, kendilerine yönelik saldırılara püskürttüklerini belirterek Suudi Arabistan'ın güneyindeki Cazan kentinde bulunan Aramco petrol tesislerini, Ebha ve Cizan'daki havaalanlarını, Hamis Muşayt'taki bir üssü ve ülkedeki bazı "hassas" noktaları hedef aldıklarını söylemiştir (Euronews, 2020). Suudi petrol tesisleri Aramco'ya yönelik İHA'larla düzenlenen eşi görülmemiş büyüklükteki saldırı Husiler'in kapasitesini ve İran'ın verdiği desteğin boyutlarını da gözler önüne sermiştir. Birleşik Arap Emirlikleri'nin İngilizce yayın organı The National, ABD ve Suudi Arabistan'ın saldırının İran tarafından organize edildiğini, saldırıların İran topraklarından yapıldığını ve dronlara ek olarak seyir füzelerinin de kullanıldığını yazmıştır. Tahran yönetimi saldırıyla ilişkisi olduğuna dair iddiaları reddetmiş ancak bağımsız BM uzmanlarının Dünya Örgütü Güvenlik Konseyi Yemen Yaptırımları Komitesine sunduğu bir raporda, saldırının Husiler tarafından yapılmadığı tespit edilmiştir. Rapor, İran bağlantısı olduğunu iddia etmiştir.

Uluslararası silah ambargosuna rağmen İran'dan Husilere bilgi aktarımı ve askerî yardım gönderildiği artık bilinmektedir. Husiler'in Suudi Arabistan'ı ve diğer Körfez ülkelerini tehdit etme yeteneğinin arkasında İran desteği vardır. Birleşmiş Milletlere göre Husiler tüfekler, roket güdümlü el bombası fırlatıcıları, tanksavar güdümlü füzeler ve daha sofistike seyirfüze sistemlerini İran'dan edinmişlerdir. Bu silahlardan bazıları İran'da üretilmiştir. 25 Mayıs 2018'de ABD Hazine Bakanlığı Yabancı Varlıklar Kontrol Dairesi (OFAC) balistik füzelerin temini ile ilgili beş İranlıyı belirlemiştir (Sharp, 2020). BM Yemen Uzmanlar Paneli Ocak 2019'da insansız hava araçlarının Husilere arzının izini sürmüş ve İranlı kişi ve kuruluşları tespit etmiştir (Sharp, 2020). İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Abbas Musevi, Husilerin başlattığı askerî operasyonu "meşru müdafaa" olarak gördüklerini belirterek, desteklediklerini söylemiştir. Tahran'da Dışişleri Bakanlığında düzenlediği basın toplantısında, Husilerin başlattığı askerî

operasyonun İran açısından "meşru müdafaa" olduğunu ve söz konusu operasyonu desteklediklerini ifade eden Musevi, "Yemenliler saldırı altında, dolayısıyla buna karşılık cevap vermeleri çok normal. İran bu konuda manevi ve siyasi desteğini vermiştir" ifadelerini kullanmıştır (Anadolu Ajansı, 2019). Ancak İran hiçbir zaman Husiler'e verdiği askerî ve lojistik desteği kabul etmemiştir.

Husilerin İran'a ne ölçüde güvendiğine dair tartışmalara rağmen, uzmanlar arasında İran'ın zaman içinde gruba desteğini kademeli olarak artırdığı konusunda genel bir fikir birliği vardır. Son dönemde yapılan çalışmalar İran'ın Husiler'e verdiği desteği nasıl arttırdığına dair detaylı analizler sunmakta, diplomatik tanıma ve gelişmiş silah ve insansız hava aracı üretimi için teknik destek sağlamayı da buna dâhil etmektedir. Lübnan Hizbullahı üyelerinin Yemen'de bulunduğu ve Husilere askerî eğitim verdiği bildirilmektedir. Hizbullah'ın güçlü muhaliflere karşı şiddetli çatışmalarda uzun süredir devam eden deneyimi Yemen'de devreye girmiş ve Husiler'e savaşta avantaj sağlamıştır. Husiler gibi yerel bir milis gücünü şiddetli ve kalıcı bir savaş gücüne dönüştürmüştür. Sonuç olarak, Husiler başkent Sana'a'da ve ülkenin kuzeyindeki ve doğusundaki Sa'dah, el-Beyda, el-Cevf, Haccah ve Amran gibi bir dizi şehir üzerinde hâkimiyet kurmaya devam etmektedir. Hudeyde ve Taiz'in kilit stratejik limanlarını kontrol etmektedirler. Husilerin, Suudi Arabistan ile arka kapı görüşmelerinde pazarlık manivelası olarak bölgesel kazanımlarının yanı sıra askerî yeteneklerini kullandıkları bildirilmektedir.

Riyad ve Abu Dabi'nin Yemen'deki Hedefleri

Riyad, Husiler'in Yemen'deki kontrolünü kabul etmenin, güney sınırında düşman bir komşu oluşturmanın ve Tahran ile uzun süredir devam eden bölgesel rekabetinde bir yenilgi anlamına gelmesi nedeniyle koalisyona en büyük desteği sağlamıştır. Suudi Arabistan'ın Yemen sorunuyla ilgilenmesinin sebebi, bölgede İran'ı engellemek ya da "Şii Hilali"nin önüne geçmek olarak değerlendirilse de asıl nedeni jeopolitik hesaplardır. Arap Denizi'ne açılmak, Riyad için her zaman stratejik önemini korumuştur. Bu nedenle, Riyad Aden Körfezi'nde önemli bir inisiyatif yakalayarak Kızıldeniz-Arap Denizi güzergâhında önemli bir aktör olmayı hedeflemiştir. Bu amaçla Suudi Arabistan ile doğrudan sınırı olan Yemen'in tamamını kontrol etmek hedeflenmiştir (Erol, 2019; Katzman 2016; Salamey & Othman, 2011). Ancak Suudi Arabistan'ın gelirlerini sert bir şekilde etkileyen dünya petrol fiyatlarındaki düşüş (daha sonra Ukrayna savaşıyla bu durum değişmiştir) ve Husi hareketinin Suudi koalisyona karşı son dönemdeki askerî başarıları, Riyad'ı Yemen'de uzun süren savaştan diplomatik bir çıkış yolu aramaya zorlamıştır.

Yemen konusunda uzun süren savaşın ardından jeopolitik hedeflerine ulaşamayan Suudi Arabistan'ın geleceğini de şekillendirecek en önemli meselelerin enerjiyle ilgili konular olacağı değerlendirilmektedir. Bu nedenle son dönemde özellikle Suudi Arabistan'ın etkin olmaya çalıştığı bölgelere bakıldığında, Yemen'in doğusunda hâkimiyet kurmaya çalıştığı görülmektedir. Suudi Arabistan'ın özellikle Hadramut ve Vadi Hadramut gibi doğu bölgesinde kuzeyden güney sahiline kadar büyük bir askerî hâkimiyet peşinde olduğu anlaşılmaktadır (Domazeti, 2019; Popp, 2015). Suudi Arabistan'da bulunan petrol yataklarının Yemen'in Hadramut bölgesine yakın bir konumda yer aldığı bilinmektedir. Yemen'in bu petrolü çıkararak ülkenin normalleşmesi sonrası Suudi Arabistan'daki petrol kaynaklarının azalacağı tahmin edilmektedir. İstikrarlı ve güçlü bir siyasi yapıya sahip Yemen'in bu kaynakları kullanması, sınırın öte yakasındaki petrol verimliliğinin azalmasına neden olacağından, Suudi Arabistan ekonomisini dolaylı olarak tehdit edecektir. Bu nedenle Suudi Arabistan, Yemen devletini ya kontrol altına almaya ya da Yemen'in doğu bölgelerini doğrudan etki alanı altına almaya çalışmaktadır. Enerji açısından, Suudi Arabistan'ın Yemen ile ikinci önemli meselesi, Suudi Arabistan'dan başlayarak Yemen üzerinden (kuzey-güney koridoru) Hint Okyanusu'na açılan bir petrol boru hattı inşa etme olasılığıdır. Bu durumda Suudi Arabistan enerji kaynaklarının Basra ve Aden Körfezlerine bağımlılığı azalacak ve enerji güvenliği artacaktır. Bu nedenle, askerî faaliyetlerinin yanı sıra Suudi Arabistan'ın kültür, kalkınma ve imar çalışmaları da bu bölgede yoğunlaşmaktadır (Domazeti, 2019; Shield, 2018).

Suudi Arabistan'ın Vizyon 2030 planı, petrole bağımlı ekonomiyi turizm ve yabancı yatırımı çekerek çeşitlendirmeyi, ülkeyi küresel iş ve kültür merkezi hâline getirmeyi amaçlamaktadır. Bölgesel gerilimlerin yatıştırılması bu vizyonun merkezinde yer alırken, aynı zamanda Suudi Arabistan'ı ABD'ye daha az bağımlı hâle getirme arzusundan da kaynaklanmaktadır. Bunu başarmak için Riyad, petrol çıkarma, nakliye ve satışlarının kesintiye uğramamasını ve ülkenin uzun vadeli doğrudan yabancı yatırım için güvenli bir yer olarak görülmesini sağlamayı en üst düzey güvenlik meselesi olarak algılamaktadır. Dolayısıyla her ikisi de İran destekli Husiler tarafından kolayca baltalanabilir. Ayrıca, ekonomik zorluklar, Suudi Arabistan'ın Yemen politikasını zora sokmaktadır. Bu koşullarda, Yemen'e para harcamak ve orduyu kaybedilen bir savaşa göndermek, boş çaba olarak değerlendirilmektedir. Wilson düşünce kuruluşu, Yemen'deki hava, kara ve deniz operasyonlarının maliyetinin koalisyona günde 200 milyon dolara mal olabileceğini tahmin etmektedir. Ottawa Üniversitesinden Thomas Juneau, "Suudiler Yemen'deki müdahalelerinin maliyetlerini düşürmek istiyorlar. Bir askerî operasyonun mevcut finansal maliyetlerinin bugün kabul edilemez olduğu

onlar için açık" demektedir. Ancak, Yemen'deki kara savaşının ötesinde Husiler, Suudi Arabistan şehir merkezlerine roket ve insansız hava aracı (İHA) saldırısı düzenlemekte ve enerji altyapısına aralıklı olarak füze fırlatmaya devam etmektedir.

14 Eylül 2019'da Suudi Arabistan'ın Abkayk ve Hureys petrol sahalarına yönelik sofistike hava saldırılarının ardından Husiler, Suudi Arabistan'a yönelik füze ve İHA saldırılarını askıya aldıklarını açıklamıştır. Eylül 2019 ile Ocak 2020 arasında, iki ülke arasındaki çatışmayı hafifletmeyi amaçlayan görüşmeler Suudi liderliğindeki koalisyon ile Husiler arasında hızlanmış ve onlarca mahkûm değişimi ve Sana'a'dan tıbbi tahliye uçuşları gibi pek çok güven artırıcı adımlar eşlik etmiştir. 2020 Ocak ayının sonlarına doğru Husiler Suudi Arabistan'a karşı İHA ve füze saldırılarına yeniden başlamıştır. Husilerin kullandığı Suudi Arabistan'a yönelik balistik füze saldırılarının İran'ın Kıyam füzesine benzediği ortaya konmuştur. 4 Şubat 2020'de USS Normandiya Umman Denizi'nde devriye gezerken küçük bir Arap yelkenlisi yakalamış ve Yemen'e teslim edilmek üzere saklanmış silahlar ele geçirmiştir. Hâlen (2023) ABD, İngiliz ve Fransız filoları tarafından bu tip silah sevkiyatları ele geçirilmeye devam etmektedir.

Yemen'de BM'nin arabuluculuğu ile 2 Nisan 2022 tarihinde ateşkes ilan edilmiştir. Ateşkes bağlamında Yemen içerisinde ve sınır ötesinde herhangi bir saldırı yapılmayacağı, Husilerin kontrolündeki Hudeyde Limanı'na yakıt girişinin sağlanacağı, Sana'a Uluslararası Havalimanı'nda uçuşların sürdürülmesi taraflarca kabul edilmiştir. Söz konusu ateşkesin Yemen halkı için istikrarlı bir barış ortamı sunması umulmuş, daha kapsamlı bir barış anlaşmasına dönüştürülmesi hedeflenmişti. Ancak bu sağlanamamış; 2 Haziran ve 2 Ağustos tarihlerinde yenilenmiş olsa da 2 Ekim'den itibaren ateşkes sona ermiştir. 3 Ekim 2022'de Birleşmiş Milletler, Yemen'in savaşan taraflarının ülke çapında bir ateşkesi uzatmak için bir anlaşmaya varamadıklarını açıklamıştır. Henüz taraflar arasında yeni bir ateşkes anlaşması imzalanamamıştır. Ancak 10 Mart 2023'te İran ile Suudi Arabistan arasında imzalanan anlaşma ile yeniden ateşkes görüşmeleri hız kazanmış, umutlar artmıştır. Suudi ve Husi yetkililer iç savaşın başladığı 2014 yılından bu yana ilk kez kamuoyu önünde bir araya gelmiştir. 9 Nisan'da (2023) Suudi Arabistan'ın Yemen Büyükelçisi Muhammed El Cabir, Ummanlı bir heyetin de katıldığı barış görüşmeleri öncesinde Sana'a'da Husilerin siyasi lideri Mehdi El Meşat ile el sıkışırken görüntülenmiştir (Uddin, 2023). Husi heyeti, savaşı sona erdirmeye ve Yemen'de barışı sağlama çabalarının bir parçası olarak Ummanlı temsilciler eşliğinde 14-18 Eylül 2023 tarihleri arasında Riyad'da görüşmeler gerçekleştirmiştir.

Yemen krizinde Birleşik Arap Emirlikleri'nin rolü de önemlidir. BAE'nin Yemenli siyasi gruplarla ilişkisi, BAE'nin çıkarların kapsamına göre değişiklik

göstermektedir. BAE'nin Yemen'deki hedefi, Yemen'de hâkimiyet kurarak ekonomik kazanım elde etmektir. Yemen üzerinde kontrolünü sağlamlaştırmak adına böl ve yönet prensibiyle hareket ederek Yemenli siyasi gruplarla ilişki kurmuştur. Bu prensibe dayanarak BAE, siyasi partiler ve gruplarla farklı şekillerde ilişki kurmuştur. Güney Geçiş Konseyi (GGK) ile müttefik olurken, onların Müslüman Kardeşler'e olan düşmanlığını kullanarak İslami İslah Partisi'ni zayıflatmış ve soyutlamıştır. Ayrıca BAE, Husiler'i destekleyen İran ile de gizli bir ilişki sürdürmektedir. Husiler, Suudi Arabistan'a füze saldırıları düzenlediği bir dönemde BAE'nin büyük oranda bu füzelerin hedefi olmayışı buna kanıt olarak sunulmaktadır. Ayrıca BAE destekli Güney Geçiş Konseyi güçleri ile Suudi Arabistan'ın desteklediği hükümet güçleri arasındaki çeşitli anlaşmazlıklar, Suudi liderliğindeki Arap Koalisyon Güçleri ve BAE ortaklığının askerî performansında düşüşe sebep olmuştur. Bu nedenle, geri alınan toprakların bir kısmı kaybedilmiştir (Alsharif & İbicioğlu, 2020). Suudi Arabistan'dan sonra BAE, koalisyonda en önemli askerî rolü oynamıştır ve Eritre, Fas, Pakistan, Katar, Suudi Arabistan ve Sudan tarafından tedarik edilen koalisyon savaşçılarına yardım etmek için -çoğunlukla Yemen'in güneyinde- on bin kara birliğine katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte BAE, Ağustos 2019'da Aden'i ele geçiren ayrılıkçı Güney Geçiş Konseyini (GGK) desteklediği zaman müttefikleriyle çatışmaya girmiştir. Kasım ayında Hadi ve GGK başkanı, savaş sonrası Yemen hükümetinde grupların gücü eşit olarak paylaşacağını onaylayan Riyad Anlaşması'nı imzalamıştır. Ayrılıkçılar, 2020'de birkaç ay boyunca anlaşmadan dönerek, kendi nüfuzları altındaki güney bölgelerinde özerklik ilan etmişlerdir. Temmuz ayında, hızlandırılmış Riyad Anlaşması kapsamında GGK temsilciliğine sahip yeni bir Yemen hükümeti kurulmasını kabul etmiştir (Robinson, 2022).

BAE'nin birleşik bir Yemen fikri yerine hem stratejik bölgelerini ve geçişlerini hem de ileride turizme uygun olabilecek ekonomik alanlarını kontrol edebilecek kadar nüfuza sahip olacağı ayrı bir yönetim ve parçalı bir Yemen hedeflediği açıktır (Domazeti, 2020). RISS uzmanı Victoria Gorbatova Yemen çatışmasındaki kilit faktörün, bir koalisyonun parçası olmasına rağmen farklı çıkarlar peşinde koşan Riyad ve Abu Dabi siyaseti olduğuna dikkat çekmektedir. Suudi Arabistan, güney sınırlarının güvenliğinden endişe duymaktadır ve bu nedenle Husiler'in yenilgisine öncelik vermektedir. Stratejik Bab'ül Mendeb Boğazı üzerindeki kontrolü güvence altına alarak İran'ın bölgedeki etkisini azaltmak istemektedir. Oysaki BAE'nin stratejisi, güney vilayetlerinin kontrolünü ele geçirerek Yemen kıyısındaki konumunu sürekli olarak sağlamlaştırmayı hedeflemektedir. Riyad ve Abu Dabi'nin Yemen'de temelde farklı çıkarları ve ülkenin geleceğine dair farklı görüşleri politikalarına yansımaktadır.

Yemen krizinde önemli bir aktör olan Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen'in tüm liman kentleri ve sahil bölgeleri gibi Aden, Mukalla ve Muha dâhil olmak üzere stratejik öneme sahip noktaları ele geçirmiştir. BAE, Aden Körfezi'nde deniz trafiğine hâkim konumdadır ve ABD'nin de desteğiyle Yemen'de etkin bir rol oynamaktadır. BAE, son zamanlarda Sokotra Adası'nı ele geçirmiş ve adaya asker çıkarmıştır. Sokotra Adası, Hint Okyanusu'nda ticaret dolaşımının kontrolü açısından önemli bir bölgedir ve UNESCO tarafından korunan coğrafi ve doğal güzellikleriyle dünyanın en güzel yerlerinden biridir. BAE, uzun vadeli planlarında Sokotra Adası'nı federasyonun bir parçası olarak ilhak etmeyi hedeflemekte ve yerel kabilelerle de ilişkiler geliştirmektedir. Buna ek olarak, BAE'nin bin kilometre uzaklıktaki adaya sürekli asker takviyesi yaptığı ve UNESCO'nun koruması altındaki bölgeye ekonomik ve kültürel çalışmalar yürüttüğü bilinmektedir. BAE'nin asıl niyeti adayı tamamen ele geçirmek ve vatandaşlık hakları sağlamak gibi görünmektedir. BAE'nin Sokotra Adası'ndaki varlığı ve faaliyetleri, Halife bin Zayed Vakfı ve BAE Kızılayı gibi birçok kuruluş aracılığıyla gıda, insani yardım malzemeleri, sağlık ve eğitim hizmetleri gibi bir dizi faaliyet yürütmektedir. Bu çalışmalar, BAE'nin Sokotra Adası üzerindeki etkisini göstermektedir (Domazeti, 2019).

13 Ağustos 2020 tarihinde ABD öncülüğünde imzalanan normalleşme anlaşmalarına, İsrail ile BAE arasında, ayrılıkçı Güney Geçiş Konseyinin kontrolü altındaki Yemen adası Sokotra'da ortak bir istihbarat üssü kurulduğu yönündeki söylentiler eşlik etmiştir. BAE, Bahreyn ve İsrail arasındaki İbrahim Anlaşması, İsrail'in artık Abu Dabi'nin Yemen'den kaynaklanan tehditleri ortadan kaldırmasına yardımcı olacağına dair birçok düşünceyi de beraberinde getirmiştir. Yemenli politikacılar, GGK'nin kontrolünde olan güneydeki Sokotra Adası'nın BAE ve İsrail'in istihbarat karakolu olacağından ciddi şekilde bahsetmektedir. Onlara göre, bölgede askerî ve keşif tesislerinin oluşturulması için malzeme ve teknik hazırlık tamamlandı. Yemen Temsilciler Meclisi (hükûmet yanlısı parlamento) milletvekilleri, Sokotra'da bazı İsrail güçlerinin varlığının açıklığa kavuşturulması talebiyle Kabine'ye bir talep göndermişlerdir. İsrail'in Yemen'de ilgili bir taraf olma arzusu sınırlıdır. İsrail'in, Birleşik Arap Emirlikleri ve muhtemelen Suudi Arabistan'ın gelecekte istihbarat toplama konusunda iş birliği yapması mümkündür. Geçmişte Netanyahu, Husiler'in İsrail'e yönelik tehdidinin altını çizmiştir. Bununla birlikte, Yemen'e askerî müdahale ve hatta Sokotra'da bir üs kurulması pek olası değildir ve İsrail'in Sokotra'daki varlığıyla ilgili bilgiler, büyük ölçüde İran devlet medyasına veya Husilerle bağlantılı kaynaklardan servis edilmektedir.

BAE, Suudi Arabistan'ın güçlenmesini kendi çıkarlarına aykırı bulmaktadır. Ayrıca, BAE Suudi Arabistan'ı kendisine karşı bir tehdit olarak algılamaktadır.

Bu yaklaşımı, BAE'nin ABD'deki büyükelçisi Yusuf el-Uteybe'nin sızdırılan e-postalarından birinde "BAE'nin karşısındaki en büyük ikinci tehdit" olarak bahsetmesi ortaya koymaktadır. Son dönemde Husiler'in gerçekleştirdiği operasyonlar sırasında, İran'ın yanı sıra BAE'nin dolaylı tutumu ve desteği dikkat çekmektedir. BAE, Yemen'deki görevlerinin tamamlanması veya Husi güçlerini yenilgiye uğratma stratejisinin değişmesinden dolayı Yemen'de bulunan askerlerini 10 Şubat 2020'de geri çektiğini duyurmuştur. Analistler BAE'nin her ne kadar kuvvetlerini geri çekmiş olsa da sahada kendisi için savaşıyor ve çıkarlarını koruyan milisleri olduğunu, böyle bir durumda gerçek anlamda bir çekilmeden söz edilemeyeceğini belirtmektedir. Bu politika, aslında BAE'nin Suudi Arabistan'a karşı gerçek niyetini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Suudi Arabistan ile BAE arasındaki ihtilafın sadece Yemen ile sınırlı olmadığını belirtmek gerekir. İki ülke arasında bir bölgesel hegemonya ve liderlik mücadelesi mevcuttur. BAE, Suudi Arabistan'ın "ağabeylik" rolünü reddetmekle kalmayıp Arap dünyasının yeni lideri olmak için de çaba harcamaktadır. BAE'nin, Körfez'den Kuzey Afrika'ya kadar uzanan ve Suriye dâhil tüm savaşlara müdahil olması da bu jeopolitik hırısından kaynaklanmaktadır (Erol, 2019). Basra Körfezi, on yıldan uzun bir süredir ağırlıklı olarak İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabete sahne olmuş, her iki devlet de bölgesel hâkimiyet için yarışmış ve bu rekabet çeşitli düzeylerde ortaya çıkmıştır. Ancak son yıllarda Birleşik Arap Emirlikleri'nin ve bazı küçük Körfez Arap komşularının giderek daha iddialı hale gelmesiyle birlikte bir değişim yaşanmaktadır. Bölgesel manzaradaki bu değişim 2011'den bu yana meydana gelen üç önemli olaydan etkilenmiştir. Bu olaylar arasında 2011'deki Arap Baharı, Başkan Barack Obama'nın ilan ettiği "Asya'ya Dönüş" stratejisi ve 2015'te İran ile yapılan nükleer anlaşma yer almaktadır. Bu gelişmeler BAE'nin artan iddiasına katkıda bulunan hem fırsatlar hem de zorluklar sunmuştur. Sonuç olarak Abu Dabi bu değişimde önemli bir aktör olarak ortaya çıkmıştır (Esfandiary, 2023).

Yemen dosyasında BAE-Suudi Arabistan ayrışması çok daha önceden başlamıştır. BAE'nin Ulusal Güvenlik Danışmanı Tahnun bin Zayed el-Nahyan'ın Ekim 2019'da Tahran'a yaptığı ziyaret ile BAE, kendisini füze ve insansız hava araçlarından korumak için Yemen'deki müttefiklerine rağmen İran ile uzlaşma arayışına girmiştir (Peter, 2022). Ancak bu ziyaret, Suudi Arabistan'ın BAE'ye yönelik tepkisine neden olmuştur. Suudi Arabistan'ın, İran'la ilişkilerinin oldukça gergin bir süreçten geçtiği bir dönemde BAE'nin Tahran'ı ziyaret etmesi, Suudi Arabistan'ın İran'la olan çatışmasında BAE'nin ihaneti şeklinde yorumlanmıştır (Ian, 2021). Bu da BAE-Suudi Arabistan ilişkilerinin zayıflamasına ve Yemen savaşındaki iş birliklerinin azalmasına yol açmıştır. Ziyaretin ardından İran ile

normalleşme adımları atan BAE'nin, Suudi Arabistan ile olan iş birliği de sorunlu bir sürece girmiştir. İran ve BAE, Aralık 2021'de BAE'nin Ulusal Güvenlik Danışmanı Şeyh Tahnun bin Zayed el-Nahyan'ın Tahran'a yaptığı ikinci ziyaretin ardından siyasi, ekonomik ve diplomatik ilişkilerini yeniden başlatmıştır (Al Jazeera, 2021). Daha sonra Eylül 2022'de BAE'nin İran Büyükelçisi Seyf Muhammed Ubeyd el-Zaabi Tahran'a dönmüştür (Reuters, 2022). Dikkat çekici bir nokta, İran-Suudi Arabistan arasında diplomatik ilişkileri yeniden başlatma anlaşması imzalandıktan sonra İran Millî Güvenlik Yüksek Konseyi (MGYK) Genel Sekreteri Ali Şemhani'nin 16 Mart 2023 tarihinde resmî bir ziyaret için Abu Dabi'ye giderek Birleşik Arap Emirlikleri Devlet Başkanı Şeyh Muhammed bin Zayed el-Nahyan ile görüşmesidir. Bu ziyaretin ardından İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Ali Bakırî Keni, ülkenin yakın zamanda BAE'ye büyükelçisini göndereceğini duyurmuştur. İran 7 yılın ardından 5 Nisan 2023'te BAE'ye büyükelçi atamıştır. İran resmî haber ajansı IRNA'ya göre, Dışişleri Bakanlığı Abu Dabi Büyükelçisi olarak Rıza Amiri'yi görevlendirmiştir (IRNA, 2023). Dolayısıyla İran Yemen meselesinde BAE'yi de önemli bir aktör olarak denklemin dışında tutmamaktadır. Muhtemeldir ki Riyad ile Abu Dabi arasındaki ihtilafları kullanarak Tahran, belli kazanımlar sağlayacaktır.

Husi-İran İlişkilerinin Geleceği: Fırsatlar ve Zorluklar

Yemen'deki durumda İran dış politikası için yeni fırsatlar ortaya çıkmıştır. Bu fırsatlar üç genel boyutta değerlendirilebilir: İç Boyut: Yemen'de 25 milyonluk nüfusun yaklaşık üçte birini oluşturan Zeydî Şiiilerin toplum içindeki varlığı, İran'ın ulusal çıkarları açısından en önemli fırsatlardan biridir. Son koşullar ve gelişmeler de Yemen'deki en büyük azınlık olan bu grubun konumunun bu ülkedeki gelecekteki siyasi denklemlerde daha da öne çıkacağına işaret etmektedir. Dolayısıyla Zeydîlerin ülkenin güç yapısına katılımı ve varlığı İran'a Yemen'de önemli bir nüfuz sağlayabilir. Bölgesel bir perspektiften bakıldığında, Tahran'ın Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesindeki konumunun giderek güçlenmesi mümkündür. Suudi Vahabilerin Yemenli Şiiiler üzerindeki her türlü baskısı, onların Tahran'a daha fazla yakınlaşmasına ve meyletmesine yol açmaktadır. Husiler, özellikle Yemenli Şafiilerin sayısı Zeydî Şiiilerden daha fazla olduğu için hükûmete demokratik katılımdan yanadır. Dolayısıyla Husiler'in temel talebi olan demokratik bir hükûmetin kurulması, Irak örneğinde olduğu gibi, İran'ın bölgesel bağlamdaki çıkarlarıyla ilişkilendirilebilir ve karşılıklı çıkarları güçlendirebilir. Sonuç olarak İran, Basra Körfezi'nin güneyinde yarattığı bu sosyal sermayeyi uygun taktiklerle ve dinamik bir dış politika benimseyerek kullanabilir ancak mevcut koşullarda İran'ın diğer uluslararası güçlere kıyasla etkisi sınırlıdır. Uluslararası boyutta bakıldığında ise; Husi hareketinin

genişlemesi ve dünyanın en önemli enerji nakil yollarından biri ve Süveyş Kanalı'ndaki hayati bir nakliye arteri olan Bab'ül Mendep Boğazı'nda Şii hakimiyeti ve El Hudeyde limanı üzerinde daha fazla kontrol, İran'ın müttefiklerinin bölgesel hegemonyasını güçlendirebilir ve Süveyş Kanalı ve Basra Körfezi'ndeki deniz trafiğini kontrolleri altına alabilir. Bu, İran'ın bölgede artan etkisinden endişe duyan bölgesel ve uluslararası aktörler için uyarıcı bir görünümdür. Tahran'ın Bab'ül Mendep Boğazı üzerindeki kontrolü, İran'ın bölgedeki ilişkilerini kendi çıkarları doğrultusunda yeniden çizmesi anlamına gelecektir (Sedat, 2015).

İran-Husi ilişkisi ideoloji ya da inançtan ziyade ortak çıkar ve hedeflere dayanmaktadır. İran'ın Yemen'deki ana hedefi de bölgesel olarak aynıdır: Suudi Arabistan ve ABD'yi siyasi, ekonomik ve askerî olarak karşı karşıya getirmek ve zayıflatmaktır. Başlangıçta İran'ın Yemen'e müdahil olmasının temel nedenlerinden biri Suudilerin dikkatini ve kaynaklarını Suriye'deki çatışmadan başka yöne çekmekti. İran için Esad ailesiyle uzun süredir devam eden ittifakını sürdürmek, stratejik açıdan Yemen'de bir yer edinmekten çok daha önemliydi. O zamandan beri İran'ın Yemen'deki yatırımları artmıştır. Donald Trump döneminde İran, ABD'nin maksimum baskı kampanyasına maruz kaldı ve Suudi Arabistan'ın Trump yönetimine verdiği desteğe karşılık olarak Yemen'deki angajmanını derinleştirdi. Ancak gelinen noktada İran'ın Yemen'deki hedeflerinin büyüdüğünü söylemek mümkündür.

Husiler'in bugüne kadar Yemen'de elde ettiği askerî kazanımlar, siyasi nüfuzlarının ve askerî güçlerinin yakın zamanda zayıflamayacağını göstermektedir. Muhtemelen ülkenin Zeydî bölgelerinin yanı sıra şu anda kontrolleri altında olan Şafi bölgelerinin çoğunda uzun vadeli kontrolü ellerinde tutacaklardır. Bu da yaklaşık 20 milyon Yemenlinin Husi yönetimi altında yaşamaya devam edeceği anlamına gelmektedir (Hamdani & Lackner, 2020). Husiler, Yemen'deki iktidarlarını güçlendirdiği sürece İran'ın Suudi Arabistan'ı zayıflatma planına katılmaya devam edeceklerdir. Ancak Husiler İran'ın vekilleri olmaktan ziyade, her iki tarafın da yararına olan ortak bir askerî projenin eşit ortağı olmayı isteyeceklerdir. Zira Husiler her şeyden önce ülke içi hedefler peşinde koşan Yemenli aktörlerdir. Bu nedenle İran'ın Husilerin davranışlarını tamamen yönlendirebileceğini varsaymak doğru olmayacaktır. Tarihsel olarak Husiler, İran ve düşmanları arasındaki daha geniş bölgesel rekabete daha az ilgi göstererek Yemen meselelerine odaklanmıştır. Suudiler, Husiler ile sürdürülebilir bir ateşkes sağlayabilirlerse İran'ın bölgesel güç olmasından ve mezhepsel ayrılıklar üzerindeki etkisinden rahatsızlık duyan ülkeler, özellikle İran'ın Yemen'deki Husiler üzerindeki etkisini kırmak ve Yemen iç savaşının ötesinde, bölgesel dengeler ve İran'ın nüfuzunu kısıtlama çabalarıyla ilgili daha geniş bir

stratejik rekabetin parçası olarak Husiler ile ilişkilerini geliştirebilirler. Bu da Husi-İran ilişkilerini farklılaştırma potansiyeline sahiptir. Ancak Husi hareketini Salih'in kaçışından bu yana sert çizgidekiler ve savaş yanlısı askerî figürlerin yönlendirmektedirler. İç güvenliğin sert güçle sağlandığı ve temel gündemin savaş cephesi olduğu görülmektedir. Ancak Husiler, iyi bir savaş gücü olsa da etkili bir iktidar partisine dönüşemezlerse sürdürülebilir ve istikrarlı bir yönetim kurmaları zor olacaktır. Böyle bir değişiklik olmadıkça İran, Husiler ile büyük ölçüde “sponsor-vekil” odaklı bir ilişki sürdürmeye devam edecektir.

Alternatif olarak, eğer Husiler, yönetici ve siyasi bir güç olarak kendilerini kanıtlayabilirlerse o zaman İran, Husiler'i etkili bir müttefik olarak görmeye başlayabilir. Tahran'ın Riyad ile soğuk savaşı sürerken, Husiler, İran'ın bölgesel stratejisinde kritik bir araç olabilir, Yemen politikasını şekillendirmeye ve kuzey komşularına karşı geri çekilmeye yardımcı olabilir. Lübnan Hizbullahı gibi Husiler de İran'ın en büyük rakiplerine karşı belirleyici bir siyasi ve askerî güç hâline gelebilirler. Bu ihtimal iç savaşın başlangıcından bu yana önemli ölçüde artmıştır. Husiler'e benzer şekilde Hizbullah da başlangıçta bir İran uzantısı olarak görülürken, daha sonraları büyük ölçüde Lübnan'da gücünü arttırmıştır. 1980'lerin başında Hizbullah, bugün olduğu gibi sosyal, politik ve askerî bir güç hâline geleceğini hayal bile edemezdi. Hizbullah evrimleştiğçe milis kökenlerinin ötesinde daha sofistike bir siyasi güce dönüşmüştür. Hizbullah'ın dönüşümü yıllar sürmüştür. Husiler, İran ile gerçek bir ortak hâline gelmek istiyorlarsa Yemen siyasi hayatında Hizbullah'ın Lübnan siyasi hayatında oynadığı rolü oynaması gerekmektedir, hatta bunun ötesine geçmesi bile gerekebilir (Johnston, 2020). Husiler, meşru bir siyasi aktör olarak tanınmadıkça Yemen'deki siyasi hayatta gerçek bir güç olamazlar.

İran, Suudi Arabistan'ı bölgedeki başlıca rakibi olarak gördüğü için Yemen'de Husiler'i tamamen göz ardı etmesi mümkün değildir. İran, Yemen'deki etkisini korumak için Husiler ile ilişkilerini sürdürmek isteyecektir ancak İran'ın, Husiler'in İran'ın düşmanlarına karşı savaşmaması durumunda onlarla olan ilişkisine daha az ilgi duyması muhtemeldir. Ancak, İran'ın için Husilerin Hizbullah'a dönüşeceği umudunun henüz gerçekleşmesi muhtemel değildir. Eğer herhangi bir vekilin böyle bir potansiyele sahip olması mümkünse bunun Irak'ta olduğu düşünülmektedir. Burada bazı Haşdi Şabi liderleri Tahran ile daha güçlü ve kalıcı bağlarını sürdürürken ve bağlılıklarını zaten Suriye'de Hizbullah ile birlikte savaşarak göstermiştir. Sonuçta, Husiler İran'ın bir ürünü değildir. İran'ın diğer vekillerinin aksine İran'ın bölgesel stratejisini destekleme konusunda çok daha az ilgi göstermektedirler (Johnstone, 2020). Yemen'deki yerel dinamiklerin ötesinde, İran'ın Husilere yönelik yaklaşımı da belirleyici olacaktır. İran'ın onları gerçek bir politik partner hâline dönüştürmek için diplomatik ve siyasi destek

sağlamaya odaklanması, Husiler'in uluslararası toplumda meşruiyet kazanması ve Yemen siyasetinde gerçek bir güç hâline gelmesi açısından kritik olacaktır (Johnston, 2020).

Sonuç

İran, 1979 İslam Devrimi'nden bu yana, bölgesel nüfuzunu arttırmak için birçok farklı strateji uygulamaktadır. Bu stratejiler arasında, bölgedeki Şii gruplara destek vermek, düşmanlarına karşı taktiksel ittifaklar oluşturmak ve füze-nükleer programlar gibi askeri yeteneklerini geliştirmek yer almaktadır. Husiler de İran'ın bölgesel nüfuzunu arttırmak için bir araç olarak kullanılmaktadır. Mevcut durumda İran ile Husiler arasındaki ilişki, "sponsor-vekil" stratejinin bir örneğidir. Ancak analizde ayrıntılı bir şekilde açıklandığı gibi Yemen'de Husi hareketi İran'ın bir vekil gücü olarak ortaya çıkmamıştır. Yemen'de yerel ve toplumsal sorunların bir sonucu olarak ortaya çıkan bir harekettir. Bu açıdan Husi-İran ilişkilerinin geleceği için de farklı senaryolardan bahsedilebilir. Muhtemeldir ki Husiler İran'ın vekilleri olmaktan ziyade, her iki tarafın da yararına olan ortak bir projenin eşit ortağı olmayı isteyeceklerdir. Ancak bunun için öncelikle hâkim oldukları bölgelerde etkili bir iktidar partisine dönüşmeleri ve istikrarlı bir yönetim kurmaları gerekmektedir. Bunun için pek çok zorluk vardır. Fakat belirtilmelidir ki her şeye rağmen Husiler şu anda Yemen krizinin çözümünde güçlü bir aktör hâline gelmiştir. 2015 yılında kabul edilen 2216 sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı, Husiler'in Yemen'de artan gücünün de gösterdiği gibi çoktan geçerliliğini yitirmiştir. Dolayısıyla uluslararası tanınırlık ve yeni geliştireceği uluslararası ilişkiler Husiler için başka fırsatlar da yaratabilir.

10 Mart 2023'te İran ile Suudi Arabistan arasında diplomatik ilişkileri yeniden başlatmaya yönelik Pekin'de imzalanan anlaşma Yemen'de ateşkes ve barış umutlarını canlandırmıştır. Bu bağlamda da Suudi yetkililer ile Husiler arasında Umman'ın aracılığında ateşkes görüşmeleri devam etmektedir. 9 Nisan'da (2023) Suudi ve Husi yetkililer iç savaşın başladığı 2014 yılından bu yana ilk kez kamuoyu önünde bir araya gelmiştir. Ayrıca Husi heyeti, savaşı sona erdirmeye ve Yemen'de barışı sağlama çabalarının bir parçası olarak Ummanlı temsilciler eşliğinde 14-18 Eylül 2023 tarihleri arasında Riyad'da görüşmeler gerçekleştirmiştir. Husi heyetinin baş müzakerecisi Muhammed Abdülselem, barışın grubun ilk seçeneği olduğunu belirterek Riyad'daki görüşmelerin Yemen, komşu ülkeler ve bölgede barış ve istikrarı sağlayacak şekilde tüm insani, askeri ve siyasi konularda somut ilerlemelere yol açmasını umduğunu ifade etmiştir. Ancak görüşmelerden henüz somut bir sonuç çıkmamıştır. Yemen'deki barış sürecinin başarılı olması için tüm tarafların ortak bir çözüm bulmaya yönelik istekli olmaları ve müzakerelerde yapıcı bir şekilde yer almaları, Yemen'de kalıcı

bir barışın sağlanması için hayati öneme sahiptir. Bu süreçte Yemen'deki insani krizin sona erdirilmesi için de acil adımlar atılmalıdır. Uluslararası toplumun da aktif bir rol üstlenmesi gerekmektedir. Sonuç olarak, Yemen'de taraflar arasında barışın sağlanması en öncelikli mesele olmakla birlikte Yemen'in geleceğinde Husi-İran ilişkilerinin süreç içindeki alacağı şekil de önemli rol oynayacaktır. Dolayısıyla Husi-İran ilişkilerinin geleceği Yemen'in de geleceğini belirleyecektir.

Kaynakça

- Abdullah Lux. (2009). Yemen's Last Zaydi Imam: the Shabab al-Mumin, the Malazim and Hizballah in the Thought of Husayn Badral-Din al-Husi. *Contemporary Arab Affairs*, 2(3).
- Bayram Sinkaya. (2022). Houthis–Iran relations: distant relatives turns brothers in arms. *Türkiye İnan Araştırmaları Dergisi*, 1(2).
- Bilal Fawzi Salloukh. (2013). The Arab Uprisings and the Geopolitics of the Middle East. *The International Spectator*, 48(1).
- Cengiz Tomar. (2015, 24 Ocak). Zeydilik, Husiler ve El Kaide: Yemen'de neler oluyor? *Aljazeera*.
- Dina Esfandiary. (2023). *New Order of Gulf*. I.B.Tauris.
- Ehssan Alsharif, & Said İbicioğlu. (2020, 6 Nisan). Yemen'deki savaşın 6'ncı yılında ũlkenin geleceği hala belirsiz. *Anadolu Ajansı*.
- Emile Hokayem, & David Butterworth Roberts. (2016). *The War in Yemen*. *Survival*, 58(2).
- Ian Bremmer. (2021, 13 Aralık). How the UAE's outreach to Iran is complicating Saudi Arabia's strategy. *TIME*.
- Jeremy M. Sharp. (2020). Yemen: Civil War and Regional Intervention. In *Key Congressional Reports for September 2019* (Ed. Bernadette K. Johnson). Congressional Research Service.
- Kali Robinson. (2022, 21 Ekim). Yemen's Tragedy: War, Stalemate, and Suffering. *CFR*.
- Maria Louise Clausen. (2015). Understanding the Crisis in Yemen: Evaluating Competing Narratives. *The International Spectator*, 50(3).
- Mehmet Seyfettin Erol. (2019, 8 Kasım). Yemen krizi yeni jeopolitik depremlere yol açabilir. *Anadolu Ajansı*.
- Nancy Ezzeddine & Hamidreza Azizi (2022, 7 Temmuz). Iran's Increasingly Decentralized Axis of Resistance. <https://warontherocks.com/2022/07/irans-increasingly-decentralized-axis-of-resistance/>
- Paul Salisbury. (2015). Yemen and the Saudi – Iranian 'Cold War.' *Middle East and North Africa Programme*.
- Peter Salisbury. (2022, 10 Ocak). Saudi-UAE Tensions and Their Implications for Yemen. *The Soufan Center*.
- Rayhan Uddin. (2023, 13 Nisan). Houthis set sights on international recognition as Yemen peace talks progress. *MEE*.
- Rene Popp. (2015). *War in Yemen: Revolution and Saudi Intervention*. Center for Security Studies (CSS), ETH Zurich.

- Riad Domazeti. (2019, 15 Şubat). Yemen Krizi: Stratejik hesapların girdabında 8. Yıl. Anadolu Ajansı.
- Riad Domazeti. (2020, 6 Mayıs). Yemen'de özerklik ilanı, Çin ve Rusya'nın bölgeye etkisi. Dünya Bülteni.
- Roby C. Shields. (2018). The Saudi Air War in Yemen: A Case for Coercive Success through Battlefield Denial. *Journal of Strategic Studies*, 41(6).
- Raiman el-Hamdani, & Helen Lackner. (2020). Talking to the Houthis: How Europeans can Promote Peace in Yemen. European Council on Foreign Relations.
- Sam Jones, & Simeon Kerr. (2015, 22 Mayıs). Mystery deepens over Iranian cargo ships en route to Yemen. *Financial Times*.
- Seyyid Muhammed Sedat. (2015, 19 Mart). روابط ایران و یمن؛ چالش‌ها و فرصت‌ها. *Iran Diplomacy*.
- Süleyman Elik, & Meysune Yaşar. (2016, Eylül). Uluslararası İlişkilerde Dış Politika ve Milli Kimlik Bağlılıkları: Fars Şii Jeopolitiği'nin İmkânları ve Çıkmazları. TYB Akademi.
- Thomas Juneau. (2016). Iran's policy towards the Houthis in Yemen: a limited return on a modest investment. *International Affairs*, 92(3).
- Travor Johnston. (2020). Could the Houthis Be the Next Hizballah? *Rand Corporation*.
- "UAE ambassador returns to Iran, first since 2016". (2022, 28 Eylül). Reuters.
- "سفیر جدید ایران در امارات منصوب شد". (5, 2023 Nisan). IRNA.
- İran'ın desteklediği Yemen'deki Husiler, Saudi Aramco şirketini füzelerle vurdu. (2020, 29 Ocak). Euronews.
- İran'dan Yemen'deki Husilerin operasyonuna destek. (2019, 30 Eylül). Anadolu Ajansı.

5. Bölüm

İslamî Köktenci Bir Örgüt Olarak Taliban¹

Furkan KAREN², Mehmet Talha PAŞAOĞLU³

Giriş

Müslümanlar için Peygamber döneminde siyaset büyük ölçüde bir dışsallıktı ve Müslümanların gayri İslami unsurlarla ilişkisini tanımlıyordu. Bu ilişkilerin meşruiyeti düzenleniyor ve belirli bir hukuka bağlanıyordu. İslam birçok gayri İslami unsurlarla ilgili olarak; nasıl savaşılaacağı, barış şartları, barıştan sonraki durumlarıyla ilgili birçok hükmü ortaya koydu. Bunun dışında Müslüman toplumun sosyal ilişkilerini de hukukla bağladı. Fakat tarihsel olarak Müslümanların iç siyasi rekabeti ortaya çıkmadığı için Müslümanların siyasi rekabetini düzenleyebilecek hukuk kuralları ortaya çıkmadı.

Müslümanların iç siyasetinin nasıl olacağına dair kurallarının olmaması, siyasal sistem ve savaş durumu gibi konular dışında, siyasetin nasıl yapılacağı konusunda da büyük bir boşluk ortaya çıkarıyordu. Bu bağlamda Muaviye ve Halife Ali arasında görülen çekişmede İslam tarihinde siyasete dair önemli iki ekol ortaya çıktı. Halife Ali'nin Muaviye karşısında mağlubiyetini getiren tebaasının itaatsizliğiyle karşılaştırıldığında, Muaviye'nin emirliğinde tebaasının kendisine itaatkâr oluşu bu mirasın bir devamı olarak okunabilir (Azimli 2014:129).

Bu yapı, İslam tarihinde gerçekleşen itirazlara karşı muzaffer yapı oldu ve böylece egemen yapı olmaya başardı. Bu bağlamda Sünnilik düşüncesi siyasal sistemi “şeriatı” koruyacak bir güvenlik sistemi olarak düşündüğü için, mevcut yapının korunmasına dayalı muhafazakâr bir düşünce benimsedi. Buna göre, önemli olan hukuk sisteminin yaşanabilir olmasıydı; yöneticinin şahsiyet ve eylemi bunun karşısında bağımsızlaştırıldı. Muktedir güç, sorumluluklarından büyük ölçüde azade kılınırken, “yöneticiye isyan etmek” bir hukuki düzensizlik doğuracağı için pek sıcak yaklaşılmadı. Sünni düşüncede yöneticiye sözlü olarak muhalefet edilebilir ve fakat isyana girişilmezdi.

Söz konusu ana akım Sünni düşüncenin 13. yüzyıldaki en büyük temsilcisi olarak İbn Teymiyye gösterilebilir. İbn Teymiyye aynı zamanda İslami

---

1 Bu çalışma, Furkan Karen'in Samsun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde, Mehmet Talha Paşaoğlu danışmanlığında 2023 yılında tamamladığı “İslamî Köktencilik ve Taliban'ın TeoPolitik Analizi” başlıklı yüksek lisans tezinden oluşturulmuştur.

2 Araştırma Görevlisi, Amasya Üniversitesi, furkankaren@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5432-3436

3 Dr. Öğretim Üyesi, Samsun Üniversitesi, pasaoglu@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3427-0730

köktencililiğin tarihini en çok etkileyen alimdir. Bir 13. yüzyıl alimi olmasına karşın esas etkisini modern dönemde oluşturmuştur. Modern dönemde bu kadar etki oluşturmasının sebeplerinden biri kendi döneminde dini ve sosyal problem olarak belirlediği olguların modern dönemde de varlığını devam ettirmesidir. Bu etkinin bir diğer sebebini de İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönemdeki Müslüman coğrafyanın önemli bir bölümündeki Moğol hakimiyeti ve onların Müslüman olma sürecinin başlamasıyla ortaya çıkan sorular oluşturmaktadır. Bu durumla, modern dönemdeki Müslümanların çoğunlukla yaşadığı toprakların işgale uğraması ve Müslüman ülkelerde seküler rejimler inşa edilmesi olguları arasında belirli paralellikler kurulup, modern dönemdeki bu tür durumlar için İbn Teymiyye bir referans kaynağı olmuştur.

İbn Teymiyye döneminde Müslüman coğrafyanın önemli bir kısmını ilhak etmiş olan Moğollar, İbn Teymiyye'nin bulunduğu Şam'ı da tehdit etmekteydi. İbn Teymiyye, Moğollarla mücadeleye büyük önem verdi. Bizzat Moğol sultanı Gazan Han'ı Şam'a saldırmaması yönünde uyararak İbn Teymiyye, aynı zamanda Memlük sultanını Moğollara karşı bir ordu hazırlanması konusunda teşvik etmiş, halkı cihada katılmaya çağırarak, kendisi de bu savaşların bir kısmına iştirak etmiştir. Cihatçı Sünnî düşüncenin ve İslamî köktencililiğin gelişiminde onun bu tecrübesinin de etkisi olmuş olabilir.

İslami köktencilik çalışmalarında özellikle Türkiye'de hala devam eden ciddi bir eksiklik göze çarpmaktadır. Hem köktenci örgütleri tekil şekilde inceleyen hem de köktencililiği ideolojik bir pozisyon olarak inceleyen Türkçe çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Yabancı dillerde artık köktencililiğin de aşılıp “cihatçılığın” özel olarak çalışıldığı düşünüldüğünde, bu konudaki eksiklik daha da göze çarpmaktadır. Bu çalışmanın amacı İslami köktencililiğe yönelik tektipçi ve toptancı önyargıların yanlışlığını ortaya koyarak, köktencilik geleneğinin içinde gelişen örgütlerin aslında birbirinden oldukça farklılaşan yönleri olduğunu ortaya koymaktır. Bunu yaparken merkez örgüt olarak Taliban seçilmiştir. Müslüman Kardeşler, İŞİD, El Kaide gibi örgütler genel olarak Taliban ile karşılaştırılmıştır.

İslamî köktencililiğin tarihselliği içinde Vahhabiliğin aldığı tutum ve kurumsallaştırdığı yorumların da üzerine durmak gerekir. 1902 yılında Abdurrahman bin Faysal'ın oğlu Abdulaziz'in bir baskın düzenleyerek Reşidoğullar'ından Riyad'ı ele geçirmesi, Modern Suudi Arabistan'ın kuruluşunu başlatan eylem olarak görülür (Büyükkara 2018:55). Abdulaziz Necd kendi bölgesinde hakimiyetini genişletirken, aynı zamanda bu genişlemenin dinamizmini sağlayacak “İhvan” örgütlenmesini de oluşturmuştur (2018:61). Bu “İhvan” örgütlenmesi, bedevi kabilelerden insanların yerleşik hayata geçirildiği “hicre” adı verilen yerleşim yerleri üzerinde oluşturuldu. Bu

yerleşim yerlerinde insanlar vahhabi İslam anlayışına göre dini öğrenecekler ve buna göre pratiğe döküleceklerdi. “İhvan” projesi, bedeviler arasındaki güçlü kabile rekabetini zayıflatarak onları “kardeşlik” adı altında birleştirmek, bedeviliğin vahhabi din anlayışıyla dizginlenmesi, iç barışın sağlanması böylece esas olarak kafirlere karşı savaşta birlikte oluşturacak bir gücü oluşturmayı amaçlıyordu. Hayvancılıkla geçinen bedevilere ziraat öğretiliyordu ve böylece kendi kendilerine yetmeleri sağlanarak, ganimet için savaşmaktan uzak tutulmaya çalışılıyordu. Bu duruma alışamayan istisnai örnekler olsa da hicreler Necd bölgesinde hızla yayılıyordu. Bu yerleşim yerlerine hicre denmesinin sebebi şirk diyarından İslam diyarına hicreti çağrıştırmasıydı. “İhvan” ismi de kabileler üstü bir kardeşliğe atıftı (2018:69-74).

İhvan örgütü Suudi Arabistan’ın bugünkü sınırlarına ulaşmasında oldukça etkili oldu. Bedevilerin askeri hareketlere uygun yapısı, vahhabi öğretinin cihatçı yaklaşımı ile birleştirildi. Birbirleri ile “ganimet” için savaşan bedeviler için artık daha büyük bir ideal vardı. O da şehid olarak cennete gitmek (Büyükkara 2018:87; Dickson 1967:348). Ne var ki, Arabistan’ın hakimiyet altına alınması tamamlandığında, vahhabi öğreti ile Suudi Arabistan’ın siyasal tutumu arasında bir çelişki ortaya çıktı. Buna göre, Suudi Arabistan doğal sınırlarına ulaşmıştı ve İngiliz hakimiyeti altındaki sınır ötesi bölgelere yönelik herhangi bir talebi yoktu (Büyükkara 2018:128). Vahhabiliğe göre daha önce de Şeyh Abdullâtîf’in cihad fetvasında da görülebileceği üzere, kafirlerle savaşmak farzdır. Üstelik Arabistan coğrafyasında “sahih din” anlayışı “zor” da kullanarak tesis edilmişti. Peki bu “sahih dinin” diğer coğrafyalara yayılmasının önündeki engel nedir? Bu engel şüphesiz Suudi Arabistan’ın siyasal çıkarları ve realpolitikti. İhvan mensupları 1926 yılında bir araya geldi ve belirli başlıklarda eleştirilerini sıraladılar...

İbn Suud, kendisine muhalif olan İhvan liderlerini mağlup etmeyi başardı. İhvan örgütünü de ortadan kaldırdı. İhvan liderlerinden birini mağlup ettiği bir savaştan sonra muzaffer askerlerine yaptığı konuşmada, dini konularda toplantılar düzenlemeyi ve fetva yayınlamayı kendi iznine bağladı. Emir, yasak veya serbestlik içeren bir hükmün verilebilmesinin Kuran ve sünnete uygun olarak ve de ulemanın rızasıyla ancak kendisinin verebileceğini bildirdi (Büyükkara 2018:141-50; Habib 1978:138-41). Böylece krallık vahhabi dini öğretisinin krallık açısından ortaya çıkarabileceği olumsuzlukları bertaraf etmek için vahhabiliği kendi tabiiyetinde kurumsallaştırdı.

İhvan örneğinde gördüğümüz ortaya çıkan dini öğreti ile siyaset arasındaki çatışma Suudi Arabistan tarihinde Cüheyman’ın Kâbe baskınında veya Usame bin Ladin örneğinde görülebilmektedir. Zaman zaman Suudi Arabistan’ın politikalarına karşı görüş belirtmeye çalışan alimler idam veya hapis cezasıyla

cezalandırılmaktadır. Suudi Arabistan'ın kurumsal dini yapısından vahhabilikle örtüşmeyecek fetvalar da çıkabilmektedir. Arabistan'da siyasi yapının dini yapıya bu üstünlüğü, aslında Sünni geleneksel devlet anlayışının da bir devamını oluşturmaktadır.

Vahhabilik, her ne kadar aradaki gelenekte oluşan kendilerince “bidat ve şirk” kabul edilen uygulamalarla bir mücadele ise de Sünniliğin siyasal anlayışının temelleri “geleneğin” dışından Kuran ve sünnetle de temellendirilebilmektedir. Suudi Arabistan'daki bu durum siyasi iradeyle modernleşmenin de önünü açmış olmaktadır. Ülkede her ne kadar bazı modernleşme girişimlerine (örn, kız çocuklarının eğitimi) karşı bir muhalefet oluşmuşsa da krallık bunların üstesinden gelmeyi başarmıştır (Büyükkara 2018:177). Bununla birlikte vahhabiliğin etkisi Suudi Arabistan'la sınırlı kalmamıştır. Vahhabilik, Müslümanlar arasında “geleneğin” otoritesini büyük ölçüde tartışılır hale getirdi. İbn Teymiyye'nin görüşlerinin Sünnilik içinde merkeze taşınmasına katkıda bulunmuş ve onun tevhid yorumunun köktenci düşünceye büyük etkileri olmuştur.

Selefilik ve Hanefilik

İslami köktencilik geleneğinin dini yorumu olan “Selefilik” modern dönemdeki etkisi tarihsel olarak iki olguya dayandırılabilir. Bunlardan biri İbn Teymiyye'nin dini yorumlarının Arabistan'da İbni Abdülvehhab ve Suud Hanedanı iş birliği ile militan şekilde yayılmasıdır (Koca 2016:23). Bir diğeri 19. yüzyıldan itibaren İslam coğrafyasının Batı karşısında gerileyişinin sebeplerini İslam'ın “sahih” şeklinin bozulduğuna ve bu yüzden dini kaynaklara yeniden dönüşü savunan Afgani, Abduh, Reşid Rıza ekolü diyebileceğimiz dine dair bu yeni yaklaşımdır. Vahhabi militanlığı, Suudi Arabistan Krallığı'nın 20. yüzyılda kurulması ve artık bu militanlığın krallığın kendisi için bir tehdit haline geldiği noktada devlet tarafından ortadan kaldırıldı. Bununla birlikte İbn Teymiyye'nin dini yorumları, İslam coğrafyasında gelişen diğer “selefi” ekol ile popülerleşmeye devam etti. Ayrıca Arabistan'daki vahhabiliğin rakibi, o yüzyıla kadar İslam coğrafyasında kurumsallaşmış geleneksel Sünni dini yorumdu. Bu yorum biçimin doğrudan doğruya İslam'dan bir sapma, bir şirk biçimi olarak yorumlayan vahhabilik, kendilerine Müslüman diyen fakat aslında kafir olan kişiler ve devletlerle “sahih dini” zor yoluyla egemen kılmak için mücadele etti. Batı karşısında gelişen Afgani-Abduh-Reşid Rıza ekolü de İslam'dan bir sapmayı tespit ederken, bunu aslında Batı ile rekabette bir mağlubiyet sebebi olarak yorumluyorlardı. Üstelik onlar Müslümanların çatışmasını değil Batı karşısında birleşmesini hedefliyorlardı. İslam'ın ise “sahih” şekliyle politik ve sosyal olarak Batı'ya karşı bir alternatif medeniyet olduğunu savunmaktadırlar.

Bu durum bu ekolün Batı kurumlarının aslında İslam'ın özünde de olduğu savunusuyla, bu Batı kurumlarının ithal edilmesini savunan “uyarlamacı” bir pozisyona da sahipti. Bu uyarlamacı pozisyon Batı ile çatışmacı bir pozisyonla eşgüdümlü olarak var olabiliyordu. Arabistan'daki vahhabilik ise militan pozisyonuna rağmen Batı ile ilişkiler konusunda daha esnek davranabildi. Özellikle Suudi Arabistan istikrarlı şekilde var olduktan sonra bu ülkelerle askeri iş birliğine varan ittifaklar geliştirildi. Devlete bağımlı kurumsal dini yapı tarafından bu ittifaklar çeşitli şekillerde meşrulaştırılmaya çalışılırken, Usame Bin Ladin'in ortaya çıkışında görüldüğü gibi bazan de devletin bu politikası kendisine karşı yeni çatışma alanları ortaya çıkardı. Bununla birlikte Suudi Arabistan, militan vahhabilikten gelen köklerine rağmen, teopolitik ideolojik kökenleri ile devletin istikrarlı varoluş zorunluluğunu başarılı şekilde çözmüştür. Arabistan'daki vahhabilik geleneğinin “uyarlamacılık” eksikliğine sahip militan bir kökene sahip olması ülkede modernleşmeyi hem teknik anlamda hem de sosyal anlamda bazan ciddi itirazlara sebep olmuştur. Bununla birlikte krallığın güçlü yapısı, ciddi iç çatışmalara yol açmadan bu itirazların üstesinden gelmeyi başarmıştır.

Afganistan 20. yüzyılın başından bağımsız olan üç ülkeden biriydi. Türkiye ve İran ile Müslüman coğrafyasının diğer ülkelerinin aksine bağımsız kalabilmişlerdi. Böyle bir durum Afganistan'ın Batı ile rekabet gibi bir gündeminin olmamasına yol açtı. Ülkedeki modernleşme durumu ise oldukça geriydi. 1920'li yıllarda Kral Emanullah Han'ın Türkiye'den de ilham alarak gerçekleştirmeye çalıştığı modernleşme girişimleri büyük isyanlarla kralın devrilmesine yol açmıştır. Daha sonraki dönemlerde bu modernleşme girişimleri küçük çevrelerde, yavaş şekilde devam edebilmiştir. Bu dönemlerde bile bazı girişimler yerel isyanlara sebep olmuştur. Modernleşmenin oldukça yavaş ilerlediği ülkede buna koşut olarak kentleşmemiştir de. Dolayısıyla Afganistan'da dine dair bir tartışma ortaya çıkmamıştır. Ülkenin büyük çoğunluğu Sünni ve Hanefi'dir. Mezhebin geleneksel yorumuna sıkı şekilde bağlı kalmışlardır. Buna ek olarak sufi gelenek de oldukça baskındır. Kendi inançlarının “doğru” olduğu konusunda herhangi bir şüpheleri yoktur.

Afganistan'da İslami köktencilik 60'lı-70'li yıllarda belirli bir etkinlik alanı kazanmaya başlamıştır. Üniversitelerin mezun vermesiyle veya örneğin Mısır'a dini eğitim için giden öğrenciler aracılığıyla ülkeye girmiştir. Fakat şunu vurgulamak gerekir: Ülkenin çoğunluğu kırsalda yaşadığı için buradaki geleneksel dini görüşler oldukça hâkim olmaya devam etmektedir. 70'li yıllarda Afganistan'da sosyalist akım da oldukça kuvvetli ve ülkenin de SSCB'ye belirli bağımlılıkları vardır. Bu şartlarda darbeyle sosyalistler iktidara geldi ve ardından kendi iç çatışmalarıyla boğuşurken Afganistan'a SSCB müdahalesi

gerçekleşti (Balekoğlu 2021). Afganistan’da sosyalistlerin iktidara gelmesiyle başlayan reform girişimleri din alimlerinin de öncülüğünde büyük isyanlara sebep olmuştur (Zaif 2019:28-36).

SSCB müdahalesiyle Afganistan’daki bu durum küresel bir mesele haline geldi. 60’lardan itibaren cihad merkezli güçlenen selefi anlayış için Afganistan, cihad edebilecekleri bir yer haline gelmiştir. Afganistan’daki Hikmetyar, Rabbani, Seyyaf, Şah Mesud gibi İslami harekete bağlı isimler bu çatışmanın öncü komutanlarıydı. Kırsal bölgelerdeki dini kurumlarda öğrenim gören öğrencilerden ve hocalarından oluşan gruplara da daha savaş sırasında “Taliban” ismi veriliyordu fakat “Taliban”, Hikmetyar veya Rabbani’nin grupları gibi politik hedeflere sahip bir grup değildi (Zaif 2019:32, 48-49). Taliban, Kutup ve Mevdudi ile gelişen politik-teolojiye sahip değildi. Savaş İslami bir rejim kurulacağı için sevinçlilerdi. Fakat kurulmaya çalışılan bu hükümetin bir parçası olmadılar (Zaif 2019:85-97). Fakat savaş sonrası Afganistan’da iktidar için iç savaş çıkınca ve ülke çapında ciddi bir güvenlik sorunu olunca Taliban Molla Muhammed Ömer önderliğinde önce yerelde güvenliği sağlamak ve şeriatı uygulamak için örgütlendi. Taliban’ın başarısı tüm ülkede yayıldı ve ciddi destek toplamaya başladı (Zaif 2019:100-127). Kendi iç çatışmalarında yorgun düşen İslami gruplar Taliban karşısında dağınık halleriyle mağlup oldu ve ülkenin %95’ini ele geçirdi.

Taliban’ın iktidara geldikten sonra Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütlere katılma çabası (Es-Sûri 2018:43; Filistini 2019:79; Kleiner 2006) da İslami köktencilerin politik-teolojik ideolojisi açısından ciddi sorunluuydu. Zira BM mevcut küresel sistemin temsili örgütüydü ve bu örgütün İslam’a aykırı kuralları vardı. Bu örgüte katılmak aynı zamanda o kuralları kabul etmek anlamına geliyordu (Es-Sûri 2018a:146-50; Filistini 2019:79). El Kaide’nin örgüt olarak hedefi küresel sistemdi. Bu yüzden BM’yi doğrudan hedef alan ve bu örgüte katılan ülkeleri tekfir eden bir söylemi vardı. Fakat Taliban ile El Kaide başta olmak üzere diğer İslami köktenci grupların karşılıklı bağımlılığı bu tür sorunları ikinci plana itti. Taliban’ın özellikle Şeri cezaları kamuya açık şekilde, tavizsiz olarak yerine getirmesi akide tartışmalarını ikincilleştirdi (Es-Sûri 2018a; Filistini 2019). Günün sonunda Afganistan bu cezaların kamuya açık şekilde, küresel tepkilere rağmen uygulanabilen tek ülkeydi. İslami köktenci hareketlerin var olabilmesi için de bu topraklara ihtiyacı vardı. Taliban içinse Selefilik ve Kutup-Mevdudi çizgisindeki politik-teoloji köktencilik mücadele ettikleri bir olguydu. Geleneğin otoritesini ortadan kaldıran ve sufi kültüre karşı ciddi ithamlarda bulunun bu dini ideolojinin kitaplarını ülke çapında yasaklanmıştı. Kutup, Mevdudi gibi isimlerin yanı sıra İhvan’a mensup isimlerin kitaplarına da yasak getirilmiş, İhvan’a da bir örgüt olarak selefi

tutumları sebebiyle mesafeli yaklaşmıştır (Büyükkara 2020:97; Es-Sûri 2018a:47; Gopal ve van Linschoten 2017:25).

Taliban'ın şeri cezaları tavizsiz şekilde uygulaması, onların dini yorumunun “vahhabilik/selefilik” olduğu tezini ortaya çıkarmıştır. Bu teze göre bu dini yorum, Afgan gençlere mülteci kamplarında yerleştirilmiş ve Taliban aracılığıyla Afganistan'a taşınmıştır (Ahrari 2000:658; Akhtar 2008:56; Koca 2016:121; Rashid 1999:26). Bu görüş sonraki yıllarda yapılan çalışmalarla oldukça zayıfladı. Taliban'ın yönetici kadrosunun büyük çoğunluğu buralardaki eğitimle değil, Afgan kırsalında yer alan “hücre” adı verilen dini kurumlardan almıştır (Gopal ve van Linschoten 2017:10-11). Taliban “vahhabiliğin” bidat olarak gördüğü birçok sufi ritüele saygı duymakta hatta gerçekleştirmektedir. Bunun yanında vahhabiliğin en önemli pratiklerinden mezar/türbe kırıcılığı Taliban'da yoktur; tam aksine ona hürmet edilir. Taliban'ın tekfir konusundaki tavrı da tartışmalıdır. İktidara geldikleri ilk gün eski devlet başkanı Necibullah idam edilmiş ve Şii bölgelerinde bazı büyük kıyımlar olmuştur. Bunlarla birlikte Taliban'ın bu kıyımını “tekfirle” değil savaş içindeki özellikle Afganistan'da güçlü olan “intikam” kültürüyle (Zaif 2019:17, 142) de ilişki olduğu iddia edilebilir. Nitekim savaş sırasında bu tür bir kıyım anlık olarak gerçekleşmiştir ve daha sonra sürekli hale getirilmemiştir. İktidara ikinci gelişlerinde ise genel bir af çıkarmışlar ve yıllarca çatışma içinde buldukları ABD destekli yönetimin başkanlarına dokunmamışlardı (euronews 2021). Tüm bunlara rağmen “vahhabi” yorumu, Taliban'ın tarihsel istisnai durumundan kaynaklanır. Birçok İslami ülkede iktidara gelmek isteyen İslami gruplar yukarıda bahsedilen iki ekolden etkilenmiştir. Bununla birlikte geleneksel İslami yoruma sahip gruplar mevcut iktidarlarla bir şekilde birlikte yaşamayı benimsemiş ve politik yapılanmalardan uzak durmuşlardır. Taliban'ın da savaş bittiğinde aslında herhangi bir politik hedefi yoktu.

Bununla birlikte savaş tecrübesi ve üzerine yaşanan güvenlik krizi, Taliban'ın tekrardan örgütlenip şiddet kullanmasını gerektiren yeni koşullar ortaya çıkardı. Bu sürecin sonunda koşullar Taliban'ı iktidara taşıdı. Eğer savaş tecrübesi yakın zaman gerçekleşmiş olmasaydı, Taliban mensuplarının bu kadar pro-aktif bir tutum alması beklenmeyebilirdi (Zaif 2019:32-33). Geleneksel İslami gruplar ulusal mücadelelerde yer alabilmektedir. Buna Çeçenistan da örnek olarak verilebilir. Bununla birlikte ulusal hükümete karşı şiddete girişmek konusunda oldukça mesafelilerdir. Fakat eğer iktidar olurlarsa Şeri hükümleri uygulamak konusunda köktenci hareketlerden bir farklılık göstermeleri beklenmemelidir. Zira geleneksel kaynaklar, özellikle fıkıh literatürü bu konuda oldukça katıdır. Bu konuda oluşacak tek farklılık geleneksel fıkıh literatürü ile selefi ekol arasında oluşacak bazı farklılıklardır sadece. Dolayısıyla

Taliban, şeri kuralları kesinlikle esnetmeden uygulama konusunda tavizsiz davranarak aslında kendi kaynaklarıyla oldukça uyumlu hareket etmektedir.

Yerellik ve Evrensellik Arasında Köktencilik

Taliban ile diğer köktenci hareketler arasındaki akideye dair yaklaşım farklılığının çatışmayı dönüşmesi IŞİD'in hilafet ilanı sonra Afganistan'da halifelğin Horasan vilayetinin ilan edilişi olmuştur. El Kaide ile ilişkilerini de koparan IŞİD, Taliban ile bölgede doğrudan rekabet içine girmiştir (DABIQ 10 2015:18-14). Taliban, geleneksel dini yaklaşıma uygun olarak IŞİD mensuplarını “harici” olarak nitelendirmektedir (INTERNATIONAL CRISIS GROUP 2022). IŞİD'e göre ise Taliban “mürtet” olarak nitelenmektedir. Onlar kuruluşlar itibariyle Pakistan'ın istihbaratı tarafından desteklenmiştir. Hanefi fikhını, Kuran ve sünnete öncelikle önemserler. Şirk ve bidat ritüellerden sakınırlar. Sahih İslam'ı savunanlara karşı savaş açmaktadırlar. ABD ile anlaşmış, BM'ye girmek istemiş ve komşu kafir ülkelerle (örn. Çin) ilişkilerini iyi tutmaktadırlar (Voice of Khurasan 2022a). IŞİD, Taliban ile herhangi bir karşılıklı bağımlılığa sahip değildir. Bu yüzden herhangi bir konuda taviz vermediği düşünülebilir. Bununla birlikte IŞİD, herhangi bir konuda pragmatik davranmayan bir örgüttür. Afganistan'ın bir sığınak haline dönüşmesinden dolayı El Kaide gibi Taliban'ın dini yorumlarını görmezden gelerek onun liderliğine biat etmektense IŞİD hiçbir konuda taviz vermeden yok olmayı tercih edebilmektedir. Bu özelliğiyle IŞİD, tarihsel olarak şiddet sarmalı içinde yok olan Harici gruplara da oldukça benzemektedir.

İslami köktenci geleneğin iddiası genel olarak evrenseldir ve bir ülke ile sınırlandırılmaz. Bir ülkedeki başarı diğer İslam coğrafyasının kurtuluşu için bir basamak olacaktır sadece. Bir ülkedeki Müslümanlar dünyadaki tüm Müslümanlardan sorumludur. Dolayısıyla onların da İslami bir devlete kavuşmaları için çalışmalı hatta mümkünse tek bir İslami devlet altında da birleşilebilmelidir. İslam hükümleri gereği zaman ve mekân bakımından evrenseldir. Allah'ın metafizik pozisyonu, onun ilmi zamanı ve mekânı kuşattığı için, onun koyduğu hükümler hiçbir tartışma olmadan her zaman ve mekânda uygulanmalıdır (El-Bennâ 2016; Kutub 1991; Kutup 2013; Mevdûdî 2005, 2013). Bu evrensel tahayyül, tekilleşmeyi ve kültürsüzleşmeyi de beraberinde getirebilmektedir (Koca 2016:86). Çünkü bu evrensel hükümler sadece hukukla sınırlı değil, aynı zamanda bireysel davranış normlarını da kapsamaktadır. Kuran ve sünnetin gösterdiği gibi davranmak, selefın yolundan gitmek bu evrenselliğin kaynağını oluşturmaktadır. İslam'da dair geleneksel mezhep görüşlerinin yerine, Kuran ve sünnetten doğrudan bir temas ile bu normların

belirlenmesi ise İslam'ın içindeki belirli bir çoğulculuğu bile ortadan kaldırılabilmektedir.

Afganistan modernizasyonun kent merkezleri ile sınırlı olduğu, kırsal alanlar ise gelenekselliğin güçlü olduğu bir ülkedir. Kendilerine ait İslam anlayışının mutlak doğruluğuna inanırlar (Barfield 2021:376; Gopal ve van Linschoten 2017:23-24). Hanefi mezhebinin sıkı uygulanmasına dayanan bu İslam anlayışının içinde kendi Afgan kültüründen gelen öğeler de yer almaktadır. Afganistan'da özellikle hâkim etnik grup olan Paştuların kültürü İslam ile iç içe girmiş durumdadır (Atran 2010:352; Barfield 2021:374; Büyükkara 2020:95; Gök 2021:83). Taliban da örgüt olarak Peştü ağırlıklı ve sıkı Hanefi bir örgüttür. Paştunvali denilen Peştuların kültürel kodlarından bazıları şöyledir; kadının saflığının korunması (namus), kişisel intikam hakkı (badal), konuğun kutsallığı (melmastia), sığınma hakkı (namawati) (Atran 2010:351). Bu Paştulara ait kültürel kodlar, hala devam eden güçlü kabile bağları ile devam ettirilmektedir (Zaif 2019:18). Bu kodlar bazan İslam ile oldukça uyumlu şekilde savunulabilmekte, bazan da onun yanı sıra Afgan kültürünün bir parçası olarak da savunulabilmektedir. Taliban'ın politik retoriğinin bir parçasını İslam oluştururken, diğer parçasını Afganistan'ın kendine ait bir kültürel yapısı olduğu söylemi oluşturmaktadır. ABD ile mücadele sırasında da Taliban kullandığı ezgi ve marşlarda bu mücadeleyi enternasyonal bir İslami cephenin mücadelesi olarak değil, daha önce Birleşik Krallığı, SSCB'yi bu topraklar yenmeyi başarmış bir milletin mücadelesi olarak anlatmıştır (Johnson ve Waheed 2011). Usame Bin Ladin'in ABD tarafından talep edilmesi veya ülkeden çıkarılması konusu gündeme geldiğinde, Molla Muhammed Ömer liderliğinde ülkedeki İslam alimleri toplandı. İslam alimleri Bin Ladin'in ülkeyi terk etmesini tavsiye ettiler (Atran 2010:350). Böylece onlar Bin Ladin'i kafirlere teslim etmemiş oluyordu. Molla Muhammed Ömer bu kararı uygulamadı. Bu karar bir Müslüman kardeşliği olarak açıklanabileceği gibi aynı zamanda Peştü kültüründeki sığınmak hakkı gibi kültürel kodların güçlülüğü ile de okunabilir. Nitekim ABD'nin operasyonu sonrası ilan ettiği yüksek meblağlara rağmen uzun yıllar Usame Bin Ladin ve Molla Muhammed Ömer'e ulaşamaması bu kültürün güçlü kodlarıyla da açıklanabilir (Atran 2010:352-55).

Taliban'ın en dikkat çekici özelliklerinden bir tanesi uzun yıllar ABD öncülüğündeki NATO ordusu tarafından işgale uğramasına rağmen bunu küresel bir savaşa çevirmemesidir. Bu konuda güçlü bir retoriğe sahip El Kaide ile ilişkilerine rağmen bu savaşın hedefini hep Afganistan ile sınırlı tuttular. Bu onların tekrardan Afganistan'da iktidara gelebilmelerinin de yolunu açtı. Bunun sebebi olarak Taliban'ın küresel İslamcılık literatüründen beslenmemiş bir örgüt olduğunu ifade edebiliriz. Bu konudaki noksanlık onların “vatansızlaşma”

problemini de yaşamamalarını beraberinde getirdi. Onların bir “vatanı” vardı ve onu geri almak istiyorlardı. Bu “vatanın” sınırları belli, ismi belliydi. Bu “vatan” şimdilik bir yabancı kuvvet tarafından işgal edilmiş ve onların yerli kuklaları tarafından yönetiliyordu. Bu “vatanın” sınırları belliydi ve yeni kurulacak devletin sınırları da bu sınırlar olacaktır. Taliban’ın sınırlarla ilgili ikinci kez iktidara geldikten sonra yaşadığı tek sorun aslında Afganistan’ın ulusal sorunu olan Pakistan sınırları içerisindeki Paştu yoğunluklu bölgedir (MEPA NEWS 2021a). Bu da sınır meselesinin ulusal boyutunu gözler önüne serer. Afganistan’dan yabancı askeri varlık çıkarılarak Afganistan’ın tam bağımsızlığı sağlanacak ve ülkede İslami hukuk tekrar uygulanacaktır. Mücadele sürecinde dahi Taliban egemen olduğu bölgelerde bu hukuku uygulamıştır. Kurduğu gölge hükümetler ve gölge mahkemeler ile de facto olarak mevcut hükümete paralel bir hükümet oluşturmuştur (Jackson vd. 2019:7-8; Johnson 2007:94; Johnson ve DuPee 2012:81). Tekrar iktidara geliş sürecinde de yabancı kuvvetlerin varlığının ülkeden çekilmesini mutlak şart olarak ileri sürmüş ve bundan asla taviz vermemiştir. İlk döneminde de Taliban ulusal egemenliği oldukça önemsemiştir. ABD ile yapılan Bin Ladin’in teslimine dair görüşmelerde Taliban, Bin Ladin’in kendi mahkemelerince yargılanmasını veya İslam ülkelerinin mensuplarından oluşan bir mahkeme kurulup yargılanarak suçluluğu/suçsuzluğunun o şekilde ortaya çıkarılmasını savunmuştur. ABD ile Taliban arasında bir suçluların teslimine dair bir anlaşma da yoktu. Üstelik ABD, Taliban yönetimini tanımıyordu bile. Bu koşullarda Taliban, ulusal egemenliğinden taviz vermedi (Zaif 2019:209-21).

Taliban yönetiminin küresel sistemin bir temsilcisi konumunda olan ve El Kaide, IŞİD gibi köktenci retoriğin ciddi şekilde hedefine koyduğu BM’ye giriş çabası da aslında mevcut küresel sistemi kabul ettiğini ve her ne kadar anti-demokratik İslami bir rejim olsalar da ulus-devlet merkezli küresel sistemi kabul ettikleri anlamına gelmektedir. BM ile ilgili sorulara Taliban mensuplar kendileri diğer Müslüman çoğunluklu ülkelerle kendilerini kıyaslayarak cevap vermektedir. Bu konuda aslında oldukça tutarlıdır. Şeri hukuku kamuya açık veya kapalı uygulayan birçok ülke BM’de kendine yer bulabilmiştir. Üstelik Suudi Arabistan, BAE, Katar gibi ülkeler de seçimlere sahip değildir. Dolayısıyla Taliban’a göre nasıl bu ülkeler BM’ye girebiliyorsa kendileri de bu hakka sahip olmalıdır. Burada ortaya çıkan BM’ye girmek için imzalanması gereken sözleşmeler konusunda da biz İslam ile uygun olanları kabul ederiz, diğerlerini etmeyiz demektedirler (MEPA NEWS 2021b). Kendilerini diğer Müslüman çoğunlukçu ülkelerle karşılaştırmaları aslında onları diğer köktenci hareketlerden ayıran olgulardan biridir. Suudi Arabistan, BAE, Katar gibi ülkeler El Kaide ve IŞİD retoriğinde krallarının hükümlerini İslam’ın

hükümlerine tercih edilen “tağuti” rejimlerdir (Bin Ladin 2016; DABIQ 6 2015:24). Buralarda topyekûn bir İslami rejimin varlığından söz edilemez. Taliban ise bu şekilde yaklaşmamaktadır. Onlara göre bu ülkeler meşru birer aktördür. Hatta Taliban’a göre ABD, Çin, Hindistan gibi “kafir” çoğunluklu ülkelerde ilişki kurulabilecek meşru birer aktördür. Taliban, kendilerine karşı en çok şüphe duyulan diğer köktenci gruplara sığınak olmasını eleştirisini gidermeye, bu ülkelere karşı güvence vermeye çalışmaktadır (Zaif 2019:215). Dolayısıyla Taliban, dünyadaki tüm ümmetin yegâne temsilci konumundaki bir politik aktör olarak kendini görmemektedir. Çünkü diğer ülkelerde yaşayan Müslümanları ve bu ülkelerin rejimlerini tekfir etmemektedir.

Taliban egemen olduğu bölgelerde İslam hukukunu uygulamaktadır. Bununla birlikte ülkedeki tam egemenliğin tesisi sağlanmadan bu parçalı egemenlik alanında İslami hükümleri mutlak anlamda uygulamamaktadır. Örneğin Taliban’ın ilk dönemin son yılında mutlak ve sert bir şekilde mücadele ettiği afyon üretimi, ABD ile mücadele sırasında tekrar artmıştır ve Taliban bu üretimi “kafirlere zarar verdiği” gerekçesi ile parçalı egemenlik alanında engellememiştir (Schmidt 2010). Taliban tekrardan iktidara geldiğinde ise bu üretimle tekrardan mücadeleye girişmiştir. Böyle bir bakış açısı Hanefi fikhında yer alan darül harpta bazı haramların Müslümanların kazancına kafilerin zararına olduğunda helal olduğuna dair fihki yorumunu taşımaktadır. İŞİD ise örneğin böyle bakış açısını kabul etmez. Çünkü onlar zaten oluşturulan mevcut sınırları tanımadıkları gibi egemen oldukları her yeri mutlak egemenlik alanı ve İslami hukukun tavizsiz uygulanacağı bir yer olarak görürler (DABIQ 10 2015:50-64). Afrika’daki küçük bir kırsal alanda olsa, orada bir İslam devleti kurulmuştur. Orada İslami hükümler tavizsiz şekilde uygulanır ve orası artık bir hicret yurdudur (DABIQ 8 2015:15). İŞİD hilafeti ilan ettiğinde Irak-Suriye sınırının varlığını reddetmiş ve dünyadaki tüm Müslümanlara bu devletin kendi devleti olduğunu, bu topraklara hicret etmelerinin üzerlerine artık vacip olduğunu ilan etmişti (DABIQ 1 2014:6-11). Taliban tekrar iktidara geldiğinde ise Afganistan İslam Emirliği tekrar kuruldu. Onlar kendi ülkelerin göç çağrısı yaptılar fakat bu çağrı ülkeden göç eden insanlara yönelik bir geri dönüş çağrısıydı (Türkiye 2021). Ülkenin lideri “Müminlerin Emiri” unvanıyla çağrılmaktadır. Bu unvan oldukça kapsayıcı gözükmektedir ve ayrıca Hz. Ömer’in halifeliği sırasında kendisi için kullanılan unvandır. Bununla birlikte bu unvana dayanarak dünyadaki tüm Müslümanlara kendisine biat çağrısı yapmamıştır. Afganistan’da bulunan köktenci grupların daha önce Afganistan’a sığındıklarında Molla Muhammed Ömer’e biat etmeleri ise yine ulusal egemenlik alanı ile yorumlanabilir. Nitekim İŞİD kendi hilafetini ilan ettiğinde, Taliban’ın eski lideri Molla Muhammed Ömer’e yapılan biatleri

değerlendirirken onun konumunu İslam tarihinde zaman zaman ortaya çıkan yerel iktidar merkezlerine benzetmiştir. Hilafet ortaya çıkana kadar bu iktidar merkezi belirli bir yerel bölgede otorite oluşturabilir fakat hilafet ortaya çıktığında hilafete biat edilmesi gerekmektedir (DABIQ 10 2015:18-24). Böylece aslında IŞİD de Taliban'ı yerel bir aktör olarak konumlandırırken aynı zamanda kendisini de evrensel olarak tüm İslam dünyasının temsilcisi ve tek otoritesi olarak konumlandırmış olmaktadır.

İslami Köktencilik, Taliban ve Kadın

İslami köktencilik her ne kadar modernite karşıtı bir pozisyonda konumlansa da aslında modern bir ideolojidir. İdeolojinin ortaya çıkış koşullarını modernite oluşturmaktadır. Bu modernitenin en temel göstergelerinden birini de kamusal alanda kadının varlığı oluşturmaktadır. Kadının kamusal alana çıkması ve bu alanda “görünür/tanır” olması modernitenin en çıplak dışavurumlarından birini oluşturmaktadır. İslami köktencilik geleneği kadının bu kamusal alanda apaçık varoluşuna karşı çeşitli şekillerde karşı çıkmıştır. Onlara göre kadının esas alanı bir “anne” olarak çocuklarını yetiştirdiği evdir (El-Bennâ 2016; Mevdûdî 1996). Böylece karşımızda “özel alana” hapsedilmiş bir kadın çıkmaktadır. Kadın mecbur olmadıkça kamusal alanda sürekli olarak var olmasına ihtiyaç yoktur. Kadınların erkeklerle aynı kamusal alanı paylaşması “fitneye” sebep olmaktadır. Bu “fitne”, erkeklerin ve kadınların aynı kamusal alanı paylaştıklarında ortaya çıkacak “cinsel gerilim” tahayyülüdür (Sabbah 1992). Köktenciler “cinsel gerilimi” karşı konulamaz buluyor olmalı ki, ideal Müslüman toplum tahayyüllerinde bile kadınların kamusal alanlarına çıkışını sınırlandırmaktadır. Dolayısıyla karşı konulamaz bir faktör olarak kadının kamusal alanda erkeklerden ayrılması gerekir ve bu yüzden karma eğitim olmamalı, kadın ve erkekler ayrı eğitim yapılmalıdır denilmektedir. Onlara göre ancak belirli sektörlerde kadınlara ihtiyaç olabilir ve bu sektörlerde kadınlar çalışabilir (El-Bennâ 2016; Mevdûdî 1996). Bu sektörlerin başında genelde “tıp” gelir. Aslında bu alandaki kadın ihtiyacı bile tıp alanındaki doktor-hasta ilişkisinde oluşacak “cinsel gerilimin” önlenmesi içindir. Kadınların belirli sektörlerle girişine izin verilmesinin amacı ise, bu sektörlerde ortaya çıkabilecek kadın-erkek ilişkilerini yok etmektir. Tabi ki kamusal alana bu sınırlar içinde giren kadın, kamusal alanda kendi kimliğini de olabildiğince saklamalı ve tanınmamalıdır. Bu yüzden kamusal alana kadınlar yüzlerini peçe ile kapatarak girmesi istenmekte ve doğru tesettürün bu olduğu savunulur (Mevdûdî 1996). Bazı köktenci hareketlerin gerçekleştirdikleri eylemlerden biri sokaklarda tesettüre uygun giyinmeyen kadınları hedef alıp onların üstüne yaralayıcı sıvılar atmak olmuştur (Kapel 1992). Böyle bir eylem çeşidi, kamusal alanda

“görünebilen/tanınabilen” kadın olmanın, köktenci tahayyülde nasıl bir tehdit oluşturduğunu anlatır. Bununla birlikte kamusal alanda “tesettür” kıyafetleriyle var olmaya çalışan kadınların yaşadığı zorluklardan biri ise onları kamusal alandan dışlayan rejimler olmuşlardır. Böylece kadınlar, giydikleri kıyafetler üzerinden bir çatışmanın konusu yapılmıştır. Köktencinin kendisini özel alana hapsedmek istediği kadını, rejimler kamusal alandan dışlayarak aslında onları özel alana hapsedmiş, böylece köktencilerin ideallerini gerçekleştirirken bu kadınların da sekülerleşmesinin önünü tıkamıştır.

Kadınların kamusal alana girişinin ilk aşamasını eğitim oluşturmaktadır. Modernitenin en önemli neticelerinden biri kitlesel eğitim olmuştur. Bu eğitim seferberliğinde kadınlar erkekleri izlemiştir. Kitlesel eğitimin öneminin farkında olan köktenci hareketlerin genelde eğitimle ilgili iki sorunları vardır. Bunlardan bir tanesini batı paradigmasına bağlı eğitim müfredatı oluşturmaktadır. Diğer sorun ise kızlar ve erkeklerin karma eğitimidir. Bu konuda köktenci gelenek genel olarak aynı tutumu izlemektedir. Tabi ki kadınların da eğitim hakları vardır, bununlar birlikte bu eğitim karma şekilde verilmemelidir (El-Bennâ 2016; Mevdûdî 1996). Ayrıca kadınların bu eğitimlerinin en önemli çıktısı olarak köktenci gelenek, “anne” olarak kadının çocuklarını İslam için doğru şekilde yetiştirmesini görmektedir (el-Evlâki 2021). Tekfir ve hicret cemaati gibi topyekûn eğitime karşı çıkan bir örgüt dışında genel olarak köktenci gelenek belirtildiği gibi eğitim konusunda karma olmamak kaydıyla kadınların eğitimini onaylamıştır. Köktenci geleneğin en ucuna koyabileceğimiz IŞİD gibi bir örgüt de dahi bu tutum aynı şekildedir. Bu gelenekten kopuk olduğunu iddia ettiğimiz Taliban’ın ise bu konudaki tutumu köktenci gelenekten ayrılmaktadır. Taliban, ilk döneminde kızların okula gidişini topyekûn yasaklamıştır (Ahrari 2000:64; Goodson 2001:422; Hirschkind ve Mahmood 2002). İkinci döneminde ise sadece ilkokula giden kızların okula gitmesine izin verilir. Taliban’ın bu konuda gelenekle itirazlara yanıtı iki dönemde de aynı olmuştur; altyapı yetersizliği (BBC NEWS Türkçe 2022; MEPA NEWS 2022). Afganistan gerçekten de eğitim altyapısı açısından ciddi sorunları olan bir ülkedir (Alvi-Aziz 2008; Rippenburg 2004). Bununla birlikte iktidarı sürecinde bu konuyu çözmek için ortaya koyduğu çaba, Taliban’ın bu gerekçeyi kadınları eğitimden uzak tutmak için bir bahane olarak öne sürdüğü iddiasını kuvvetlendirmektedir. Taliban’ın bu konudaki tavizsiz tutumunda, onların geleneksel dini yoruma yakınlığı önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye gibi karma eğitimin yaygınlaştığı bir ülkede, geleneksel dini yoruma sahip İsmailağa Cemaati lideri kızların ilkokuldan sonra devlet okullarında eğitime devam etmemelerini savunmakta, onların ancak kız

medreselerine gidebileceği ifade etmektedir⁴. Bu dini yorumun dışında Afganistan'ın kültürel yapısı da kız çocukların eğitimine karşı oldukça dirençlidir. Taliban'ın dışında, özellikle kırsalda kız çocuklarının eğitimine karşı Afganistan tarihinde ciddi direnişler gerçekleşti (Goodson 2001:421; Gopal ve van Linschoten 2017:14-15). Taliban tam da bu kitlesel direnişle uyumlu olarak, ABD işgali sırasında saldırılarını yönelttiği kurumlardan biri de okullar olmuştur (Alvi-Aziz 2008:175). Bu süreç içerisinde bu saldırıları gerçekleştirmediği bölgeler veya zamanlar da olagelmıştır. Taliban'ın ikinci iktidar döneminde de bölgesel değişiklik gözlenebilse de genel politika ilkokul sonrası kız çocuklarının eğitiminin engellenmesidir.

Özellikle birinci iktidar döneminde kadınların sağlık sektörü dışından herhangi bir alanda faaliyet göstermeleri engellenmiş ve mahremleri olmadan kamusal alana çıkmaları ve yolculuk etmeleri kısıtlanmıştır. Kadınlar kamusal alanla ilişkisi o kadar engellenmeye çalışılmıştır ki evlerin sokağa bakan pencereleri siyaha boyanmıştır. Kadınlar kamusal alanda giyimlerinden hareketlerine kadar ciddi denetime tabi tutulmuş, ayakkabı renginden dolayı daha cezaya uğramışlardır (Goodson 2001:423). Bu tür uygulamalar yukarıda belirttiğimiz gibi sadece Taliban ve onun dini yorumuyla açıklanamaz. Taliban ile birinci iktidar döneminde Afganistan'da cinsiyete dayalı bir “apertheid rejimi” kurulduğu iddiası oldukça güçlüdür (Franks 2003:147; Hirschkind ve Mahmood 2002:340). Fakat kadınların Peştü kırsal hayatında zaten oldukça kısıtlanmış bir dünyaları vardır (Goodson 2001:416). Taliban'ın iktidarı sadece geleneksel dini yorumun değil aynı zamanda Afganistan'ın kırsal hayatının da iktidara gelmesi olarak yorumlanabilir.

Taliban'ın ikinci iktidar döneminde kadınlara kamusal alanda bir yer açılma çabası göze çarpar. ABD işgali döneminde kadınlar kamusal alanda kendilerine bir yer edinmeye başladı. Bu dönemde dahi özellikle kırsal alanda kadınlar belirli engelleri aşamadı; eğitim istenilen seviyede ulaşamadı. Taliban'ın bu konudaki engellemelerine ek olarak, kırsal alandaki kültürel uygulamalar, eğitim kurumlarının yetersizliği ve bu kurumlara ulaşmadaki altyapı yetersizliğine ek olarak güvenlik endişesi eğitimin belirli bir düzeyin üzerinde artmasını engelledi. Ama özellikle kent merkezlerinde kadınlar artık kamusal alanda önemli bir yer edinmişti. Taliban bu alanları belirli bir sınırlamaya tabi tutmakla birlikte ilk iktidar dönemindeki raddeye vardırmadı. Kadınların işletmeleri açık kalmaya devam etti. Erkekler ve kadınlar için park alanların haftanın belirli günlerinde ayrılması girişiminde bulunuldu. Fakat bu girişim bir

---

4 <https://www.youtube.com/watch?v=Y1F0eghoWuw>

süre sonra kaldırıldı. Buna benzer şekilde bir alışveriş merkezi sadece kadınların kullanımına açıldı.

Taliban'ın ilk iktidar dönemindeki uygulamaların kendi uluslararası tanınırlığına engel olduğuna dair fikri, onların ikinci dönemlerinde belirli kısıtlamaların yanında kadınlara ait bir kamusal alan oluşturma çabasını da beraberinde getirmiştir. Taliban üniversiteleri de kız öğrencilere bir süre açık tuttuktan sonra kapatmıştır. Kadınların eğitimi konusu Taliban'ın kendi içinde de çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Uluslararası alanda resmi tanınmanın hala gerçekleşmemesi Taliban'ın bu konuda ümitsizliğe düşüp kadınların tüm alanlarını kısıtlayıcı önlemleri hayata geçirmesini de beraberinde getirebilir. Günümüzde kadın hareketleri Afganistan'da Taliban'a karşı kamusal alanda çeşitli yürüyüşler ve toplantılar ile kendi haklarını savunmaya çalışmaktadırlar. Taliban'ın bu hareketlere müdahalesi bazen sert olabilse de kadınlar bu konudaki çabalarına devam etmektedir.

Kamusal alanda kadının varlığı İhvan-ı Müslimin için daha kabul edilebilir bir durumdur. Kadınlar İslami gruplarda her zaman etkili olup üniversitede öğrenci hareketlerinde başörtülerinin renginden dahi tanınır hale gelmiştir (Kepel 1992). Bu hareketlerin kadın yazarları da vardır. Örneğin Zeynep Gazali (1984), İhvan'ın önemli kadın yazarlarından biridir. İhvan gibi İslami örgütlenmelerde her zaman topluma dair bir "rıza" çabası oluşturmaya çalışıldığından kadınlar ciddi yer tutmaktadır. Örneğin IŞİD gibi bir örgüt de kadınlara hem dergilerinde yazılarıyla hem de örgüte kadınların katılmasına, bu alanda faaliyet göstermesine imkân sağlamıştır. Taliban ise bir mücadele hareketidir ve Afganistan'da hâkim olduğu kırsal alanda "rıza" üretimi için kadınlara pek ihtiyaç duymamıştır. Bu alanlarda bazen "rıza" üretimi için onlara karışmaması etkili olmuştur. Taliban'ın ikinci iktidar kadın protestolarına karşı Taliban'ın uygulamalarını destekleyen kadın yürüyüşleri ve toplantıları gerçekleştirilmiştir. Böylece Taliban kendi dışında gelişen kadın hareketinin politik tartışma konusu olmuştur.

Köktencilik geleneğinde kadın konusundan en aşırı olaylardan biri IŞİD tarafından gerçekleştirildi. IŞİD Suriye'deki Yezidi kadınları "cariye" olarak ele geçirmiştir (DABIQ 4 2014:14-17). İslam hukukunda var olan kölelik uygulaması modern köktenci hareketlerde yeniden hayata geçirilmesi istenmeyen uygulamalardan biridir. Köktenci gelenek bu konuda köleliğin kaldırılmasına dair evrensel kabulü onaylamış gözükmemektedir. IŞİD gibi bir örgütün böyle bir uygulamayı hayata geçirmesi onların kendilerini tek "sahih" İslam anlayışına sahip oldukları inancıyla açıklanabilir. Fethi Benslama (2018)'nin "üst-Müslüman" kavramı da bu olguyu açıklamak için idealdir. IŞİD gibi bir örgüt herhangi bir İslam hukukuna dair herhangi bir hükmü

uygulamamak bir yana bizatihi o hükmü uygulamak gibi bir ihtimal ortaya çıktığında o ihtimali gerçekleştirmek için özellikle uğraşmaktadır. Böylece onlar Allah'ın hiçbir hükmü konusunda mevcut “evrensel değerler” gibi bahanelerle taviz vermeyen gerçek müminlerdir. Örneğin köktenci gelenekte evli bireyin yaptığı ceza olan “recm” cezasının dört tane şahidin olayı tam anlamıyla görmesi gerekliliğinden hareketle cezanın uygulanabilirliğinin imkânı tartışılmaktadır. IŞİD ise bu cezayı uygulamıştır ve bundan herhangi bir çekince duymamıştır (DABIQ 7 2015:43). Bunun gibi bir eşcinsel yüksek bir binadan atmıştır (DABIQ 7 2015:42). Adeta İslam hukukunda bütün var olan cezaları hayata geçirmek için özel bir çaba sarf edilmiştir. “Cariyelik” de bu bağlamda düşünüldüğünde IŞİD'in küresel değerleri nasıl da karşısına aldığı bir başka göstergesi ve onların İslam'a olan bağlılığının yüce nişanesini oluşturmaktadır. Ek olarak köktencilik geleneğinde genel olarak “nihilist” bir hareket dönüşmüş, bu dünyadan çok öbür dünyayı arzulayan, “huri” gibi belirli hazlara ulaşmayı ancak “şehadet” aracılığıyla ulaşabilecek cihad hareketine IŞİD, “dünyevi” hazlara ulaşma imkânı vererek örgütün çekiciliğini artırmaktadır. Dabık dergisinde IŞİD'in kadın yazarı (DABIQ 9 2015:44-49) bu uygulamayı küresel değerlere karşı “nebevi metodu” uygulama iddiasıyla savunmaktadır.

Sonuç

Afganistan'da köktenci gruplar ile Arap savaşçılar sadece Sovyetleri Afganistan'dan kovmak için bir savaş vermedi. Aynı zamanda Afganistan'da bir İslami rejim kurarak, bu rejimi daha sonra yaymak istiyorlardı. Abdullah Azzam'ın yazılarında bu hedef açık bir şekilde yer almaktadır. Savaş sırasında Taliban hareketi ise kendi dini talebeler olarak sadece ülkelerini kurtarmakla ilgilmiyorlardı. Savaştan önce hiçbir politik hedefleri yoktu. Savaş bitince de İslami hareketlerin ülkede bir İslami rejim kurulmasını umarak kendi meşguliyetlerine döndüler. Afganistan'daki İslami hareketlerin iktidar mücadelesi sonucu ülkede ciddi bir istikrarsızlık oluştu. Taliban hareketi bu istikrarsızlığın üzerinde yükseldi. Kendileri köktenci teopolitik literatürle o kadar kopuktu ki tehlikeli buldukları için iktidara geldiklerinde köktencilik bir çok eserini yasakladılar.

Bu literatürden kopukluk Taliban'ın mevcut küresel sistemde kendi “de facto” da olsa yer bularak ikinci kez iktidara gelmelerinin yolunu açtı. BM'ye girme arzuları ve küresel sistem tarafından tanınma arzuları onları IŞİD, el Kaide gibi örgütlerden ayırdı. Bu tür örgütlere göre BM'ye girmek küfür sistemine benimsemek anlamına gelirken, kafir devletlerle ilişkiler geliştirmek de “küfür” anlamına gelebilmektedir. Buna ek olarak bu örgütler, ulus devlet sistemini de İslam'a aykırı kabul etmektedirler. Mevcut haliyle küresel sistemi

terörize etmek birinci amaçlarıdır. Taliban için ise NATO tarafından saldırıya uğramasına ve el Kaide ile ilişkilerine rağmen savaş her zaman Afganistan'ın bağımsızlığı için yapıldı. Küresel sistemi tehdit etmemesi, Taliban hareketinin ikinci kez Afganistan'da iktidara gelişinin uluslararası sistem tarafından de facto olarak kabul edilmesine yol açtı.

Taliban'ın köktenci literatürden kopukluğu onların yerelliğinde de kendini göstermektedir. IŞİD gibi yerellikleri tümüyle reddeden ve nerede olursa olsun evrensel bir İslamlık kurulabileceğini iddia eden ve bununla da ilişkili olarak "ulus-devlet" sistemi reddeden örgütlerin tümüyle aksi bir yöne sahiptir Taliban. Büyük ölçüde Paştu etnik kimliğine sahip isimlerden oluşan Taliban, kendi kültürel kimliklerini her zaman korudular. Evrensel bir İslamlık iddiasındansa, kendi yaşadıkları İslamlıklarının doğru olduğu iddiasıyla birlikte bir ulus-devlet sistemini de benimsemeyi başarmışlardır. Bu durum kendi savaşlarının bağımsız bir Afganistan için verilen bir "ulus-devlet" savaşı olmasını da sağladı.

Taliban'ı bu teolojik ve ideolojik farklılıklara rağmen İslami köktencilik içinde tutan konum, onların mutlak şeriat uygulamalarıdır. Şeri hukuku daha çok Hanefi fihına ve Paştu örfüne göre uygulasalar da bu durum onların dünyada Şeri hukuku uygulayan istisnai konumuna bir zarar getirmemektedir. Şeri hukukun tatbiki köktencilik en önemli kimlikli iddiasıdır. Taliban'ın birinci döneminde Afganistan'ın Suri tarafından bir hicret yurdu olarak planlanmasında ve El Kaide'nin burada faaliyetlerini yürütmesinde bu durum etkili olmuştur. Aradaki teolojik ayrılıklara rağmen, Şeri hukukun tatbiki ve karşılıklı pragmatik ihtiyaçlar teolojik ayrılıkların ikincilleşmesine sebep olmuştur.

Sonuç olarak Taliban, İslami köktencilik geleneğinin teolojik ve ideolojik olarak farklılaşmaktadır. Bu farklılaşma onların ikinci iktidar döneminin sebebini oluşturur. Bu teolojik ve ideolojik farklılaşma, Taliban'ın mutlak tekfirci bir tutum içinde nihilist bir şiddet sarmalına girmesini önlemiştir. Taliban savaşını bu farklılaşma sebebiyle küresel bir savaşa çevirmemiştir. Taliban'ın savaşı Afganistan için verilen bir savaş olmuştur ve bu yönden IŞİD ve EL Kaide gibi örgütlerden ayrılmıştır. Bu durum Taliban'ın uluslararası sistem tarafından de facto kabulünü de getirmiştir. Öyle ki Taliban, kendisi de uluslararası sisteme bir şekilde dahil olmanın yollarını aramaktadır.

Kaynakça

- Ahrari, M. Ehsan. 2000. "China, Pakistan, and the 'Taliban Syndrome'". *Asian Survey* 40(4):658-71. doi: 10.2307/3021187.
- Akhtar, Nasreen. 2008. "PAKISTAN, AFGHANISTAN, AND THE TALIBAN". *International Journal on World Peace* 25(4):49-73.
- Alvi-Aziz, Hayat. 2008. "A progress report on women's education in post-Taliban Afghanistan". *International Journal of Lifelong Education* 27(2):169-78. doi: 10.1080/02601370801936333.
- Atran, Scott. 2010. "A Question of Honour: Why the Taliban Fight and What to Do About It". *Asian Journal of Social Science* 38(3):343-63. doi: 10.1163/156853110X499918.
- Azimli, Mehmet. 2014. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4: Hz. Ali*. 1. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Balekoğlu, Ferhat. 2021. *Sovyetler'in Afganistan'ı İşgali 1978-1979*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Barfield, Thomas. 2021. *Afganistan: Politik ve Kültürel Bir Tarih*. 1. Baskı. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- BBC NEWS Türkçe. 2022. "Afganistan'da Taliban'dan kadınlara üniversite yasağı: 'Geleceğime uzanan tek köprüyü de yıktılar'". *BBC News Türkçe*. Geliş tarihi 19 Temmuz 2023 (<https://www.bbc.com/turkce/articles/crgw0rzky23o>).
- Benslama, Fethi. 2018. *Ölüm Siyaseti: Cihatçı "Üst-Müslümanlar"*. 1. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bin Ladin, Usâme. 2016. *Cihad Menhecine Dair*. 2. İstanbul: Küresel Kitap.
- Büyükkara, Mehmet Ali. 2018. *İhvan'dan Cüheymân'a Suudi Arabistan Vehhabilik*. 1. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Büyükkara, Mehmet Ali. 2020. *Çağdaş İslami Akımlar*. 10. Baskı. İstanbul: Klasik Yayınları.
- DABIQ 1. 2014. "The Return of Khilafah". *DABIQ*, Haziran.
- DABIQ 4. 2014. "THE FAILED CRUSADE". *DABIQ*, Eylül.
- DABIQ 6. 2015. "AL-QA'IDAH OF WAZIRISTAN: A TESTIMONY FROM WITHIN". *DABIQ*, Ocak.
- DABIQ 7. 2015. "FROM HYPOCRISY TO APOSTATY: THE EXTINCTION OF THE GRAYZONE". *DABIQ*, Şubat.
- DABIQ 8. 2015. "SHARI'AH ALONE WILL RULE AFRICA". *DABIQ*, Mart.
- DABIQ 9. 2015. "THEY PLOT AND ALLAH PLOTS". *DABIQ*, Mayıs.
- DABIQ 10. 2015. "THE LAW OF ALLAH OR THE LAWS OF MEN". *DABIQ*, Haziran.
- Dickson, H. R. P. 1967. *The Arab Of The Desert*. 4. Londra.

- El-Bennâ, Hasan. 2016. *Risâleler*. 4. İstanbul: Nida Yayıncılık.
- Es-Sûri, Ebû Musab. 2018. *Afganistan, Taliban ve İslam'ın Bugünkü Savaşı*. İstanbul: Küresel Kitap.
- euronews. 2021. "Taliban'dan 'genel af' ve kadınlara 'işinize dönün' çağrısı". *euronews*. Geliş tarihi 09 Şubat 2022 (<https://tr.euronews.com/2021/08/17/taliban-dan-afganistan-da-genel-af-ve-kad-nlara-isininize-donun-cagr-s>).
- el-Evlâki, Enver. 2021. *Rasululllah'ın Hayatı*. C. 1. İstanbul: Yedi Sema Yayınları.
- Filistini, Ebu Katade El. 2019. *Taliban Müdafaası*. 1. Baskı. İstanbul: Kuda Kitap.
- Franks, Mary Anne. 2003. "Obscene Undersides: Women and Evil between the Taliban and the United States". *Hypatia* 18(1):135-56. doi: 10.1111/j.1527-2001.2003.tb00783.x.
- Gazali, Zeynep. 1984. *Zindan Hatıraları*. 2. İstanbul: Madve Yayınları.
- Goodson, Larry P. 2001. "Perverting Islam: Taliban Social Policy toward Women". *Central Asian Survey* 20(4):415-26. doi: 10.1080/02634930120104618.
- Gopal, Anand, ve Alex Strick van Linschoten. 2017. "Ideology in the Afghan Taliban". 45.
- Gök, Dr. Şafak. 2021. *Afgan Siyasal Hayatında Taliban*. 1. bs. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Habib, John S. 1978. *Ibn Sa'ud's Warriors*. Leiden: Brill.
- Hirschkind, Charles, ve Saba Mahmood. 2002. "Feminism, the Taliban, and Politics of Counter-Insurgency". *Anthropological Quarterly* 75(2):339-54.
- INTERNATIONAL CRISIS GROUP. 2022. "Afghanistan's Security Challenges under the Taliban". Geliş tarihi 18 Temmuz 2023 (<https://www.crisisgroup.org/asia/south-asia/afghanistan/afghanistans-security-challenges-under-taliban>).
- Jackson, Ashley, Rahmatullah Amiri, ve United States Institute of Peace. 2019. *Insurgent Bureaucracy: How the Taliban Makes Policy*.
- Johnson, Thomas H. 2007. *On the Edge of the Big Muddy: The Taliban Resurgence in Afghanistan*. NAVAL POSTGRADUATE SCHOOL MONTEREY CA DEPT OF NATIONAL SECURITY AFFAIRS.
- Johnson, Thomas H., ve Matthew C. DuPee. 2012. "Analysing the new Taliban Code of Conduct (Layeha): an assessment of changing perspectives and strategies of the Afghan Taliban". *Central Asian Survey* 31(1):77-91. doi: 10.1080/02634937.2012.647844.

- Johnson, Thomas H., ve Ahmad Waheed. 2011. "Analyzing Taliban taranas (chants): an effective Afghan propaganda artifact". *Small Wars & Insurgencies* 22(1):3-31. doi: 10.1080/09592318.2011.546572.
- Kepel, Gilles. 1992. *Peygamber ve Firavun*. 1. İstanbul: Çizgi Yayınları.
- Kleiner, Juergen. 2006. "Diplomacy with Fundamentalists: The United States and the Taliban". *The Hague Journal of Diplomacy* 1(3):209-34. doi: 10.1163/187119006X149553.
- Koca, Ferhat. 2016. *İslam Düşüncesinde Selefilik: Genel Karakteristiği ve Günümüzdeki Motivasyonları*. 1. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Kutub, Seyyid. 1991. *İslam Düşüncesi I. C. 1. 4*. İstanbul: Dünya Yayınları.
- Kutub, Seyyid. 2013. *Yoldaki İşaretler*. 2. İstanbul: Düşün Yayıncılık.
- MEPA NEWS. 2021a. "Afganistan ile Pakistan arasındaki 'İngiliz' sınırı: Durand Hattı nedir?" *Mepa News*. Geliş tarihi 09 Şubat 2022 (<https://www.mepanews.com/afganistan-ile-pakistan-arasindaki-ingiliz-siniri-durand-hatti-nedir-49485h.htm>).
- MEPA NEWS. 2021b. "Suheyl Şahin ile Afganistan'ın BM üyeliğine dair özel röportaj". *Mepa News*. Geliş tarihi 06 Şubat 2022 (<https://www.mepanews.com/suheyl-sahin-ile-afganistanin-bm-uyeligine-dair-ozel-roportaj-49265h.htm>).
- MEPA NEWS. 2022. "Afganistan'da kız okullarının açılması ertelendi". *Mepa News*. Geliş tarihi 19 Temmuz 2023 (<https://www.mepanews.com/afganistanda-kiz-okullarinin-acilmasi-ertelendi-51456h.htm>).
- Mevdûdî, Ebû'l-Â'lâ. 1996. *HİCAB*. 7. İstanbul: Hilâl Yayınları.
- Mevdûdî, Ebû'l-Â'lâ. 2005. *Kur'an'a Göre Dört Terim*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Mevdûdî, Ebû'l-Â'lâ. 2013. *Gelin Müslüman Olalım*. 1. İstanbul: Düşün Yayıncılık.
- Rashid, Ahmed. 1999. "The Taliban: Exporting Extremism". *Foreign Affairs* 78(6):22-35. doi: 10.2307/20049530.
- Rippenburg, Carol J. 2004. "Post-Taliban Afghanistan: Changed Outlook for Women?" *Asian Survey* 44(3):401-21. doi: 10.1525/as.2004.44.3.401.
- Sabbah, Fetna Ayt. 1992. *İslamın Bilinçaltında Kadın*. 1. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Schmidt, Farhana. 2010. "From Islamic Warriors to Drug Lords: The Evolution of the Taliban Insurgency". *Mediterranean Quarterly* 21(2):61-77.
- Türkiye. 2021. "Taliban'dan Afgan mültecilere 'eve dönün' çağrısı - Türkiye Gazetesi". *Türkiye*. Geliş tarihi 18 Temmuz 2023

(<https://www.turkiyegazetesi.com.tr/dunya/talibandan-afgan-multecilere-eve-donun-cagrisi-813917>).

Voice of Khurasan. 2022. "Are Taliban Murtadeen?" *Voice of Khurasan*, Şubat, 4-13.

Zaif, Molla Abdul Selam. 2019. *Talibanla Geçen Hayatım*. 1. Baskı. İstanbul: Kuda Kitap.

6. Bölüm

Federal Almanya Cumhuriyeti'nin (Almanya) Siber Güvenlik Politikalarının Değerlendirilmesi

Bedri ŞAHİN¹

Giriş

Dijital çağın şafağı, toplumların çalışma, etkileşim ve iş yapma biçimlerini dönüştürdü. İnternet ve dijital teknolojilerin yükselişiyle birlikte sanal alemde sınırlar gözenekli hâle gelmiş, bu durum da muazzam faydalara yol açarken aynı zamanda güvenlik açıklarını da ortaya çıkarmıştır. Bir zamanlar niş bir endişe kaynağı olan siber güvenlik, ulusal güvenlik gündemlerinde, uluslararası diplomaside ve küresel ticarete ön plana çıkmıştır. Kritik altyapıyı, hassas bilgileri ve vatandaşların mahremiyetini koruma zorunluluğu hiç bu kadar yüksek olmamıştı. Dünyanın önde gelen ekonomilerinden ve teknoloji merkezlerinden biri olan Almanya, bu dijital evrimin hem vaatlerini hem de zorluklarını taşıyan merkez üssünde yer almaktadır (Kuhlmann & Heuberger, 2023).

21. yüzyılın başlangıcı eşi benzeri görülmemiş bir dijital devrimi müjdeledi. İnternetin yaygınlaşmasından akıllı cihazların her yerde bulunmasına kadar dijitalleşme modern yaşamın her alanına nüfuz etmiştir. Günümüzde hükümetler kritik bilgi sistemlerini çevrimiçi olarak yönetmekte, işletmeler sanal alemde işlem yapmakta ve vatandaşlar kişisel bilgilerini web platformları üzerinden paylaşmaktadır (Markert & Burghardt, 2017).

Ancak bu dijital genişleme beraberinde çok sayıda riski de getirmiştir. Veri ihlalleri ve kimlik hırsızlığından devlet destekli sofistike saldırılara kadar uzanan siber tehditler ekonomileri sekteye uğratabilir, ulusal güvenliği tehlikeye atabilir ve kamu güvenini aşındırabilir. Dünyanın herhangi bir yerinden önemli bir siber olay haberi olmayan, geçen bir hafta bile yoktur ve bu da tehdidin ne kadar yaygın olduğunu göstermektedir (Singer & Friedman, 2014).

Dolayısıyla siber güvenlik sadece güvenlik duvarları ve şifrelemeden ibaret değildir. Teknoloji, politika, insan davranışları ve Uluslararası İlişkiler'le kesişen kapsamlı bir disiplindir. Sadece siber tehditleri engellemeyi değil, aynı zamanda bu tehditlere karşı hazırlıklı olmayı, bu tehditlerin kökenlerini anlamayı ve temel nedenlerini ele almayı da içerir. Ülkeler bu karmaşık/kaos dolu ortamda

---

¹ Dr. , sahinbedri40@googlemail.com, 0000-0002-6923-760X

bulunurken, sağlam siber güvenlik politikalarının ve çerçevelerinin önemi çok açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır (Fidler, 2015).

Sıklıkla Avrupa'nın lokomotifi olarak anılan Almanya, küresel dijital ortamın devlerinden biridir. Güçlü ekonomisi, teknolojik becerisi ve Avrupa Birliği'ndeki (AB) liderliği ile Almanya'nın dijital politikaları genellikle daha geniş Avrupa ve uluslararası girişimlerin tonunu belirlemektedir (Sidhu, 2017).

Asağıdaki faktörler Almanya'nın oynadığı önemli rolün altını çizmektedir:

Ekonomik Güç Merkezi: Dünyanın önde gelen ekonomilerinden biri olan Almanya, çok sayıda çok uluslu şirkete, finans kuruluşuna ve teknoloji devine ev sahipliği yapmaktadır. Bu ekonomik güç, siber güvenliği çok önemli hâle getiren geniş bir dijital altyapıya dönüşmektedir (Bundesministerium des Innern, 2016).

İnovasyon ve Araştırma: Almanya teknolojik araştırma ve inovasyonda ön sıralarda yer almaktadır. Endüstri 4.0 girişimlerinden yapay zeka (AI) ve kuantum hesaplama alanındaki çığır açan gelişmelere kadar, Almanya'nın araştırma kurumları ve teknoloji sektörleri dijital sınırların sınırlarını zorlamaktadır (Gonera & Pabst, 2019).

Dijital Yönetişim: Almanya'nın dijital yönetişime, özellikle de veri koruma ve gizliliğe yaklaşımı etkili olmuştur. Alman Federal Veri Koruma Yasası (BDSG) ve AB'nin Genel Veri Koruma Yönetmeliği'nin (GDPR) şekillendirilmesindeki rolü, Almanya'nın dijital politikaların oluşturulmasındaki liderliğini örneklemektedir (Schwartz & Peifer, 2017).

Jeopolitik Durum: Almanya'nın hem AB içindeki hem de küresel ölçekteki jeopolitik konumu, siber güvenlik politikalarının geniş kapsamlı etkilere sahip olduğu anlamına gelmektedir. İş birlikleri, ikili angajmanları ve uluslararası forumlardaki duruşu küresel siber güvenlik normlarını ve uygulamalarını etkilemektedir (Möllers, 2021).

Özünde Almanya'nın küresel dijital ortamdaki önemi çok yönlüdür. Ekonomik gücü, teknolojik ilerlemeleri, politika liderliği ve jeopolitik etkisi bir araya gelerek Almanya'yı dijital çağın gelişen anlatısında önemli bir oyuncu haline getiriyor.

İlerleyen bölümlerde Almanya'nın siber güvenlik politikalarını daha derinlemesine incelerken, daha geniş bir bağlamın farkına varmak zorunludur. Almanya'nın dijital yolculuğu, günümüzün birbirine bağlı dünyasında ulusların karşılaştığı zorlukların ve fırsatların simgesidir. İnovasyon ile güvenliği, ekonomik çıkarlar ile bireysel hakları ve ulusal gündemler ile küresel taahhütleri

dengelemek, modern çağda siber güvenliğin karmaşık dokusunu tanımlamaktadır.

1. Tarihsel Bağlam

Almanya'nın dijital ortamı son birkaç on yılda muazzam dönüşümler yaşadı. Birçok ülke gibi Almanya da hızlı teknolojik ilerlemenin iki ucu keskin kılıcıyla boğuşmuş, bir yandan bunun faydalarından yararlanırken; bir yandan da doğasında var olan risklerle yüzleşmiştir. Almanya'nın siber güvenlik yörüngesini incelemek, dünyanın önde gelen ülkelerinden birinin dijital çağın zorluklarına nasıl yanıt verdiğine dair değerli bilgiler sunmaktadır.

a. Almanya'da Siber Tehditlerin Erken Teşhisi

20. yüzyılın sonları küresel çapta hızlı dijital gelişmelere sahne oldu. Kişisel bilgisayarların yaygınlaşması, internetin demokratikleşmesi ve e-ticaretin ortaya çıkmasıyla birlikte dünya yeni bir çağın eşiğine geldi. Almanya, güçlü sanayi omurgası ve önde gelen küresel şirketleriyle bu teknolojilere hızla entegre oldu.

İlk Tehditler ve Tepkiler: 1980'ler ve 1990'lar Almanya'da siber tehditlerin ilk dalgasına sahne olmuştur. Özellikle 1980'lerin sonunda, KGB tarafından desteklendiği iddia edilen Alman bilgisayar korsanları, siber tehditlerin ulus ötesi doğasını vurgulayan çığır açıcı bir olay olan birkaç ABD askeri bilgisayar sistemine sızmıştır (Hafner & Markoff, 1995).

Bu olay, Alman yetkilileri siber güvenlik açıklarının potansiyel sonuçlarını fark etmeye sevk etmiştir. Bu durum, 1991 yılında dünya çapında ilk özel ulusal siber kuruluşlardan biri olan Federal Bilgi Güvenliği Ofisi'nin (BSI) kurulmasına yol açmıştır (BSI, 1991).

1990'ların Sonu ve Y2K: Yaklaşan yüzyıl dönümü ve buna bağlı Y2K endişeleri, dijital sistemlere olan bağımlılığı ve bunların güvenlik açıklarını daha da vurgulamıştır. Y2K hatası temelde bir yazılım sorunu olsa da, dijital aksaklıkların derin etkilerinin altını çizerek Almanya'yı siber güvenlik önlemlerini geliştirmeye teşvik etmiştir (Kunreuther & Useem, 2018).

b. Almanya'nın Siber Güvenlik Stratejilerinin Yıllar İçerisindeki Gelişimi

2000'ler- Dijital Alanın Genişlemesi: Yeni milenyum, internet penetrasyonunun artması, sosyal medyanın ortaya çıkması ve dijital ekonomik işlemlerin artmasıyla Almanya'da dijital bağlantıda bir patlamaya sahne oldu. Ancak bu genişleme aynı zamanda Almanya kurumlarının, endüstrilerinin ve kritik altyapılarının hedef alındığı siber saldırıların sayısının artmasıyla sonuçlanmıştır (Schallbruch & Skierka, 2018).

Artan siber tehditlerin farkına varan Almanya, 2005 yılında ilk Ulusal Siber Güvenlik Stratejisini uygulamaya koymuştur. Bu strateji, birçok dijital varlık ve altyapının özel sektöre ait olduğunu ve özel sektör tarafından işletildiğini kabul ederek kamu-özel sektör ortaklıklarının önemini vurgulamıştır (Attenberger, 2020).

2010'lar- Siber Tehditlerde Sofistikasyon: 2010'lu yıllar siber tehditlerin karmaşıklığı ve karmaşıklığında bir kuantum sıçramasına tanık oldu. Sağlık kurumlarını felç eden fidye yazılımı saldırılarından hedefli dezenformasyon kampanyalarına kadar tehdit ortamı hızla gelişti. Almanya kurumları da bundan muaf değildi. 2015 yılında Almanya'nın federal parlamentosu Bundestag'a yapılan siber saldırı, bu gelişen tehdidin açık bir kanıtıdır. Rus devlet aktörlerine atfedilen saldırı, önemli veri ihlallerine yol açmış ve kritik hükümet altyapılarındaki güvenlik açıklarını ortaya çıkarmıştır (Zetter, 2015).

Almanya, dinamik tehdit ortamına yanıt olarak 2016 yılında güncellenmiş Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi'ni açıkladı. Bu yeni strateji, siber güvenliği hükümet, endüstri ve vatandaşlar arasında paylaşılan bir sorumluluk olarak görerek bütüncül bir yaklaşımı vurgulamıştır. Strateji aynı zamanda uluslararası iş birliğinin önemini vurgulayarak Almanya'nın küresel siber güvenlik normlarının geliştirilmesindeki rolüne dikkat çekmiştir (Stember & Hesse, 2018).

2020'ler- Dayanıklılık ve Entegrasyona Doğru: Siber tehditler gelişmeye devam ettikçe, Almanya'nın stratejisi dayanıklılık oluşturmaya ve siber güvenliği daha geniş politika çerçevelerine entegre etmeye doğru kaymıştır. Siber güvenliğin seçim bütünlüğünden kamu sağlığına kadar daha geniş toplumsal meselelerle giderek daha fazla kesiştiğini kabul eden Almanya, siber güvenlikle ilgili hususları çeşitli politika alanlarında yaygınlaştırmaya çalışmıştır (BSI, 2020).

Özetle, Almanya'nın siber güvenlik yörüngesi, bir ulusun dijital çağın zorlukları ve fırsatlarıyla boğuşma yolculuğunu yansıtmaktadır. Siber tehditlerin erken fark edilmesinden kapsamlı ulusal stratejilerin geliştirilmesine kadar Almanya'nın yaklaşımı, karmaşık siber arazide gezinen diğer uluslar için değerli bilgiler sunmaktadır.

2. Almanya'nın Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi: Temeller, Hedefler ve AB ile Entegrasyon

Avrupa'nın teknolojik ve dijital ortamının temel taşlarından biri olarak kabul edilen Almanya, siber güvenlik politikalarının oluşturulmasında ön saflarda yer almaktadır. Almanya'nın teknolojik gelişmelerden yararlanırken dijital güvenliği sağlamaya yönelik yaklaşımını açıklayan Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi bu çabaların temelini oluşturmaktadır. Bu bölüm, stratejinin temel ilkelerini,

hedeflerini ve Avrupa entegrasyonunun stratejinin hatlarını şekillendirmedeki önemli rolünü açıklığa kavuşturarak stratejiyi derinlemesine incelemektedir.

a. Almanya'nın Ulusal Siber Güvenlik Stratejisine Genel Bakış

Almanya'nın Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi, ülkenin siber güvenlik alanında teknoloji, politika, toplum ve uluslararası iş birliği arasındaki karmaşık etkileşimi anladığının bir kanıtıdır. İlk olarak 2011 yılında açıklanan ve daha sonra 2016 yılında güncellenen strateji, Almanya'nın siber dayanıklılığı sağlamaya yönelik vizyonunu, hedeflerini ve mekanizmalarını özetleyen kapsamlı bir plandır (Bundesministerium des Innern, 2016).

Strateji, kapsamı itibarıyla ulusal olmakla birlikte, siber tehditlerin ulus ötesi niteliğini de kabul etmektedir. Hem yurt içinde çeşitli paydaşlar arasında; hem de uluslararası alanda müttefikler ve ortaklarla iş birliğinin zorunluluğunu vurgulamaktadır.

Stratejideki ana temalar şunlardır:

Bütünsel Siber Güvenlik: Siber güvenliğin sadece teknik bir zorluk değil, sosyal, ekonomik ve politik alanlarla kesişen bir zorluk olduğunun kabul edilmesi.

Ortak Sorumluluk: Siber dayanıklılığın sağlanmasında sadece kamu kurumlarının değil, aynı zamanda özel sektör, akademi ve halkın rolünün de vurgulanması.

Proaktif Savunma: Reaktif önlemlerden tehditleri öngören, caydırıcı ve azaltıcı proaktif stratejilere geçiş.

b. Stratejide Belirtilen Temel Amaçlar ve Hedefler

Strateji, geniş bir siber güvenlik yelpazesini kapsayan çeşitli temel hedefleri açıklamaktadır:

Kritik Altyapının Korunması: Enerji, ulaşım, sağlık ve finans gibi ulusal güvenlik ve ekonomik refah için hayati önem taşıyan sektörlerin korunmasına öncelik verilmesi (Bundesministerium des Innern, 2011).

Araştırma ve Geliştirmenin Teşvik Edilmesi: Siber dayanıklılığı artıran yenilikleri desteklemek ve akademi ile endüstrinin öncü çözümler üzerinde iş birliği yaptığı bir ortamı teşvik etmek.

Olay Müdahâlesinin Geliştirilmesi: Siber olaylara hızlı ve etkili bir şekilde müdahâle etmek için mekanizmaların düzenlenmesi ve böylece potansiyel zararın en aza indirilmesi.

Kamu Farkındalığı ve Eğitim: Kimlik avından kötü amaçlı yazılımlara kadar birçok siber tehdidin bireysel güvenlik açıklarını avladığını kabul ederek, siber farkındalığa sahip bir halk oluşturmayı amaçlayan girişimlerin desteklenmesi.

Uluslararası İş birliği: Siber güvenlik normlarını uyumlaştırmak, tehdit istihbaratını paylaşmak ve ortak savunma mekanizmaları üzerinde işbirliği yapmak için müttefikler, ortaklar ve uluslararası kuruluşlarla bağlantıların kurulması.

Yasal Çerçevesel ve Normlar: Hızla ilerleyen siber tehditler karşısında geçerliliklerini korumalarını sağlamak için, yasal ve normatif yapıların geliştirilmesi.

c. Avrupa Birliği (AB) Siber Güvenlik Girişimleri ve Direktifleri ile Entegrasyon

Almanya'nın stratejisi tek başına değil, daha geniş Avrupa girişimleriyle iç içe geçmiştir. AB, üye devletlerinin dijital alanda birbirine bağlı olduğunun bilincinde olarak, kolektif siber güvenliği sağlamak için çeşitli direktifler ve çerçeveler geliştirmiştir:

NIS Direktifi: Ağ ve Bilgi Sistemlerinin Güvenliği Direktifi (NIS Direktifi) 2016 yılında AB tarafından kabul edilmiştir. Birlik genelinde yüksek ortak ağ ve bilgi güvenliği standartlarının sağlanmasına yönelik tedbirleri ortaya koymaktadır (Avrupa Komisyonu, 2016). Almanya, direktifle uyumlu olarak, temel hizmetlerin tanımlanması ve korunmasına yönelik mekanizmalarını geliştirmiştir.

AB Siber Güvenlik Yasası: 2019'da yürürlüğe giren bu yasa, dijital ürünler, hizmetler ve süreçler için AB çapında bir siber güvenlik sertifikasyon çerçevesi oluşturmaktadır. Almanya'nın siber güvenlik sertifikasyonu ve standartlarına yaklaşımı bu pan-Avrupa çerçevesinden etkilenmiştir (Avrupa Birliği, 2019).

ENISA ile İş birliği: Avrupa Birliği Siber Güvenlik Ajansı (ENISA), üye ülkeler arasında iş birliğinin teşvik edilmesi, uzmanlık sağlanması ve en iyi

uygulamaların yaygınlaştırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Almanya ENISA ile aktif olarak iş birliği yapmakta, ortak istihbarat ve iş birliğine dayalı savunma mekanizmalarından yararlanmaktadır (ENISA, 2020).

Özetle, Almanya'nın Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi, belirli ulusal zorlukları ele almak için uyarlanmış olsa da, Avrupa ve uluslararası siber güvenlik çabalarının daha geniş bir dokusunun bir parçasıdır. Almanya'nın iş birliği, yenilikçilik ve proaktif bir savunma ahlâkı ile desteklenen siber dirençli bir ulus vizyonunu özetlemektedir.

3. Kurumsal Çerçeve

Giderek dijitalleşen küreselleşmiş bir dünyada, sağlam bir siber güvenlik aygıtına sahip olmanın önemi yadsınamaz. Önde gelen bir teknolojik ve ekonomik güç olan Almanya için bu gerçeklik, siber güvenlik için kapsamlı bir kurumsal çerçevenin oluşturulmasının altını çizmiştir. Federal Bilgi Güvenliği Ofisi (BSI) tarafından desteklenen ve federal, eyalet, yerel ve özel sektörleri kapsayan sayısız kuruluşu kapsayan Almanya'nın siber güvenlik paradigması birçok ülke için bir yol gösterici niteliğindedir. Bu bölüm, bu kurumsal matrisin inceliklerine ve Almanya'nın dijital alanının korunmasındaki önemli rolüne ışık tutmaktadır.

a. Federal Bilgi Güvenliği Ofisi'nin (BSI) Rolü

Kuruluş ve Yetki Alanı: 1991 yılında kurulan BSI, Almanya'nın BT güvenliği konusundaki merkezi kurumu konumundadır. BSI'nin kuruluşu, Almanya'nın yaklaşmakta olan dijital tehditleri ve bunlarla mücadele etmek için özel bir kuruluşun gerekliliğini erken fark etmesinin bir kanıtıdır (BSI, 1991).

Anahtar Sorumluluklar:

Standardizasyon ve Sertifikasyon: BSI, devlet kurumları ve özel sektör için BT güvenlik standartlarının ve kılavuzlarının geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Genellikle BSI standartları olarak anılan bu standartlar sadece Almanya içinde değil, uluslararası alanda da etkili olmuştur.

Kritik Altyapıların Korunması: Çeşitli sektörlerle iş birliği yapan BSI, enerji, finans, sağlık ve daha fazlasını kapsayan kritik altyapıların siber güvenliğini sağlamakla görevlidir (BSI, 2015).

Olay Müdahalesi: BSI, siber olaylara aktif olarak müdahâle eden, uyarıları yayan ve karşı önlemleri koordine eden Bilgisayar Âcil Durum Müdahâle Ekibini (CERT-Bund) işletmektedir.

Halkın Katılımı: Siber güvenliğin ortak bir sorumluluk olduğunu kabul eden BSI, kamu bilincini geliştirmek ve vatandaşları potansiyel siber tehditler ve en iyi uygulamalar konusunda eğitmek için girişimlerde bulunur.

b. Federal, Eyalet ve Yerel Kuruluşlar Arasında İş Birliği Mekanizmaları

Siber alanın karmaşıklığı, çeşitli hükümet katmanlarını kapsayan iş birlikçi çabalar gerektirmektedir.

Federal İş Birliği: Federal düzeyde, Federal İçişleri, İmar ve Toplum Bakanlığı (BMI) ve Federal Dışişleri Bakanlığı (AA) gibi çeşitli bakanlık ve kurumlar, siber diplomasi, savunma ve kritik altyapı koruması konularında BSI ile iş birliği yapmaktadır.

Eyalet Düzeyinde Katılım: Almanya'nın on altı federal eyaletinin (Länder) her biri, BSI ile birlikte çalışan kendi siber güvenlik birimlerine sahiptir. Eyalet BT Güvenlik Koordinasyon Ofisleri (Landes-CERTs) bu konuda çok önemli bir rol oynamakta ve ulusal siber güvenlik stratejisine uyum sağlarken eyalete özgü zorlukların ele alınmasını sağlamaktadır.

Yerel Entegrasyon: Belediyeler, vatandaşlara yakınlıkları göz önüne alındığında, özellikle kamu hizmetleri ve yerel altyapı gibi alanlarda siber güvenlikte önemli bir rol oynamaktadır. Yerel kuruluşlar ile eyalet ve federal mevkidaşları arasındaki iş birliği, siber güvenliğe bütüncül bir yaklaşım sağlar (Schallbruch & Skierka, 2018).

c. Özel Sektör Katılımı ve Kamu-Özel Sektör Ortaklıkları

Siber güvenlik alanında özel sektörün rolü son derece önemlidir. Telekomünikasyondan veri merkezlerine kadar dijital altyapının büyük bir kısmı özel kuruluşlara aittir ve onlar tarafından işletilmektedir.

Katılım Mekanizmaları:

Siber Güvenlik İttifakı: BSI ve Alman Federal Bilgi Teknolojileri Birliği (Bitkom) tarafından başlatılan bu ittifak, çeşitli özel sektör oyuncularında iş birliğini teşvik etmekte, bilgi alışverişini, ortak girişimleri ve en iyi uygulamaların yaygınlaştırılmasını kolaylaştırmaktadır (Reimer, 2012).

Kritik Altyapı Koruması: Enerjiden finansa kadar kritik kabul edilen birçok sektörün ağırlıklı olarak özel sektör olduğu göz önüne alındığında, BSI bu kuruluşlarla yakın iş birliği yaparak siber güvenlik kurallarına uymalarını ve ortak tehdit istihbaratından yararlanmalarını sağlar.

Araştırma ve Geliştirme: Almanya, birçok yeniliğin özel kuruluşlardan kaynaklandığı canlı bir teknolojik araştırma ekosistemine sahiptir. Devlet ve özel sektör arasında genellikle hibeler ve teşvikler yoluyla kolaylaştırılan ortak girişimler, siber güvenliği güçlendirmek için bu yeniliklerden yararlanmaya çalışmaktadır.

Özünde, Almanya'nın kapsamlı bir kurumsal çerçeve ile desteklenen siber güvenlik paradigması, ülkenin dijital esneklik sağlama konusundaki kararlılığının altını çizmektedir. İster BSI'nin önemli rolü ister federal, eyalet ve yerel kurumları kapsayan işbirlikçi ahlâk, ister özel sektörle kurulan simbiyotik ortaklıklar olsun, Almanya'nın yaklaşımı bütüncül, çok yönlü bir strateji sunmakta ve dijital çağın karmaşıklıklarında yol alan diğer uluslar için bir ölçüt oluşturmaktadır.

4. Temel Politika Girişimleri Almanya'nın Siber Güvenlik Politikaları

Almanya'nın küresel bir teknoloji öncüsü olarak konumu, geniş dijital ekosistemini korumak için sağlam siber güvenlik politikaları gerektirmektedir. Yıllar içinde Almanya'nın siber savunmasını güçlendirmek için bir dizi girişim, yasal düzenleme ve kurumsal mekanizma hayata geçirilmiştir. Bu bölümde Almanya'nın siber savunma mimarisini şekillendiren en belirgin politika araçlarından bazıları incelenmektedir.

a. BT Güvenlik Yasası: Amaç ve Çıkarımlar

Kökenleri ve Amacı: BT Güvenlik Yasası (IT-Sicherheitsgesetz), Almanya'nın ulusal siber güvenlik duruşunu geliştirme kararlılığının altını çizen önemli bir yasama parçası olarak 2015 yılında yürürlüğe girmiştir. Yasanın öncelikli hedefi kritik altyapıları korumaktı ve aksaklıkların toplumsal ve ekonomik sonuçları olabilecek sektörlere vurgu yapıyordu (Bundestag, 2015).

Temel Hükümler:

Operatörler için Yükümlülükler: Yasa, kritik altyapıların işletmecilerine asgari BT güvenlik standartlarını uygulama zorunluluğu getirmektedir. Ayrıca, önemli güvenlik olaylarını BSI'ya bildirerek hızlı müdahale ve düzeltmeyi kolaylaştırmaları gerekmektedir.

BSI Güçlendirildi: Yasa, BSI'nın yetkilerini güçlendirerek çeşitli sektörlerde siber güvenlik önlemlerini denetlemesi ve uygulaması için BSI'ya daha fazla yetki ve kaynak sağlamıştır.

Dijital Hizmet Sağlayıcıları: Dijital hizmetlerin öneminin farkına varan yasa, daha sonra 2017 yılında dijital hizmet sağlayıcılarla ilgili hükümler içerecek şekilde değiştirilmiş ve bu sağlayıcıların siber güvenlik standartlarına ve olay raporlama mekanizmalarına bağlı kalmaları sağlanmıştır.

BT Güvenlik Yasası, Almanya'nın siber güvenlik ortamını şekillendirmede dönüştürücü olmuştur. Sorumlulukları net bir şekilde tanımlayarak ve standartlara uyulmasını sağlayarak, siber güvenliği yalnızca en iyi uygulama tavsiyelerinden bağlayıcı yasal yükümlülüklerle yükseltmiştir. Ayrıca, kamuözel sektör iş birliği için bir emsal oluşturarak güven ve ortak sorumluluk ortamını teşvik etmiştir (Hall, 2022).

b. Kritik Altyapı Koruması: Hayati Sektörlerin Belirlenmesi ve Korunması

Kritik Sektörlerin Belirlenmesi: Toplumun ve ekonominin bel kemiğini oluşturan sektörlerin korunmasının önemi BT Güvenlik Yasası'nda vurgulanmıştır. Bu sektörler arasında enerji, su, sağlık, ulaşım, finans ve dijital altyapı yer almaktadır.

Koruma Mekanizmaları:

Risk Değerlendirmeleri: Kritik sektörlerdeki kuruluşlar, güvenlik açıklarını ve potansiyel tehditleri belirleyerek düzenli risk değerlendirmeleri yapmakla yükümlüdür.

Minimum Standartlar: BSI ile iş birliği içinde çalışan sektörler, asgari BT güvenlik standartları geliştirerek temel bir koruma düzeyi sağlar.

Olay Raporlama: Koruma mekanizmasının ayrılmaz bir parçası, paydaşlar arasında hızlı müdahale ve bilgi paylaşımına olanak tanıyan önemli siber güvenlik olaylarını bildirme yükümlülüğüdür.

c. Siber Savunma Merkezi: Sivil ve Askeri Siber Savunma Arasındaki Köprü

Kuruluş ve Amaç: Sivil ve askeri siber tehditler arasındaki bulanık çizgilerin farkına varan Siber Savunma Merkezi (CDC) 2011 yılında kurulmuştur. Federal İçişleri Bakanlığı'nın yetkisi altında konumlandırılan merkez, sivil BSI ile ordunun siber birimleri arasında köprü kuran kurumlar arası bir kuruluş olarak hizmet vermektedir (de Alcántara, 2020).

Faaliyetler ve Rol:

Tehdit İstihbaratı Paylaşımı: CDC, sivil ve askeri kuruluşlar arasında gerçek zamanlı tehdit istihbaratı paylaşımını kolaylaştırarak siber tehdit ortamının bütünsel bir görünümünü sağlar.

Ortak Müdahale: Önemli siber olayların meydana gelmesi durumunda CDC, hem sivil hem de askeri kuruluşların kaynaklarından yararlanarak ortak müdahâleleri harekete geçirebilir.

Eğitim ve Tatbikatlar: CDC ortak siber savunma tatbikatları düzenleyerek Almanya'nın çok yönlü siber tehditlere karşı hazırlıklı olmasını sağlamaktadır.

Almanya'da Siber Araştırma ve Geliştirmenin Güçlendirilmesine Yönelik Çabalar

Araştırma Kurumları: Almanya, Fraunhofer Topluluğu ve Max Planck Enstitüsü gibi, siber güvenlik alanında çığır açan araştırmalar yürüten, çok sayıda tanınmış araştırma kurumuna ev sahipliği yapmaktadır.

Kamu-Özel Sektör Ortaklıkları: İşbirliğine dayalı inovasyonun önemini kabul eden hükûmet, hibeler, teşvikler ve ortak girişimler yoluyla siber güvenlik Ar-Ge'sini teşvik ederek özel kuruluşlarla sık sık iş birliği yapmaktadır.

Siber İnovasyon Merkezleri: Almanya'da Berlin ve Münih gibi çeşitli bölgeler siber inovasyon merkezleri olarak ortaya çıkmıştır. Hem hükûmet girişimleri hem de özel yatırımlarla desteklenen bu bölgeler, en yeni siber güvenlik çözümleri için birer pota hâline gelmiştir (Barker & Hageböling, 2022).

Özetle, Almanya'nın siber güvenlik yapısı yasal araçlar, kurumsal mekanizmalar ve iş birliğine dayalı girişimlerin bir karışımıyla şekillenmektedir. BT Güvenliği Yasası'nın yasal ağırlığından Siber Savunma Merkezi'nin işbirlikçi ruhuna kadar Almanya'nın yaklaşımı, ülkenin dirençli, güvenli ve yenilikçi bir dijital alanı teşvik etme konusundaki kararlılığının altını çizmektedir.

5. Uluslararası İş birliği ve Diplomasi Almanya'nın Siber Güvenlik Politikaları

Küresel dijital karşılıklı bağımlılıkların birbirine dolanmış ağının ortasında, hiçbir ülke tek başına hareket ederek kendini siber tehditlerden izole edemez. Bunun bilincinde olan Almanya, siber güvenlik alanında uluslararası iş birliğini ve diplomatik angajmanları teşvik etme konusunda proaktif davranmıştır. NATO ve AB'deki çok taraflı ittifaklardan küresel güçlerle ikili ortaklıklara kadar,

Almanya'nın uluslararası siber güvenlik girişimleri, kolektif dijital güvenliğe olan bağlılığını ortaya koymaktadır.

a. Almanya'nın NATO'nun İşbirliğine Dayalı Siber Savunma Mükemmeliyet Merkezi'ndeki (CCDCOE) rolü

CCDCOE'nin Kökenleri ve Önemi: 2008 yılında kurulan ve merkezi Estonya'nın başkenti Tallinn'de bulunan NATO'nun CCDCOE'si siber savunma alanında bilgi ve uzmanlık için bir bağlantı noktası olarak hizmet vermektedir. Operasyonel bir kuruluş olmamakla birlikte, NATO'nun kolektif siber yeteneklerini güçlendirmeyi amaçlayan önemli araştırma, eğitim ve tatbikatlar sağlar (CCDCOE, 2008).

Almanya'nın Katılımı ve Katkıları:

Bilgi Paylaşımı: Avrupa'nın önde gelen teknolojik güçlerinden biri olan Almanya, araştırma projelerine, yayınlara ve eğitim modüllerine katkıda bulunarak siber güvenlik uzmanlığını CCDCOE ile paylaşmada etkili olmuştur.

Tatbikatlara Katılım: Almanya, CCDCOE'nin amiral gemisi olan "Locked Shields" siber savunma tatbikatına aktif olarak katılmakta ve bunu siber savunma becerilerini geliştirmek ve müttefiklerle iş birliği yapmak için bir platform olarak kullanmaktadır.

Diplomatik Temaslar: Siber tehditlerin değişen doğası ve bunları çevreleyen jeopolitik karmaşıklıklar göz önüne alındığında, Almanya CCDCOE çerçevesindeki stratejik diyalogların ve politika tartışmalarının şekillendirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

b. AB Çerçevesinde İş birliği: NIS Direktifi ve diğer girişimler

NIS Direktifi: 2016 yılında kabul edilen Ağ ve Bilgi Sistemlerinin Güvenliği Direktifi (NIS Direktifi), AB'nin özellikle siber güvenliğe adanmış ilk yasal çerçevesidir. Birlik genelinde yüksek bir ortak ağ ve bilgi güvenliği standardını teşvik etmeyi amaçlamaktadır (Avrupa Komisyonu, 2016).

Almanya'nın Rolü ve Uygulama:

Ulusal hukûka aktarma: AB üyesi bir ülke olarak Almanya'nın direktifi ulusal hukûka aktarması gerekiyordu. Bu da BT Güvenlik Yasası'nda değişikliklere yol açarak yasayı, NIS Direktifi'nin gereklilikleriyle uyumlu hâle getirdi.

İş birliği Grubu: NIS Direktifi'nin önemli bir bileşeni, üye devletler arasında stratejik işbirliğini kolaylaştırmakla görevli İşbirliği Grubu'dur. Almanya bu gruba aktif olarak katılmakta, stratejik tartışmalara ve iş birliği girişimlerine katkıda bulunmaktadır.

CSIRT'ler Ağı: NIS Direktifi, AB genelinde Bilgisayar Güvenliği Olay Müdahâle Ekipleri (CSIRT'ler) ağının önemini vurgulamaktadır. Almanya'nın BSI altında faaliyet gösteren ulusal CSIRT'i bu ağın ayrılmaz bir parçasıdır ve gerçek zamanlı tehdit istihbaratı paylaşımını ve ortak müdahâle mekanizmalarını teşvik etmektedir.

c. İkili Siber Diplomasi: Diğer Büyük Küresel Oyuncularla Ortaklıklar

ABD: Almanya ve ABD, siber güvenliğin kilit bir iş birliği alanı olarak, ortaya çıktığı çeşitli alanlarda uzun süredir devam eden bir ortaklığa sahiptir. İki ülke ikili angajmanlar yoluyla tehdit istihbaratını paylaşmakta, Ar-Ge konusunda iş birliği yapmakta ve ortak eğitim tatbikatları gerçekleştirmektedir. Yıllık ABD-Almanya Siber İkili Toplantısı, kritik altyapı koruması, siber suçlar ve uluslararası siber güvenlik normları gibi alanları vurgulayan bu iş birliği çabaları için bir platform görevi görmektedir (U.S. Department of State, 2019).

Çin: Çin'in küresel dijital ortamdaki öneminin farkında olan Almanya, siber güvenlik diyaloglarını geliştirme konusunda isteklidir. Jeopolitik karmaşıklıklar göz önüne alındığında zorluklar devam etse de iki ülke karşılıklı anlayışı geliştirmek, siber normlar oluşturmak ve ortak tehditlerle mücadelede iş birliği yapmak amacıyla siber istişareler başlatmıştır.

İsrail: Teknolojik gücü ve siber güvenlik alanındaki yenilikleriyle tanınan İsrail, Almanya için kilit bir ortak olarak ortaya çıkmıştır. İki ülke, araştırma ve geliştirmeden siber alanda girişimciliğe kadar çeşitli alanlarda iş birliği yapmaktadır. Ortak girişimler ve bilgi paylaşımı girişimleri Almanya ve İsrail arasındaki siber ortaklığı daha da güçlendirmektedir (BMI, 2017).

Özetle, Almanya'nın uluslararası sahnedeki siber güvenlik çabaları, güvenli, dirençli ve iş birliğine dayalı bir dijital küresel ekosistemi teşvik etme konusundaki kararlılığının altını çizmektedir. Siber tehditlerin sınır tanımadığının bilincinde olan Almanya, kolektif savunma, iş birliğine dayalı araştırma ve diplomatik angajmanların savunuculuğunu yaparak, dünya çapında uluslar için bir paradigma oluşturmuştur.

6. Zorluklar ve Endişeler Almanya'nın Siber Güvenlik Politikaları: Zorlukların Üstesinden Gelmek ve Endişeleri Gidermek

Dijital devrimlerin ve siber yeniliklerin damgasını vurduğu bir çağda, ülkeler iki yönlü bir zorlukla karşı karşıyadır: O da bir yandan bağlantılı bir dünyanın faydalarından yararlanırken, diğer yandan da bu dünyanın beraberinde getirdiği tehditlerle mücadele etmektir. Genişleyen dijital ayak iziyle Avrupa'nın ekonomik güç merkezi olan Almanya, politikalarının sağlamlığını sık sık test eden bir dizi siber zorlukla boğuşmaktadır. Almanya'nın siber yolculuğu, gizlilik ve güvenlik arasında süregelen mücadeleden sürekli gelişen tehdit ortamına kadar, modern siber güvenlik yönetişiminin karmaşıklığı hakkında fikir vermektedir.

a. Almanya'da Gizlilik Hakları ile Siber Güvenliğin Dengelenmesi

Mahremiyet Etosu: Almanya, özellikle Doğu Almanya'daki Stasi gözetim döneminden kalma tarihsel deneyimleri yansıtan köklü bir mahremiyet ve veri koruma etiğine sahiptir. Almanya'nın Temel Yasası (Grundgesetz) bireylerin haysiyetinin dokunulmazlığının altını çizmektedir ve bu durum, bilgisel olarak kendi kaderini tayin etme hakkını kapsayacak şekilde yorumlanmıştır.

Siber Güvenlik ve Gizlilik: Hassas Denge

Gözetim Endişeleri: Veri saklama ve gözetim gibi araçlar siber tehditlere ve terörizme karşı önlemler olarak önerilse de, Almanya'da genellikle sert bir muhalefetle karşılaşmaktadır. Buradaki zorluk, siber güvenlik önlemlerinin bireysel gizlilik haklarını ihlâl etmemesini sağlamakta yatmaktadır. Federal Anayasa Mahkemesi, mahremiyeti ihlâl eden orantısız gözetleme yasalarını iptal ederek bu konuda önemli bir yol gösterici olmuştur. (Schwartz & Peifer, 2017).

Şifreleme İkilemi: Şifreleme teknolojileri veri ve iletişim için bir koruma sağlar ve gizliliğin sağlanması için çok önemlidir. Ancak, kolluk kuvvetleri güçlü şifrelemenin soruşturmaları engelleyebileceğini savunmaktadır. Gizlilik için şifreleme zorunlulukları ile güvenlik için potansiyel endişeleri dengelemek bir zorluk olmaya devam etmektedir.

Veri Koruma Çerçevesi: Almanya'nın da taraf olduğu bir AB düzenlemesi olan Genel Veri Koruma Yönetmeliği (GDPR) dengeyi daha da karmaşık hâle getirmektedir. Veri korumasını güçlendirirken, siber güvenlik önlemlerinin katı hükümlerine uygun olmasını sağlamak hem kamu hem de özel kuruluşlar için bir zorluktur.

b. Siber Güvenlik Becerileri Açığının Ele Alınması

Artan Talep: Siber tehditler çoğaldıkça, Almanya’da yetenekli siber güvenlik uzmanlarına olan talep de arttı. Finanstan sağlık hizmetlerine kadar çeşitli sektörlerin dijitalleşmesi, siber tehdit ortamını genişletmiş ve vasıflı personel tarafından yönetilen sağlam savunmalar gerektirmiştir.

Zorluklar ve Girişimler:

Eğitim ve Öğretim: Almanya güçlü bir eğitim sistemine sahip olmakla birlikte, siber güvenlik müfredatının ana akım eğitime entegre edilmesinde bir gecikme yaşanmıştır. Bunun bilincinde olarak, son zamanlarda üniversitelerde ve mesleki eğitim enstitülerinde siber güvenlik derslerinin teşvik edilmesine yönelik çalışmalar yapılmaktadır (KMK, 2019’a).

Kamu-Özel Sektör Ortaklıkları: Beceri açığının farkına varan özel sektör, kamu kurumları ile iş birliği yapmıştır. Hackathonlar, atölye çalışmaları ve eğitim programları gibi ortak girişimler, yeni yetişen siber güvenlik yeteneklerini geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Uluslararası İş birliği: Almanya, bilgi alışverişi ve eğitim programlarını teşvik etmek için, özellikle İsrail gibi siber güvenlik uzmanlığıyla tanınan ülkelerle, aktif olarak uluslararası ortaklıklar arayışına girmiştir.

c. Yeni Ortaya Çıkan Tehditleri Yönetmek: Fidyeye Yazılımlarından Devlet Destekli Saldırlara

Gelişen Tehdit Ortamı: Siber tehditler durağan değildir. Teknolojik gelişmeleri ve jeopolitik değişimleri yansıtarak evrim geçirirler.

Fidyeye Yazılım Saldırıları: Bunlar son yıllarda sadece işletmeleri değil, aynı zamanda kritik altyapıları da hedef olarak artış göstermiştir. Küresel çapta çok sayıda kuruluşu etkileyen 2017’deki WannaCry fidye yazılımı saldırısı, Almanya gibi gelişmiş ekonomilerin bile kırılganlığının altını çizmiştir (Mohurle & Patil, 2017).

Devlet Destekli Siber Saldırıları: Devlet dışı aktörlerin ötesinde, ulus devletler siber uzayda zorlu düşmanlar olarak ortaya çıkmıştır. Casusluk, sabotaj ve bilgi savaşı devletler tarafından kullanılan ve Almanya’nın siber güvenlik savunmasına meydan okuyan araçlar hâline gelmiştir.

IoT Muamması: Nesnelerin İnterneti (IoT) birbirine bağılı cihazlardan oluşan bir dünya vaat ediyor. Ancak aynı zamanda geniş bir saldırı yüzeyi de sunuyor. Akıllı buzdolaplarından endüstriyel sensörlere kadar, sayısız IoT cihazının güvenliğini sağlamak devasa bir zorluktur.

Tehditlerin Ele Alınması:

Proaktif Savunma: Almanya'nın siber güvenlik politikaları, sadece reaktif önlemlerden proaktif bir savunma duruşuna doğru geçiş yapmaktadır. Bu, tehditleri önceden tahmin etmeyi, savunmayı önceden güçlendirmeyi ve bir siber güvenlik kültürünü teşvik etmeyi gerektirmektedir.

İşbirliğine Dayalı Tehdit İstihbaratı: Bilginin güç olduğunun bilincinde olan Almanya, hem ülke içinde çeşitli sektörler arasında; hem de uluslararası alanda müttefikleriyle iş birliğine dayalı tehdit istihbaratı platformlarını teşvik etmiştir.

Yasal ve Diplomatik Mekanizmalar: Almanya, teknik savunmanın ötesinde, siber alanda uluslararası normların şekillendirilmesinde ve siber düşmanları caydırmak için diplomatik ve yasal mekanizmaların kullanılmasında aktif rol oynamıştır.

Sonuç olarak, Almanya dijital çağda ilerlerken, siber güvenlik becerilerini sınanan çok yönlü zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır.

7. Vaka Çalışmaları Almanya'nın Siber Güvenlik Politikaları: Aydınlatıcı Vaka Çalışmaları

Almanya'nın siber güvenliğin karmaşık labirentindeki yolculuğu, ürkütücü zorluklardan kararlı karşı önlemlere kadar; değişen olaylarla işaretlenmiştir. Belirli vakaları inceleyerek Almanya'nın siber güvenlik duruşu, müdahâle mekanizmaları ve her bir olaydan çıkardığı dersler hakkında fikir edinebiliriz. Bu bölümde Almanya'nın siber anlatısını şekillendiren üç önemli vaka incelenecektir:

a. Almanya'nın WannaCry Fidyeye Yazılımı Saldırısına Tepkisi

Arka plan: Mayıs 2017'de, WannaCry fidye yazılımı tarafından küresel bir siber saldırı başlatılmış ve 150'den fazla ülkede yüz binlerce bilgisayarı olumsuz etkilemiştir. WannaCry, Windows işletim sistemlerindeki bir güvenlik açığından faydalanarak dosyaları şifrelemiş ve Bitcoin cinsinden fidye ödemeleri talep etmiştir (Europol, 2017).

Almanya'nın Karşılaşması ve Tepkisi:

Anlık Etki: Deutsche Bahn (Alman demiryolu şirketi) dâhil olmak üzere Almanya'daki çeşitli kuruluşların ekran panoları ve biletleme sistemleri tehlikeye girmiştir. Kesinti/zarar önemli olsa da, tren operasyonlarıyla ilgili kritik sistemler etkilenmemiştir.

Federal Bilgi Güvenliği Ofisi (BSI) Eylemi: BSI, hızlı bir şekilde hareket ederek hem kamu hem de özel kuruluşlara WannaCry'ya karşı önleyici ve iyileştirici tedbirleri anlatan/bildiren bilgiler verilmiştir. Bu, fidye yazılımının Almanya içinde yayılmasını ve etkisini sınırlandırmada çok önemli bir rol oynamıştır (BSI, 2017).

İşbirliğine Dayalı Savunma: Tehdidin küresel niteliğinin farkında olan Almanya, uluslararası ortaklarla iş birliği yaparak tehdit istihbaratını ve müdahâle stratejilerini paylaştı ve siber güvenlikte uluslararası iş birliğinin önemini bir kez daha ortaya koymuştur.

b. 2015 Almanya Parlamentosu Siber Saldırısı: Çıkarılan Dersler

Saldırı ve Ölçeği: 2015 yılında Almanya'nın Federal Parlamento'su Bundestag önemli bir siber saldırının kurbanı olmuştur. Saldırganlar ağa sızarak verilere erişmiş ve verileri dışarı sızdırmıştır. Bunun olumsuz sonuçları oldukça büyük olmuş ve Federal Meclis'in BT sisteminin kapsamlı bir adli analiz ve sistem revizyonu için birkaç günlüğüne kapatılmasına yol açmıştır (DW, 2015).

Müdahâle ve Sonrası:

Soruşturma ve Suçlama: Yerel istihbarat kurumları ve BSI'nın da dâhil olduğu yoğun bir soruşturma başlatılmıştır. Saldırı daha sonra Rus askeri istihbaratına bağlı olduğu iddia edilen APT28 adlı bir gruba atfedildi, ancak bu atıf tartışmalı kalmıştır.

BT Revizyonu: İhlâlin büyüklüğü, Federal Meclis'in BT altyapısının tamamen elden geçirilmesini gerektirdi; bu durum, sistemin ölçeği ve karmaşıklığı göz önüne alındığında önemli bir çalışmadır.

Çıkarılan Dersler: Saldırı, yüksek profilli ve görünüşte güvenli ağlarda da güvenlik açıklarının olabileceğini işaret etmiştir. İç gözlem yapılmasına ve kamu kurumlarının siber güvenlik durumlarının güçlendirilmesi için, tehditlerin daha iyi izlenmesinden düzenli güvenlik denetimlerine kadar, ortak bir çaba gösterilmesinin zorunlu olduğu gerçeğini göstermiştir.

c. Seçim Güvenliğinin Güçlendirilmesi: Almanya Seçimlerini Korumak için Alınan Önlemler

Arka plan: Almanya başta 2016 yılındaki ABD başkanlık seçimleri olmak üzere dünya genelindeki seçimlere yabancı/dış müdahale iddialarının ortaya atılmasının ardından, 2017'deki federal seçimlere doğru, seçim süreçleriyle ilgili güvenlik açıklarının farkına varmıştır.

Girişimler ve Önlemler:

Gelişmiş İzleme: Almanya'nın istihbarat teşkilatları ve BSI, özellikle seçim altyapısı ve süreçlerine yönelik potansiyel tehditlere odaklanarak siber tehdit izleme kapasitelerini geliştirmiştir.

Kamu Farkındalığı: Bilgi savaşının genellikle kamuoyunu hedef aldığı bilinciyle, kamuoyunu dezenformasyon kampanyaları konusunda eğitmek ve eleştirel medya tüketim alışkanlıklarını teşvik etmek için girişimler başlatılmıştır (BSI, 2017).

Teknoloji Şirketleriyle İş birliği: Almanya hükûmeti, yalan haberlerin yayılmasını engellemek ve tespit edilen dezenformasyon kampanyalarına karşı hızlı bir şekilde harekete geçilmesini sağlamak için, Facebook ve Twitter gibi büyük teknoloji platformlarıyla iş birliği yaptı.

Seçim Altyapısının Güvenliğinin Sağlanması: Seçim sürecinin dijital bileşenlerini güvence altına almak için, somut adımlar atılmıştır. Almanya'da kâğıt oy pusulaları kullanılırken, seçmen kayıt sistemlerinin, iletişim ağlarının ve sonuç toplama sistemlerinin bütünlüğünün sağlanmasına da çok önem verilmiştir.

Almanya'daki 2017 federal seçimleri, uygulanan önleyici tedbirlerin etkinliğinin bir kanıtı olarak, herhangi bir büyük siber güvenlik olayı veya kayda değer dezenformasyon kampanyası olmadan gerçekleştirilmiştir.

Bu vaka çalışmalarından elde edilen içgörüler damıtıldığında, çok çeşitli siber zorluklarla karşı karşıya kalmasına rağmen, her bir olaydan ders çıkaran ve siber savunma mekanizmalarını sürekli olarak geliştiren bir ulusun anlatısı ortaya çıkmaktadır. Almanya'nın deneyimleri, hazırlıklı olma, dayanıklılık, iş birliği ve siber güvenlikte mükemmellik için sürekli arayışı vurgulayarak dünya çapındaki uluslara, ulus devletlere değerli dersler sunmaktadır.

8. Gelecek Projeksiyonları

Siber güvenlik dünyası yerinde duran, durağan/statik bir dünya değildir. Geliştirilen her savunma önlemiyle birlikte; yeni siber saldırı taktikleri ortaya

çıkarmakta ve inovasyon ve karşı inovasyon döngüsü devam etmektedir. Güçlü dijital ekonomisi ve vatandaşlarının dijital haklarının koruyucusu, savunucusu olan Almanya, yalnızca siber tehditlere yanıt vermekle kalmayıp; siber alanın geleceğini aktif bir şekilde öngören ve şekillendiren ülkelerin öncüsü konumundadır. Aşağıdaki bölümde Almanya'nın siber güvenlik alanındaki ileriye dönük yolculuğu incelenmekte, beklenen zorluklar, küresel etkisi ve yasal çerçevesinin gelişimi ele alınmaktadır.

a. Yeni Nesil Siber Tehditlerin Öngörülmesi

Gelişen Teknolojiler, Gelişen Tehditler: Teknolojik sınırlar genişledikçe, beraberinde bir dizi potansiyel güvenlik açığına da getirmektedir. Mevcut şifreleme standartlarını geçersiz kılacak kuantum bilişimden, kötüye kullanım potansiyeli olan Yapay Zekanın (AI) yaygın olarak benimsenmesine kadar, Almanya bir dizi sofistike tehditle yüzleşmeye hazırlanıyor (Schneier, 2018).

IoT ve Akıllı Şehirler: Almanya için, akıllı şehir girişimlerini ilerletirken; trafik yönetim sistemlerinden kamu hizmetlerine kadar, birbirine bağlı sayısız cihazın güvenliğini sağlamak da çok önemli olacaktır.

Deepfake'ler ve Bilgi Savaşı: Derin öğrenmenin yükselişiyle birlikte, deepfake'lerin (yapay zekâ tarafından üretilen gerçekçi video veya ses kayıtları) oluşturulması mümkün hâle geldi. Bunlar, özellikle dezenformasyon kampanyaları ve siyasi manipülasyon alanında önemli tehditler oluşturmaktadır.

Tedarik Zinciri Zafiyetleri: SolarWinds olayının da gösterdiği gibi, tedarik zincirleri kritik güvenlik açıkları oluşturabilir. Karmaşık küresel tedârik zincirlerine bağımlı olan Almanya'nın gelişmiş endüstrileri, yazılım ve donanım tedarik süreçlerinin bütünlüğünü ve güvenliğini sağlamak için mekanizmalar geliştirmelidir.

Almanya'nın Küresel Siber Norm ve Standartların Şekillendirilmesindeki Rolü

Standardizasyon ve Liderlik: Teknolojik gücü ve hem güvenlik hem de gizlilik konusundaki kararlılığı göz önüne alındığında, Almanya küresel siber normların şekillendirilmesinde öncü bir rol oynamaya hazırdır (BMWİ, 2020).

Siber Diplomasi: Diplomatik kanalları kullanan Almanya hem devletlerin hem de devlet dışı aktörlerin sorumluluklarını vurgulayarak, siber uzayda kurallara dayalı bir uluslararası düzeni aktif bir şekilde savunmaktadır.

Teknik Standartlar: Alman Standardizasyon Enstitüsü (DIN) gibi kurumlarla Almanya, ürünlerin, protokollerin ve sistemlerin sıkı güvenlik kriterlerine uymasını sağlayan teknik standartların oluşturulmasında ön saflarda yer almıştır.

Siber Etiğin Teşvik Edilmesi: Almanya, salt teknik özelliklerin ötesinde, dijital yeniliklerin etik boyutlarına vurgu yapmaktadır. Yapay zekâ gibi teknolojilerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması, sadece fizibilite ile ilgili değil, aynı zamanda demokratik değerler ve insan hakları ile uyumlu olmalarını sağlamakla da ilgilidir.

c. Alman Siber Hukuku ve Düzenlemelerindeki Potansiyel Gelişmeler

Yanıt Olarak Gelişiyor: Özellikle de siber güvenlik gibi dinamik bir alanda kanunlar ve yönetmelikler nadiren statiktir. Almanya'nın yasal çerçevesinin hem yerel zorunluluklara hem de uluslararası gelişmelere hızlı çözüm/yanıt olarak hazır olması gerekmektedir (Svantesson & Kloza, 2017).

Veri Egemenliği: Verinin yeni petrol olarak ortaya çıkmasıyla birlikte, egemenliğinin sağlanması çok önemli hâle gelmektedir. Almanya, kendi sınırları içinde üretilen verilerin yurt içinde depolanmasını ve işlenmesini sağlayarak veri yerelleştirmesini vurgulayan düzenlemeler getirebilir.

YZ Yönetişimi: YZ sistemlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte, Almanya'nın şeffaflık, hesap verebilirlik ve etik hususları vurgulayarak, bunların geliştirilmesini ve dağıtımını yöneten kapsamlı yasalar geliştirebilir.

Bireyler için Geliştirilmiş Haklar: GDPR'nin temeline dayanarak, gelecekteki Alman yasaları bireyleri daha da güçlendirebilir, onlara dijital ayak izleri üzerinde daha fazla kontrol sağlayabilir ve dijital hak ihlallerine karşı telafi mekanizmaları sunabilir.

Kamu-Özel Sektör İş birlikleri: Özel sektörün genellikle dijital yeniliklere öncülük ettiğinin bilincinde olarak, gelecekteki düzenlemeler, hem devlet hem de devlet dışı aktörlerin siber güvenlik politikalarını ve standartlarını ortaklaşa şekillendirdiği iş birliğine dayalı yönetişimi vurgulayabilir.

Sonuç olarak, Almanya'nın siber güvenliğin geleceğine yönelik yolculuğu proaktif bir öngörü, küresel liderlik ve hızlı/güçlü yasal uyarlanabilirlikten oluşmaktadır. Siber tehditler daha sofistike hâle geldikçe, Almanya'nın yaklaşımı sadece sağlam savunmalar inşa etmenin değil, aynı zamanda demokratik değerlere, bireysel haklara ve küresel iş birliğine dayanan bir dijital ekosistemi teşvik etmenin önemini vurgulamaktadır. Almanya'nın çabaları, dijital çağda güvenlik, inovasyon ve etiğin uyumunu vurgulayarak dünya çapındaki uluslar için bir plan sunmaktadır.

Sonuç

Almanya'nın siber güvenlik politikalarının karmaşık sokaklarındaki yolculuğumuz sona ererken, ülkenin dijital alana olan yaklaşımının sadece bitler ve baytlar, güvenlik duvarları ve şifrelemelerden ibaret olmadığı; temelde insanlar, değerler ve geleceğe yönelik büyük bir vizyonla dolu, donanımlı/hazırlıklı olduğu açıkça görülmektedir. Bu sonuç bölümünde, Almanya'nın siber güvenlik çabalarının özü üzerinde biraz düşünerek; sadece kendi ülke sınırları içinde değil, küresel dijital topluluk, diğer ulus devletler için de büyük etkileri olan içgörülerini sunmak mümkündür.

Almanya'nın siber güvenlik konusundaki tutumu, bireysel hakların, kolektif güvenliğin, teknolojik hünerin ve etik mülahazaların uyumlaştırılması şeklindeki daha geniş dünya görüşünün bir simgesidir. Almanya, siber güvenliği sadece teknik bir sorun olarak görmek yerine, onu çeşitli ipliklerden dokunmuş karmaşık bir goblen olarak kabul etmektedir.

Katmanlı Savunma: Almanya, kritik altyapının korunmasından bireysel dijital hakların korunmasına kadar, her katmanı belirli güvenlik açıklarını ve tehditleri ele alan çok katmanlı bir savunma stratejisi geliştirmiştir (BSI, 2019).

İşbirliğine Dayalı Yönetişim: Dijital ekosistemin sayısız paydaşı içerdiğini kabul eden Almanya'nın siber politikaları iş birliğinin önemini vurgulamaktadır. Kamu-özel sektör ortaklıklarından uluslararası ittifaklara kadar, ortak hareket etme anlayışı benimsenmektedir (BMW, 2020).

Etik Teknoloji Geliştirme: Teknolojik fizibilitenin çoğu zaman etik değerlendirmelerin önüne geçtiği bir çağda Almanya, özellikle yapay zeka gibi yıkıcı teknolojilerin demokratik değerlere ve insan haklarına dayanması gerektiğinin altını çizmektedir (BMBF, 2018).

Dijital dünya sürekli yenilikler, ortaya çıkan tehditler ve öngörülemeyen zorluklarla karakterize edilen, sürekli gelişen bir alandır. Böylesine dinamik bir ortamda, statik savunmalar yetersiz kalmaya mahkumdur.

Geçmişten Ders Çıkarmak: WannaCry fidye yazılımı saldırısından Federal Meclis'e yapılan siber saldırıya kadar Almanya her olaydan ders çıkarma, savunmasını iyileştirme ve stratejilerini uyarılama konusunda dikkate değer bir beceri sergilemiştir (DW, 2015).

Geleceği Öngörmek: Almanya'nın siber güvenlik anlayışı, sadece tepkisel olmaktan ziyade, ortaya çıkan tehditleri önceden öngörmek, yeni teknolojilerin etkilerini anlamak ve buna göre hazırlanmakla ilgilidir.

Bir Köşe Taşı Olarak Dayanıklılık: Dayanıklılık, salt savunmanın ötesinde, kötü/olumsuz bir olaydan sonra kendini toparlama, normale dönme ve kaçınılmaz olsa da aksaklıkların zayıflatıcı olmamasını sağlama becerisiyle ilgilidir.

Geleceğe yönelik bir projeksiyon yaptığımızda, Almanya'nın dijital dünyaya olan bağlılığının sarsılmaz olduğu açıkça görülüyor. Almanya için siber güvenlik sadece bir ulusal güvenlik meselesi değil; aynı zamanda toplumsal dokusunun, ekonomik canlılığının ve küresel liderliğinin önemli bir bileşenidir.

Eğitim ve Beceri Geliştirme: İnsan faktörünün hem bir zafiyet hem de bir varlık olduğunu kabul eden Almanya, siber güvenlik eğitimine, araştırmasına ve beceri geliştirmeye yatırım yaparak gelecekte siber zorluklarla başa çıkabilecek donanımına sahip bir işgücü sağlamaktadır (KMK, 2019b).

Küresel Normları Şekillendirmek: Almanya küresel sahnede sadece pasif bir gözlemci değil, uluslararası siber normları şekillendiren, iş birliğine dayalı ittifakları teşvik eden ve kurallara dayalı bir dijital küresel düzeni savunan aktif bir katılımcıdır (BMWİ, 2020).

Demokratik Bir Dijital Gelecek: Almanya'nın siber çabalarının merkezinde, teknolojilerin bireyleri güçlendirdiği, toplumsal refahı teşvik ettiği ve kolektif fayda için kullanıldığı dijital geleceğin demokratik olmasını sağlama taahhüdü yer almaktadır.

Sonuç olarak, Almanya'nın siber güvenlik anlatısı, ibret verici hikayeler, ilham verici başarılar ve vizyoner özelemlerin bir karışımını sunmaktadır. Güvenlik ve haklar, teknolojik ilerlemeler ve etik hususlar ile ulusal zorunluluklar ve küresel sorumluluklar arasındaki hassas dengeyi aydınlatarak dünya çapında

uluslar için bir yol gösterici görevi görmektedir. Dijital çağda ilerlerken Almanya'nın siber yolculuğu, bütüncül yönetişimin, uyumluluğun ve güvenli, eşitlikçi ve canlı bir dijital geleceğe olan sarsılmaz bağlılığın özünü vurgulamaktadır.

Kaynakça

- Attenberger, L. (2020). *The German Cybersecurity Strategy by Comparison: Does Democracy Make a Difference?* (Doctoral dissertation, Hochschulbibliothek HWR Berlin).
- Barker, T., & Hageböling, D. (2022). *The Geopolitics of Digital Technology Innovation: Assessing Strengths and Challenges of Germany's Innovation Ecosystem*.
- BMBF. (2018). *Ethical Dimensions of Artificial Intelligence*. Berlin: Federal Ministry of Education and Research.
- BMI. (2017). *Germany-Israel Cybersecurity Collaboration Agreement*. Berlin: Bundesministerium des Innern.
- BMWi. (2020). *Germany's Digital Strategy 2025*. Berlin: Federal Ministry for Economic Affairs and Energy.
- BSI. (1991). *Federal Office for Information Security: Founding Document*. Bonn: BSI.
- BSI. (2015). *Protection of Critical Infrastructures*. Bonn: BSI.
- BSI. (2017). *Response and Advisory on WannaCry Ransomware*. Bonn: Federal Office for Information Security.
- BSI. (2019). *Germany's Cyber Security Strategy*. Bonn: Federal Office for Information Security.
- Bundesministerium des Innern. (2011). *Protection of Germany's Critical Infrastructure*. Berlin: BMI.
- Bundesministerium des Innern. (2016). *National Cyber Security Strategy*. Berlin: BMI.
- Bundestag. (2015). *The IT Security Act*. Berlin: Deutscher Bundestag.
- CCDCOE. (2008). *NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence: Establishment Document*. Tallinn: CCDCOE.
- de Alcântara, B. T. (2020, June). The Three" Cyber Logics" and Their Implications to Cyber Conflicts: Germany, France, and the United Kingdom as Case Studies. In *European Conference on Cyber Warfare and Security* (pp. 518-XVIII). Academic Conferences International Limited.
- DW. (2015). *Bundestag Cyber Attack: An Analysis*.
- DW. (2015). *Bundestag Cyber Attack: 'No Smoking Gun'*.
- European Commission. (2016). *Directive on Security of Network and Information Systems (NIS Directive)*. Brussels: European Commission.
- European Union. (2019). *EU Cybersecurity Act*. Brussels: EU.
- Europol. (2017). *WannaCry Ransomware: Global Response*. The Hague: European Cybercrime Centre.

- Fidler, D. P. (2015). Whither the web? International law, cybersecurity, and critical infrastructure protection. *Geo. J. Int'l Aff.*, 16, 8.
- Gesamtverband, P. (2016). Stellungnahme zum Referentenentwurf des Bundesministeriums für Arbeit und Soziales und des Bundesministeriums des Innern zu einem Integrationsgesetz vom 29.04. 2016 und zu einer Verordnung zum Integrationsgesetz vom 29.04. 2016.
- Gonera, A., & Pabst, R. (2019). The use of design thinking in transdisciplinary research and innovation consortia: challenges, enablers, and benefits. *Journal of Innovation Management*, 7(3), 96-122.
- Hafner, K., & Markoff, J. (1995). *Cyberpunk: Outlaws and hackers on the computer frontier*. Simon and Schuster.
- Hall, E. (2022). Germany and the integration of EU military capabilities: Understanding Zeitenwende from a neoclassical realist perspective.
- KMK. (2019a). *Digital Education Strategy in Germany*. Berlin: Standing Conference of the Ministers of Education and Cultural Affairs.
- KMK. (2019b). Federal-State Agreement: Digital School Pact 2019–24. KMK.
- Kuhlmann, S., & Heuberger, M. (2023). Digital transformation going local: implementation, impacts and constraints from a German perspective. *Public Money & Management*, 43(2), 147-155.
- Kunreuther, H., & Useem, M. (2018). *Mastering Catastrophic Risk: How Companies Are Coping with Disruption*. Oxford University Press.
- Markert, L., & Burghardt, J. (2017). Navigating the Digital Maze-Pertinent Issues in E-Arbitration. *J. Arb. Stud.*, 27, 3.
- Mohurle, S., & Patil, M. (2017). A brief study of wannacry threat: Ransomware attack 2017. *International journal of advanced research in computer science*, 8(5), 1938-1940.
- Möllers, N. (2021). Making digital territory: Cybersecurity, techno-nationalism, and the moral boundaries of the state. *Science, technology, & human values*, 46(1), 112-138.
- Reimer, H. (2012). Allianz für Cyber-Sicherheit. *Datenschutz und Datensicherheit-DuD*, 36(4), 286-286.
- Schallbruch, M., & Skierka, I. (2018). *Cybersecurity in Germany*. Springer International Publishing.
- Schneier, B. (2018). *Click Here to Kill Everybody: Security and Survival in a Hyper-connected World*. New York: W.W. Norton & Company.
- Schwartz, P. M., & Peifer, K. N. (2017). Transatlantic data privacy law. *Geo. LJ*, 106, 115.

- Sidhu, B. K. (2017). Governing the Internet: Need for Effective Cybersecurity Policy, Law, and Institutional Frameworks. *Economic and Political Weekly*, 64-67.
- Singer, P. W., & Friedman, A. (2014). *Cybersecurity and Cyberwar: What Everyone Needs to Know®*. Oxford University Press.
- Stember, J., & Hesse, E. (2018). Das Projekt E-Government-Modellkommunen des Bundesministeriums des Innern in Deutschland. *Wirkungen von E-Government: Impulse für eine wirkungsgesteuerte und technikinduzierte Verwaltungsreform*, 345-381.
- Svantesson, D. J. B., & Kloza, D. (2017). *Trans-Atlantic data privacy relations as a challenge for democracy* (Vol. 4). Intersentia.
- U.S. Department of State. (2019). *U.S.-Germany Cyber Bilateral Meeting: Joint Statement*. Washington, D.C.: U.S. Department of State.
- Zetter, K. 2015. A CyberAttack has Caused Confirmed Physical Damage for the Second Time Ever. *Wired Magazine*, January 8, 2015. Accessed November 1, 2015.

7. Bölüm

Türkiye’de 1960-80 Döneminde Siyasi İdeolojiler ve Semboller¹

Ziya Kıvanç KIRAÇ²

GİRİŞ

Türk siyasi hayatının en karmaşık, renkli ve tartışmalı dönemlerinden birisi 1960 askeri darbesiyle başlayıp bir başka askeri darbeye biten 1960-80 dönemidir. Bu dönem Türkiye’deki siyasal tartışmaların derinleştiği ve siyasi krizlere yol açan bir dönem olduğu kadar gençlik hareketlerinin sokağa indiği ve toplumsal olayların zirveye çıktığı bir zaman dilimi olarak da bilinmektedir. Dünya çapında hızlı biçimde dolaşıma giren ideolojiler Türkiye’de de taraftar edinmiş ve sokağa inen öğretiler devletin güvenliğine tehdit oluşturan durumlara yol açmıştır. Ayrıca 1960’lı yıllarda dünyada etkili olan gençlik hareketlerinin yarattığı protesto ve isyankâr tavır Türkiye’de de kamusal alanda kendisini göstermiştir.

İdeolojiler dünyadaki gelişmelere benzer biçimde kendilerini görünür kılmak için çeşitli yollarla kitlelere ulaşmıştır. Çünkü, taraftar edinme ve güçlenme ideolojilerin yükselmesinde önemli bir adımdır. Propaganda bu anlamda hem bir görünürlük sağlar hem de hayatın karmaşık problemlerine kendince çareler üretir. Bu açıdan ideolojiler sembolik anlatımdan ve sembollerden yararlanmaktadır. Sembolik biçimlerin çok renkli bir görünüm arz ettiği 1960’lı yıllar ideolojik sembollerin de yoğun olarak yararlanmışlardır. Semboller ve sembolizm bazen eski kadim anıları hatırlatmaya yarar. Bazen bir şiirin lirizminden faydalanır. Bir tasvir, bir, resim hatta önemli ideolojik kişilikler sembole dönüştürülerek ideolojinin kutsalı haline gelirler. Bu anlamda ideoloji akılda daha kalıcı bir hal alır. Sözel semboller sloganlar, konuşmalar, hitaplar olabileceği gibi ideolojiye yön veren bir derginin genel yayın akışı, kitlelerin kendilerine rehber seçtikleri ideologların yazıları da olabilir. Bir siyasetçinin bir konuşmasındaki söylemi ya da bir romanın içinde geçen olay örgüsü de sembolik biçimler haline dönüşebilir.

Bu çalışmada 1960-1980 arasında milliyetçilik, muhafazakârlık ve sol akımların kullandıkları sözel semboller yer almaktadır.

---

¹ Bu çalışma Ziya Kıvanç KIRAÇ tarafından hazırlanan “Siyasi İdeolojilerin Sembolleştirilmesi: Türkiye’de 1960-1980 Döneminde Siyasi İdeolojilerin Sembolleri” isimli doktora tezinden türetilmiştir.

² Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO/Yerel Yönetimler Programı, ORCID: 0000-0002-8728-2834
kkirac@firat.edu.tr

1. 1960-80 Döneminde Milliyetçilik ve Sözel Semboller

Türk milliyetçiliğinin içeriğini ve özelliklerini belirten en önemli doktrin şüphesiz Türkeş'in "Dokuz Işık" eseridir. İlk olarak 1965 yılında yayınlanan kitapta Türkeş, doktrini *bağımsız son Türk devletini koruyabilmek adına geliştirilen milli bir görüş* olarak tanımlamaktadır. Bu görüş, Türkiye'nin kalkınması için Müslüman Türk realitesine uygun ve modern ilim ve tekniği yol gösterici olarak kabul eden dokuz ilkenin bütünüdür. Türk milletine yol gösterecek dokuz ışık: "Milliyetçilik, ülkücülük, ahlakçılık, toplumculuk, ilimcilik, hürriyetçilik, köycülük, gelişmecilik ve halkçılık, endüstricilik ve teknikçilik" olarak sayılmıştır (1996: 15-18).

Türkeş 9 Işık'ın ilk prensibi olarak milliyetçilik ilkesinde Türk Milletini, "kalbinde başka bir ırkın gururunu taşımayan ve kendisini samimi olarak Türk hisseden insanlar bütünü olarak tarif etmiştir. Türkeş, kendilerinin "milliyetçilik" anlayışlarının hedefini ise, "*Türk milletini insanca ve ilmi usüllerle kuvvetli ve refahlı bir toplum haline getirmek modern milletlerin en ön safına geçirilmesi*" olarak betimlemiştir. Bu tanıımı ile Türk milliyetçiliğini biyolojik ırkçılıktan uzak Atatürk ilkelerindeki milliyetçilik yaklaşımına paralel olarak bağlılık ve hissiyat üzerine kurmuştur. (1996: 67).

Türkeş, ülkücülük ilkesinde, Türk Birliğine vurgu yapmaktadır ancak bu ülküyü -maceraya atılarak Atsız düşüncesindeki gibi "taarruzi" biçimde değil-diplomasi yolu ile dünyadaki tüm Türkler'in hakkını kollayarak kültür birliği yaratmak ve esaret altındaki Türklerin hür birer millet olmaları için destek olmak şeklinde daha somut ve realist bir çizgiye oturtmaktadır (1996: 157). Üçüncü maddeyi teşkil eden "ahlakçılık" ilkesinin içeriğinde öncelik İslamiyet'e ve esaslarına verilir ancak Türk töresine ve yapılan vurgu da belirgindir (1996: 195) Landau'ya göre Türkeş başlangıçta, İslâm'a ve rakipleri olarak gördüğü İslâmcılara karşı daha mesafeli tutum takınmıştır. Bu yüzden "Allah" değil, "Tanrı" demiş, konuşmalarını genellikle "Tanrı Türkü korusun!" diye bitirmiştir. 1969'dan sonra İslâm'ın ülkedeki büyüyen etkisini fark etmiş ve bu tutumunu değiştirmiştir. Eski lâiklik savunuculuğundan biraz geri adım atarak İslâmiyet'i övmeye başlamıştır (2008: 181).

Dokuz Işık doktrin dördüncü maddesini oluşturan "toplumculuk" ilkesi sosyal, siyasi ve ekonomik tahliller ışığında şekillenmiştir. Siyasi yapı kısmında açık biçimde yetkileri arttırılmış tek meclisli bir başkanlık sistemi savunulmaktadır. Sosyal yapı bölümünde dikkat çeken ayrıntı her vatandaşın sigortalı yapılacağına vurgulanmasıdır. İktisadi analizde milli bir iktisat modeli savunulmuş özel mülkiyete karşı olmayan ancak öncelikle emeği korumayı amaçlayan tahliller yapılmıştır. Özellikle sosyal ve iktisadi manada

toplumculuğun “sosyal devlet” mantığı ile donatıldığı görülmektedir (1996: 241-280). Beşinci madde olan “ilimcilik” ilkesi, “yalnızca ve sadece ilmi, müspet ilmi önder kabul edeceğiz” diyerek Atatürk’ün “hayatta en hakiki mürşid ilimdir” sözüne atıfta bulunur gibidir (1996: 379). “Altıncı madde olan “Hürriyetçilik” ise sadece “siyasi hürriyeti” değil, BM Anayasası’nda yer alan; “söz hürriyeti, vicdan hürriyeti, bilim hürriyeti, sosyal hürriyet, ekonomik hürriyet” gibi ilkeleri kapsamıştır. Bu prensipler dışında, “şahsiyetçilik” vurgusu da yapılan bu maddede, insanların “karşılıklı” olarak saygı içerisinde bulunmasının toplum huzuru için önemine temas edilmiştir (1996: 464-473). Bu bölüm 1961 Anayasası ruhu ile örtüşen daha liberal bir mahiyettedir.

Yedinci ilke olan “Köycülük” maddesinde Türkiye’de nüfusun % 65’ini teşkil eden köylülerin sorunlarına çare bulunması gerekliliğine değinilmiş ve toprak reformu desteklenmiştir. Bahsedilen toprak reformu dört bileşenlidir. Bunlar: tarım topraklarının bölünmesine engel olmak, toprak toplulaştırılması, belli büyüklükteki arazilerin kamulaştırılıp ihtiyacı olan köylüye dağıtılması ve köylünün iradesini yansıtacak “kooperatifler” meydana getirmektir (1996: 538). Gelişmecilik ve halkçılık, ilerleme ve gelişme fikrine sahip çıkılması ve geçmişle bir bütün içinde tasarlanan bir fikirdir (1996: 561). Endüstricilik ve teknikçilik ise, ağır sanayi ve ileri teknolojiye sahip olunması anlamına gelmektedir. Sonuç bölümünde ise doktrinin aydınlar gibi taklitle kaçılmayarak Türkiye’nin kendi tarihine ve yapısına uygun tahliller yapıldığı savunulmaktadır (1996: 672).

Dokuz Işık doktrininin içeriğinden çok, daha görünür biçimde biçimsel olarak milliyetçi gençlik içerisinde bir “dokuz sembolizmi” de yarattığı söylenebilir. CKMP’nin 8-9 Şubat 1969 tarihinde Adana’da düzenlediği kurultayda Ülkü Ocakları Adana caddelerinde büyük bir yürüyüş düzenler. Yürüyüşçülerin önünde dokuz ışığı simgeleyen dokuz motosikletli genç bulunmakta, üç hilalli büyük bir bayrağın ardında mehter takımının çaldığı marşlarla, hepsi mavi gömlek giymiş gençler yürümekte, 16 genç, 16 Türk devletini simgeleyen flamalar taşımakta ve yürüyüşçülerin elinde “Tanrı Türk’ü Korusun” yazılı bir pankart bulunmaktadır (Feyizoğlu, 2000: 57-58). İlginç bir başka durum Atsız’ın çok daha önce 1962 tarihinde “Türk Milletine Çağrı” isimli makalesinde önerdiği kalkınma planı ilkelerinin yine dokuz madde üzerinden ve neredeyse aynı başlıklara düzenlemiş olmasıdır. Buna göre Atsız’ın dokuz ilkesi; Türkçü, Arınmış Türkçeden yana, yasacı, toplumcu, Milli gelenekçi, Şuurlu demokrasiden yana, ahlakçı, bilimci ve teknikçi bir modeldir (Atsız, 1997: 47-53). Bu benzerliğin sebebi pek aydınlığa kavuşmuş olmasa da Türkeş’in “dokuz” sayısının Türkler için taşıdığı mitolojik değere atıfta bulunması (1996: 13) dikkat

çekicidir.³ Yine “9 Genç” başlıklı bir habere göre 21 Mayıs davası hükümlülerinin affedilmesi için yürüyüş tertipleyen 9 öğrenci 9 günlük sürenin ardından Ankara’ya ulaşmış ve CKMP adına Muzaffer Özdağ tarafından karşılanan gruba Alparslan Türkeş adına bir mesaj iletilmiştir (Milliyet, 11 Ağustos 1966).

Dokuz Işık eserinde yer alan fikirlerin rutin parti programlarından ziyade ideolojik bir örgüye sahip olduğu görülmektedir. Ülkücü dünya görüşünün Slav Marksizmine ve Anglo Sakson kapitalizmine karşılık bir üçüncü yol önermesinin sembolü olan (Yalçın, 2017: 154) eser, Ülkü Ocakları eğitim programlarına dahil edilerek ülkücü gençlerin okuması ve dokuz ışığı ezberlemeleri sağlanmıştır. Ancak içeriğinden ziyade bir kutsal kitap gibi sahiplenilecek, onu zikretmek onun hakkında konuşmak Başbuğa ve onun hazırladığı doktrine duyulan sadakatin bir sembolü olacaktır (Bora, 2017: 306). Kurtuluştan kuruluşa doğru eski imparatorluğun yıkıntıları arasından bir aidiyet, mensubiyet, dayanışma ve kendi kaderini tayin etme duygusunu temsil ediyor olması anlamında Türk milliyetçiliği, kurgulanması, inşa edilmesi, çeşitli fraksiyonlara ayrılması ve modern devletin itici gücü olmasına bağlı olarak “*ümme olarak çöküşün, millet olarak doğuşun*” (Yeniçeri, 2014: 272) sembolü olmuştur.

2. 1960-80 Döneminde Muhafazakârlık ve Sözel Semboller

Türkiye’de muhafazakârlığın tarihine bakıldığında yeni cumhuriyetin katı pozitifist tutumu karşısında adım adım çok daha spiritüel ve aşkın bir imge dünyasının inşa edildiği söylenebilir. Özellikle Atatürk’ün İslami ve Osmani bağları hatırlamaktan ziyade unutturmaya yönelik katı ve bir o kadar pozivist tutumunu (Öğün, 2016: 315) eleştirmek muhafazakâr bir rüzgarı beraberinde getirmiştir. Türk muhafazakârlığının kurgusunda önemli sembolik bir durak Necip Fazıl’ın kaleme aldığı ve 1975 yılında “Milli Gençlik Gecesinde” bizzat seslendirdiği ve Atatürk’ün “Gençliğe Hitabesine” alternatif olarak kurulmuş metin olarak karşımıza çıkar. “*Bir gençlik, bir gençlik, bir gençlik. Zaman bendedir ve mekân bana emanettir şuurunda bir gençlik...*” (1999: 47) sözleriyle başlayan hitabede yazar “*dininin, dilinin, beyninin, ilminin, urzunun, evinin, kininin, öcünün davacısı bir gençlik*” istemektedir. Gelecekte ziyade geleneğe, batıdan çok doğuya sarılmış ve geçmişle barışık tarih şuuruyla donanmış bir gençliktir hayal edilen. Atatürk’ün hitabesine hakim olan ulus-devletçi, Türk milliyetçiliğinin esas alan, rasyonel bakışa sahip ve bilimi önceleyen bir gençlik

---

³ Atatürk’ün hayatında da dokuz ve on dokuz rakamlarının ilginç bir yeri olduğuna dair teoriler geliştirilmiştir. Halk Fırkası’nın kuruluşunda etkili olan ilkeleri içeren “Dokuz Umde”, 19 Mayıs 1919, 19. Kolordu Komutanlığı, doğum- ölüm yılları ile yaşam süresinin on dokuzun katları olması gibi hayatı boyunca ilginç tarihi bağlantılar mevcuttur (Koray, 1995: 45-46).

tasavvuru yerine İslam'ı ve peygamberi kendisine rehber edinmiş, onun dışında bir rehber tanımayan, Asr-ı Saadeti kendisine örnek almış bir gençlik kurgulanmıştır: *"Tek cümleyle, Allah'ın, kâinatı yüzü suyu hürmetine yarattığı sevgilisinin âlemleri manto gibi bürüyen eteğine tutunacak, o'ndan başka hiçbir tutamak, dayanak, sığınak, barınak tanımayacak ve o'nun düşmanlarını ancak kubur farelerine denk muameleyle lâyük görececek bir gençlik..."* Sert, kavgacı ve bir o kadar kitlesel bir coşkuya yönelen hitabe cumhuriyetin asli mantığına da ciddi bir reddiye içerir. Egemenlik kayıtsız, şartsız milletindir" sözüne de eleştirel bir göndermede bulunarak; *"Halka değil hakka inanan, meclisinin duvarında "hâkimiyet hakkındır" düsturuna hasret çeken, gerçek adaleti bu inanışta ve halis hürriyeti hakka kölelikte bulan bir gençlik..."* istediğini ifade eder. Necip Fazıl'ın Milli Türk Talebe Birliği içerisindeki ağırlığı da düşünüldüğünde bu metin muhafazakârlığa gönül vermiş genç kitlelerin muhafazakâr dünya görüşü içerisinde yetişmeleri açısından rehber olmuş önemli bir sembol olarak karşımıza çıkar. Necip Fazıl'ın fikirleri ayrıca 1943-1978 yılları arasında toplamda 328 sayıya ulaşan Büyük-Doğu dergisinde de yer almıştır. Yayın hayatı farklı dönemlere ayrılmakla beraber Sezai Karakoç, Hilmi Ziya Ülken, Osman Turan, Cemil Meriç, Taha Akyol gibi dikkat çeken isimlerin de katkı sundukları yayın bir dönem "Hakka ve Yeni Bir Dünya Görüşüne Bağlı Müslüman Türklerin Gazetesi" sloganını kullanmıştır. Derginin batıya karşı doğuyu, inkılapçılıktan çok İslamcılığı, maddecilikten çok ruhu ve spiritüalizmi savunduğu çok açıktır. Batıcılığı Tanzimat dönemiyle başlatan ve cumhuriyet dönemi ile süreklilik ilişkisine değinen dergi bir yazıda; *"Ey Türk! Tam 111 yıldır her gün biraz daha büyüye büyüye üzerine yuvarlanan ve tam 27 yıldır seni ezen bu tarihi taşı geldiği yere gönderecek ve geldiği yerin kafasını patlatacak olan idealin hizmetine gir!"* (1950: 1) sözleri ile konumlandığı yerin cumhuriyetin esas kodlarını oluşturan batıcılığa top yekûn karşı olma noktasında olduğunu ilan eder. 27 Mayıs döneminde 1964 yılında tekrar yayına başlayan dergi 1978 yılına kadar Türk muhafazakârlığının içeriğini ve yönünü tayin eden önemli kalemlerin yazılarından beslenmiştir. Derginin kapakları verilmek istenen mesaja uygun olacak biçimde bir çeşit çizgi-roman mantığına uygun hazırlanmıştır. Her sayının ana fikri ve sloganı gerçek ya da çizilmiş bir resimle anlatılmış ve verilen mesaj kuvvetlendirilmiştir. Derginin 2 Mart 1951 tarihli 50. sayısının kapağı ise, "insanlık" ve "gençlik" gibi konuları zihinlerde somutlaştırmak amacıyla birkaç farklı kapakta ufak değişikliklerle kullanılmıştır. Bu kapak, Kısakürek'in "gençlik" algısının merkezinde yer alır. Necip Fazıl, okurlarına ve hitap ettiği camiaya örnek bir gençlik modeli sunarken, görselin temsil kabiliyeti açısından kapakta yer alacak gencin "gürbüz" ve "heykel" gibi bir bedene sahip olmasına özellikle dikkat etmiştir. Kapak görseli, derginin 25 Kasım 1964 tarihli 25.

Sayısında da yanına kısa bir metin eklenerek tekrar kullanılmıştır. Görselin yanındaki “*Elbet! İdealini ve ışığını arayan Türk genci, bu kasvet ve zahmet ikliminde elbette bir gün bağlarını koparan aslan gibi doğrulacak ve öz ruhunun ilk düşmanı komünistleri, en sefil haşereler halinde DDT (böcek ilacı) ile gebertecektir! Elbet!*” ifadesi, Necip Fazıl’ın gençlik idealini yansıtmaktadır (Anar, 2013: 27).

Muhafazakârlık akımı içerisinde sembolik olarak önem arz eden bir diğer yayın “Hareket” dergisidir. Sanat ve Fikir üst başlığı ile 1939-1982 yılları arasında farklı aralıklarla 187 sayıya ulaşan dergiye katkıda bulunanların arasında, Mehmet Kaplan, Ali Fuad Başgil, Cemil Meriç, Hüseyin Hatemi gibi dikkat çeken isimlerin yanı sıra hem kurucusu olması hem de Anadoluçuluk anlayışı denilince akla gelen yazıları ile Nurettin Topçu ağırlığı hissedilmektedir. Anadolu toprağının Türk ulusunun gerçek ve tek vatanı olduğu tezini işleyen ve Anadolu coğrafyasını kimliğin vatanı olarak gören Anadoluçuluk akımı Anadolu’nun tüm uygarlıkların beşiği olduğu ve Batı uygarlığının da Anadolu’dan beslendiğini iddia etmektedir. Anadoluçuluk “biz kimiz”, “nereye aitiz” sorularına cevap bulma çabasıdır. Bundan ötürü de tarih, vatan, ulus, uygarlık, kimlik gibi temel kavramları yeniden tanımlamaya girişmiştir. Bu haliyle Anadoluçuluk, kendi temeli, kavramsal yapısı ve bakış açısı olan bir ideoloji, yaklaşım ve hareket olarak var olmayı denemiştir. Atatürk milliyetçiliğine ve Pantürkizm’e alternatif bir akım olarak ortaya çıkmıştır. Atatürk milliyetçiliğinin seküler çağdaşlaşma atılımlarına karşın, dinsel temaları ön plâna çıkaran Anadoluçuluk, milliyetçiliği tarihsel ve kültürel bağlamda yeniden yorumlayarak mistik bir vatan anlayışına yönelmiştir. Kültüre dayalı gelenekçi ve muhafazakâr bir yapının kurulmasını istemesi şeklinde kendini gösteren Anadoluçuluk, Türkiye’de çağdaşlaşma ve gelenekçilik çatışmasının yeni bir halkası olarak kültürel, sosyal ve siyasal hayatta varlığını günümüze kadar sürdürmüştür (Alver, 2006: 258-259). 1969 yılında “Hareketin Otuz Yılı” başlığı ile Topçu tarafından yayınlanan ve derginin otuzuncu yılını değerlendiren yazıdaki ibareler sembolik olarak derginin aldığı yolun ipuçlarını verir: Topçu, Hareket’in davasını üç safhaya ayırarak ilk safhaya ahlak ve insanı koyar. Mücadeleye ilahi prensiplerini Kur’an’da buldukları kalp ahlakının felsefi temelleriyle başladıklarını, insanın içine çevrilerek kaynak ve hazineyi ruhun derinliklerinde aradıklarını söyler. Bu devrin insanının teknik ihtirasıyla materyalizm, pozitivizm, sosyolojizm, pragmatizm içinde boğulduğunu ve cereyanlarından kurtuluşun, insanın kendisine kavuşmasıyla olacağını, akılla kalplere ulaşabileceğini gösterdiklerini anlatır. Ona göre ilk safhada Hareket’in yapmak istediği iş, gecelerle örtülü gönüllere, yaklaşan gündüz müjdesini getirmektir. Topçu ikinci safhada milliyetçilik davasının ortaya koyulduğunu ve

Türklüğü Müslümanlıktan ayırmanın insanı ruhundan ayırmaktan başka bir şey olmadığından bahseder. İslam'ın sahipleriymiş gibi sahneye atılan sahtekârların İslam adı altında tam bir putperestlik ihya ettiklerini öne süren Topçu, ikinci safhada bunlarla ve bunların ortaya çıkardığı hem ibadethanelerdeki hem de neşriyat âlemindeki din ticaretiyle mücadele edildiğini söyler. Nihayet son safhada Topçu, sosyalizm davasını ileri sürdüklerini, bu davanın İslam ahlakıyla milliyetçiliğin birleşmesiyle doğacağını ve Hareket'in mücadelesinin insan ve ahlak kavramlarıyla başlayıp milliyetçilikle devam ederek sosyalizme bağlandığını öne sürer (1969'a: 4-7). Bundan hareketle Büyük Doğu dergisinin muhafazakârlık ile İslamcılık arasında geçmiş altın çağ özlemini ve ihtirasını aksiyoner bir şekilde, Hareket dergisinin ise yeni bir milliyetçilik ile temasını teorik bir model olarak kurdukları söylenebilir.

3. 1960-80 Döneminde Sol Akımlar ve Sözel Semboller

Türkiye solunda fikir, düşünce, slogan ve öğreti de tıpkı görseller gibi çok renkli ve bir o kadar bölünmüş bir yapı görünümündedir. Farklı sol ideolojilerin farklı dergiler ve diğer yayınlar etrafında şekillendiği görülmektedir. Bunların içinde yayına ilk başlayan Doğan Avcıoğlu önderliğinde 1961 yılında kurulan “Yön Dergisi” dir. 1967 yılına kadar yayımlanmaya devam eden dergiden sonra Doğan Avcıoğlu “Devrim” isminde bir başka dergi çıkarmaya başlamıştır. 1042 kişinin imzaladığı bir bildiri ile ilk sayısını çıkaran dergi ilk sayısının kapağında “Çıkmazdan Kurtuluş Yolu” başlığını kullanmıştır. Yön dergisinin çıkış amacı açıklanırken; Atatürk devrimleriyle amaçlanan çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmanın, eğitim sorununu çözüme kavuşturmanın, Türk demokrasisini yaşatmanın, sosyal adaleti gerçekleştirmenin ve demokrasi rejimini sağlam temeller üzerine oturtmanın ancak iktisadi alanda hızlı kalkınmakla, yani milli kalkınma seviyesinin hızla yükselmesinde gösterilecek olan başarının sağlanmasıyla mümkün olduğu vurgulanmıştır. Türkiye'nin iktisadi hayatında özel teşebbüsü ve devlet teşebbüsünü bir araya getiren karma bir sistemin kalması gerektiği, ama özellikle temel yapısında özel teşebbüs olan iktisadi sistemin Türkiye'yi hızlı bir şekilde geliştiremeyeceği ve sosyal adalet içinde çağdaş uygarlık seviyesine ulaştıramayacağı söylenmektedir (Yön, Aralık 1961: 12). Kadro dergisinin izlerinin görülebileceği dergi daha yaygın bir devletçiliği esas almıştır ve bu tarafı ile Kemalizm'i yorumlamak istedikleri Marksizm için kullanmışlardır (Özdemir, 1986: 275). Ancak bunu yaparken Türk sosyalizminin komünizmden çok farklı olduğunu ve Kemalizm ile işçi yandaşlığına yani bir çeşit batı türü sosyal demokratlığa dayandığını savunmuşlardır. Yön 'ün temel aldığı sosyalist görüş batılı sosyalist grupların özellikle de İngiltere İşçi Partisi'nin savunduğu gibi üretimde kârdan çok toplumsal yarar, sanayinin devletleştirilmesi, zenginliğin adil dağılımı, işçilerin güçlü biçimde temsil

edildikleri bir parlamenter sisteme dayalı bir düzendir (Landau, 1983: 81-82). Şevket Süreyya Aydemir Yön dergisindeki bir yazısında sosyalist yönetime geçişin Sovyetler Birliği örneğinde olduğu gibi ihtilal yoluyla değil, Atatürkçü düşünce ve politikaların uygulanmasıyla ve Atatürkçü düşünce sistemi esaslı demokratik usuller vasıtasıyla iktidara gelmekle mümkün olduğunu belirtmiştir (1962: 7).

1965 seçimlerinin sol kesimde yarattığı hayal kırıklığının ardından Yön ‘ün sosyalizm algısında bir taktik değişikliğe gidilmesi gerektiğine dair bir süreç başlar. 133. Sayısında “*Sosyalizmin Romantik Dönemi Artık Mutlaka Kapanmalıdır*” başlıklı yazı ile yeni anlayışın ipuçları belirlemiştir. O andan itibaren ideolojik bir farklılaşmaya gidilerek bir yandan henüz sosyalizme geçiş için uygun ortamın oluşmadığı savunulmuş öte yandan milliyetçilik ile devrimciliğin bir sentezi yapılmaya çalışılmıştır. Avcıoğlu’nun bir yazısı şöyledir: “*Milliyetçi mücadele ile sosyalist mücadele tamamen birleşmektedir. Gerçekten antiemperyalist hareket, işçisi, köylüsü, aydını, gençliği, esnafı ve milli sanayicisi ile birlikte, milletçe yürütülen milli bir mücadeledir. Ama sömürge kapitalizminin ve emperyalizminin iki büyük dayanağını tasfiye eden bu milliyetçi hareket, içerde kapitalist gelişme temellerini son derece daraltarak, köklü sosyal ve ekonomik reformlara yönelmiş halkçı ve devletçi bir gidişe açıldığı için, aynı zamanda sosyal bir mücadeledir.*” (1966: 3). Ayrıca 1965 sonrası ordunun ilerici geleneğinden ve az gelişmiş ülkelerdeki ilerici bir rol oynayabileceğinden bahseden yazıların yazılmaya başlaması Yöncüler’in seçimden ümidi kestiklerini ve tepeden inme bir anlayışı savunmaya başladıkları (Şener, 2017: 376) şeklinde yorumlanmıştır. Yeni anlayışı ile eylemsel anlamda daha canlı görülen Yön hareketi, teorik çözümlere yer vermekle birlikte, pek de kuramsal bir kaygı gütmemiştir. Yön ‘ün bu tutumuyla, özellikle pasifist politikalardan sonuç alınamayacağını düşünen sol hareketlere bir çeşit miras bıraktığı söylenebilir (Sertel, 1969: 292). Yönün başlangıçtaki başarısı otuz bin satış rakamına ulaşmasına yol açmış ancak 1965’ten sonra 6-7 bin dolaylarına düşmüştür. İdeolojik olarak herhangi bir partiye organik olarak bağlanmaması ve birleştirici bir felsefeye sahip olmayışı ayrıca Hikmet Kıvılcımlı gibi daha sistematik sol düşünürlerin eleştirilerine maruz kalması onun zayıf tarafını temsil eder (Landau, 1983: 73-93). Kıvılcımlı, “Yönizm” olarak bahsettiği hareketin sosyalizmin devletçilik tarafını sembolize ettiğini ve bunun işçilerin emeğine ve gücüne yaslanmaktan ziyade “aydın ve zinde kuvvetlerin” güdeceği siyasetle sınırlı olduğunu ve bundan dolayı başarı şansının olmadığını öne sürer (1970: 21).

Yön bir hareket olarak iki askeri darbe arasında kapsayan dönemde radikalden en yumuşak olanına öğrenci hareketlerinden aydın düşüncelere kadar Türkiye solunu bir araya getirmiş bir platformdur. Zamanın siyasi ortamı ve toplumsal

durumu düşünülürken cesur bir girişim olarak kabul edilebilecek “Yöncülük” 1965’li yıllarla birlikte kendisini bir hayal kırıklığı, bir tür sinizm içinde bulmuş ve demokratik usuller ile gelişecek soldan yana olan dergi artık parlamentarizmin Türkiye’de emperyalizmin bir bileşeni olduğunu iddia ederek Türk demokrasisini “cici demokrasi” ve “Filipin demokrasisi” olarak niteleyerek ortaya çıkış sebeplerinden sapma göstermiştir. Doğan Avcıoğlu’nun 1969 yılında çıkarmaya başladığı “Devrim” dergisi bu dönüşümün sembolik taşıyıcısı olmuş ve dergi sosyalizm şiarından çok “zinde kuvvetlere” vurgu yapan ve kendisini ilerici bir darbenin propagandasına adanmış “milli devrimcilik” parolasına dönmüştür (Bora, 2016: 610-611). Yön dergisinin solun görsel sembolizmine de önemli katkılar sağladığı söylenebilir. Derginin kapaklarını hazırlayan Sait Maden her hafta değişen kapakların ilgili sayının içeriğinin bir hafta önceden ele alınmasıyla ortaya çıktığını söylemektedir (Aysan, 2013: 36). Canlı renklerin ve resimlerin kullanıldığı kapaklar dergiye daha dinamik ve canlı bir hava katmış ve Türk solunun serüveninde dönemin ilk kapsayıcı ve birleştirici denemesi olarak kayda değer bir deneme olmuş ancak Yönden sonraki fikri eserler sol ideolojinin bütüncüllüğünü değil parçalanmışlığını sembolize etmişlerdir. İlk temel bölünme TİP ve MDD arasındaki ayrılıkta; Yön’ün “sosyalizm öncesi Kemalizm” tezine karşılık MDD’nin “sosyalist devrimden önce milli demokratik devrim” parolasında karşılık bulur. Çavdar bu ilk bölünmenin zamanla dört taraflı bir eksen üzerinde oluştuğunu söyler: İlki Mehmet Ali Aybar, Kemal Nebioğlu ve Tarık Ziya Ekinci’nin de içinde bulunduğu ve daha sonraları “parlamentaristlikle” suçlanacak olan gruptur. İkinci grup Mihri Belli ile Hikmet Kıvılcımlı’nın etrafında toplanan Türk Solu ve Aydınlik çevresidir. Üçüncü grup Behice Boran ve Sadun Aren’in liderliğindeki Emek dergisi grubu ve son grup Ant dergisini çıkaran Fethi Naci, Doğan Özgüden ve çevresidir (1999: 185).

1967 ile 1971 tarihleri arasında yayınlanan “Ant” dergisi “Bağımsızlık ve Sosyal Adalet İçin” hedefiyle yola çıkmış ve bir dönem çizgisiyle etkili olmuştur. Doğan Özgüden önderliğinde çıkarılan derginin ilk sayısının kapağında güneş ışınları gibi sıralanan Fethi Naci, Abidin Dino, Doğan Özgüden, Yaşar Kemal, İdris Küçükömer, Aziz Nesin, Çetin Altan, Selahattin Hilav gibi isimler dikkat çekicidir. Dergi TİP içerisinde baş göstermiş bir fikir ayrılığının sonucunda ortaya çıkmıştır. Aybar’ın “güler yüzlü, insancıl sosyalizm” tezleri parti içerisinde çoğunluğun desteğini almakla birlikte bu görüşe karşı çıkan Sadun Aren ve Behice Boran gibiler demokrasi pratiğinin zaten sosyalizm de var olduğunu savunarak bir muhalefet geliştirmişlerdir. Belge’ye göre bu iki grubun dışında “üçüncü yol” adı verilen bir diğer grup parti içi demokrasi, parti dışı muhalefete alınacak tavır, programın tekrar düzenlenmesi gibi konular üzerinde durmaktadırlar. Ant dergisinde kümelenen bu grup (1995: 2128) derginin

ideolojik bakışını da bu yönde oluşturmuşlardır. Dergi TİP’i açıktan desteklemiş ve seçimlerde doğrudan yanında yer almıştır. Doğan Özgüden Ant dergisindeki bir yazısında şöyle söylemektedir: *“Türkiye’de sosyalist kavgayı verecek başka örgüt bulunmadığına göre, bu tek sosyalist partiyi seçim mücadelesinde sonuna kadar desteklemek Türkiye’nin gerçek bağımsızlığını ve emekçi halkın mutluluğunu sosyalizmde gören insanların kaçınılmaz görevidir.”* (1968: 3). Güneş ambleminin yazar kadrosunu belirlemek için yapıldığını kaydeden İnci Tuğsavul Özgüden bu işlemi yaptıktan sonra güneşin sembolleştiğini aktarır. Teknik yetersizlikler sebebiyle aynı renk tonlarında veremediklerini ve zaman zaman sembolün farklı tonlarda çıktığını da ekler (Aysan, 2013: 47). İkinci yayın döneminde aylık yayımlanmaya başlayan derginin başlığı “Sosyalist Teori ve Eylem Dergisi” şeklinde değişmiştir. Dergi, Yön gibi bir fikir ortamı değil daha çok doğrudan devrimin altyapısına yönelmiştir. Bunun sebebi TİP’in içerisindeki ılımlıların ve radikallerin çatışması ve Ant dergisinin radikal kısma kaymasıdır. Birçok yazısında bu yeni eğilimin ipuçlarını görmek mümkündür. 1 Mayıs 1970 sayısında *“Devrimcinin görevi devrim yapmaktır”* demektir. 3 Temmuz 1970 sayısında ise *“Sosyalizmin zaferi için kesintisiz devrim yapmaktan”* bahseder. Ayrıca dönemin gençlik liderlerinden Osman Saffet Arolat derginin “Ortadoğu Devrimci Çemberi” sloganı ile Filistin, İran, Suriye gibi ülkelerde olanlara yönelik yazılara yer vererek “Filistin Halk Kurtuluş Hareketi”, El Feth örgütlerini tanıttıklarını kaydeder. Bu yolla üniversitede okuyan Ortadoğulu gençlerin örgütlenmesini sağlayan dergi, 1971 yılında kapatılıncaya dek *devrimci-eylemci çizgisini sürdürmenin yanı sıra* gençlerin Filistin kamplarına gitme fikirlerinin (2005: 77) sembollerinden olmuştur.

Aynı dönemde çıkarılan “Türk Solu” dergisi 1967-1970 yılları arasında faaliyet göstermiş ve 126 sayıya ulaşmıştır. Yine TİP içerisindeki fikir ayrılıklarının bir sonucu olarak ele alınabilecek dergi MDD çizgisini ve fikirlerini sembolize etmiştir. Milli Demokratik Devrimi *“Batı toplumları için kapitalizm ne kadar zorunlu bir aşama ise, Milli Demokratik Devrim de az gelişmiş ülkeler için, sosyalizm yolunda o kadar zorunlu bir aşamadır”* (Gürkan, 1968: 8) şeklinde tanımlayarak Türkiye’de kapitalizm yerine öncelikle emperyalizm ile bir mücadele verilmelidir şeklinde özetlemektedir. Bu yüzden Milli Demokratik aşama sonucunda devrim yolu hazırlanmış olacaktır. Öte yandan Aydın’a göre Türkiye’deki sol hareket içinde MDD çizgisinin en önemli ideolojik kaynağı, “Maoizm”dir. Çin Komünist Partisi’nin yürüttüğü devrim mücadelesi hem eski rejime hem de işgale karşı iki yönlü bir savaş halini almıştır. Çin sosyalizmi, bu mücadele süresinde milliyetçi bir nitelik kazanmış ve milli kurtuluş savaşlarının zamanla sosyalizm yolunu açacağı düşünülmüştür (2002: 458). Yine de derginin Sovyetler Birliği Komünist Partisi ile Çin Komünist Partisi arasında gidip geldiği

bilinmektedir. Bunun için derginin genellikle son sayfalarında Mao Lenin ve Stalin'den çeviriler görmek mümkündür. Sosyalist Literatürde Kavramlar başlığı ile her sayıda bulunur. Derginin bu tutumu özellikle doktrin kısmındaki eksiklerin dünyadaki güncel gelişmelere kulak kabartarak gidermeye yönelmiştir. Doğal olarak bu teknik gençlik hareketlerine yönelmiş ve TİP'in gençlik hareketleri için eylemsizliği savunduğu bir dönemde tam aksine "praxis"ten yana tavır koymuştur. Örneğin 6. filoya dair yazılan "Amerikalı Defol" başlıklı bir yazıda özetle meydanlarda nutuk atarak anti-emperyalist olunamayacağını bunun kaçma anlamına geldiği, gençliğe "faşizm gelir" korkusunun aşılaraq eylemden alıkonulduğunu söyleyerek halkı eylemin içinde bilinçlendirme gerektiğini savunur (1968: 1).

Sol akımların 60'lı yıllarla başlayan çok boyutlu yayın dünyası ideolojik geçişlerin ve farklı sol okumaların izlerini sürmeyi mümkün kılmaktadır. Bununla birlikte yayının furcasının hem sol öğretiyi özellikle genç kitlelere aşılama hem de kendi içlerinde bir ağacın dalları gibi farklı dallara ayırmada işlevsel rol edindiği söylenebilir. 1960'lı yıllara kadar Türkiye'de TKP'nin cılız ve zahmetli mücadeleleri dışında sosyalizmin yerleşemediğini belirten Belge, sosyalist düşünceyi anlatan kitapların da olmadığını dolayısı ile sola ilgi duymaya başlayan üniversiteli gençliğin dünya komünizminin somut tarihinden de bihaber olduğunu kaydeder. Ayrıca Türk siyasi kültürünün sosyalist düşünce üzerinde hissettirdiği ağırlığa da dikkat çeker (1992: 64-65).

SONUÇ

Türkiye'de siyasi İdeolojiler 1960 sonrası dönemde sembollerden ve sembolizmden sıklıkla faydalanmışlardır. Bu dönemde Türk Milliyetçiliğinin kendisini yeniden inşa etmekte olduğunu ve Türkçülük akımı ile arasındaki bağın din eksenli biçimde dönüştüğü kullandığı sembol dilinden anlaşılabilir. Yine aynı dönemde yükselişte olan muhafazakârlığın sembolleri de iki ideoloji arasında zaman zaman kaynaşan ancak bazı temel noktalarda ayrışan bir teorik zemin olduğunu göstermektedir. Eskiye ait kavramlarda milliyetçilik ve muhafazakârlık arasında temel bir yakınlık olduğu görülse de modern ulusun değerleri konusunda çatışmalı bir görünüm olduğu görülmektedir. Sol akımlar açısından bakıldığında ise teorik açıdan bir parçalanma ve farklı dallara bölünen bir öğretinin izleri görülür. Sol sembolizmi temelde gerçekçiliği esas alan bir çizgide siyaset üretirken Türkiye'deki çatışma ortamına paralel olarak romantik tasvirler, şiirler ve enternasyonal diğer içeriklerin kendisine yer bulduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alver, Köksal (2007). Siyasal Eylem Alanı olarak Kültür. *Kültür Sosyolojisi*. (Derleyen: Köksal Alver ve Necmettin Doğan). Ankara: Hece Yayınları, 129-140.
- Amerikalı Defol. (23 Temmuz 1968). *Türk Solu Dergisi*, 36/ 1968
- Anar, Turgay (2013). Büyük Doğu Kapaklarında Gençlik. *Özü Yüzden Okumak, Büyük Doğu Kapaklarının Dili Sempozyumu*. (Hazırlayan: M. Fatih Andi ve Bahtiyar Aslan). İstanbul: Küçükçekmece Belediyesi Kültür Yayınları, 21-34.
- Arolat, Osman Saffet (2005). *Yaşamımda Bir Gezinti*. İstanbul: Dünya Yayınları.
- Atsız, Hüseyin Nihal (1997). *Makaleler IV*. İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Avcıoğlu, Doğan (Eylül 1966). Sınıf Mücadelesi, Sosyalizm ve Milliyetçilik. *Yön Dergisi*. 182/ 1966
- Aydemir, Şevket Süreyya (31 Ocak 1962). Türk Sosyalizmi ve Fikir Atatürkçülüğü, *Yön*, 7/1962, 7.
- Aydın, Suavi (2002). Sosyalizm ve Milliyetçilik: Galiyefizim'den Kemalizm'e Türkiye'de 'Üçüncü Yol' Arayışları. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 4, (Editör: Tanıl Bora). İstanbul: İletişim Yayınları, 438-482.
- Aysan, Yılmaz (2013). *Afişe Çıkmak & 1960-1980 Solun Görsel Serüveni*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Belge, Murat (1992). *Türkiye Dünyanın Neresinde*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Belge, Murat (1995). Türkiye İşçi Partisi. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt:8. İstanbul: İletişim Yayınları, 2120-2131.
- Bora, Tanıl (2016). Türk Sağı: Siyasal Düşünce Tarihi Açısından Bir Çerçeve Denemesi. *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*. (Derleyen: Güven Gürkan ve İnci Öztan). İstanbul: İletişim Yayınları, 9-28.
- Bora, Tanıl (2017). İdeoloji. *Siyaset Kavramlar, Kurumlar, Süreçler*. (Editör: Yüksel Taşkın). İstanbul: İletişim Yayınları, 81-104.
- Çavdar, Tevfik (1999). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*. 3.Baskı, İstanbul: İmge Kitabevi.
- Feyizoğlu, Turhan (2000). *Fırtınalı Yıllarda Ülkücü Hareket*. İstanbul: Ozan Yayınları.
- Kapak Görseli. (Eylül 1950). *Büyük Doğu Dergisi*, 24/ 1950. 1.
- Kısakürek, Necip Fazıl (1999). *Hitabeler*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kıvılcımlı, Hikmet (1970). *27 Mayıs ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi*. İstanbul: Ant Yayınları.
- Koray, C. (1995). *Kuran İslamiyet Atatürk ve 19 Mucizesi*. İstanbul: Altın Kitaplar

- Landau, Jacob M. (1983). *Türkiye’de Sağ ve Sol Akımlar*. (Çeviren: Erdinç Baykal). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Milliyet, 11 Ağustos 1966
- Öğün, Süleyman Seyfi (2016). Türk Milliyetçiliğinde Hakim Millet Kodunun Dönüşümü. *Türk Siyasal Hayatı*. 6. Baskı. (Editörler: Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay). İstanbul: Sentez Yayınları, 291-323.
- Özdemir, Hikmet (1986). *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı Yön Hareketi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Sertel, Yıldız (1969). *Türkiye’de İlerici Akımlar*. İstanbul: Ant Yayınları.
- Şener, M. (2017). Yön ve Milli Demokratik Devrim Hareketleri. M. K. Kaynar (Haz.), *Türkiye’nin 1960’lı Yılları içinde* (s. 359-379). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Topçu, Nurettin (1969a). Hareket’in Otuz Yılı. *Hareket Dergisi*. Sayı: 5/1969, 4-6.
- Türkeş, Alparslan (1976). *Dokuz Işık*, Ankara: Kutluğ Yayınları.
- Yalçın, Semih (2017). MHP’nin Türk Siyasi Hayatına Girişi ve Etkileri. *Tarihte Türkler ve Alparslan Türkeş*. Cilt: 3. (Editör: Semih Yalçın). Ankara: Berikan Ofset Matbaacılık, 125-186.
- Yeniçeri, Özcan (2014). *Türk Milliyetçiliği*. Ankara: Kripto Basın Yayın.
- Yön, Aralık 1961: 12

8. Bölüm

Recep Peker'in Dış Politik Görüşleri: Jeopolitik Söylemin İnşası

Hasan ULUSOY¹
Oğuz GÜNGÖRMEZ²

GİRİŞ

Devlet, coğrafya ve politika kavramlarının bir araya gelerek jeopolitik kavramının oluşturulduğu, bu bakımdan bu kavramlarının bilinmesi durumunda dış politika görüşleri içinde jeopolitik vurguların da anlaşılacağı şeklinde yaygın bir görüş vardır (İşcan, 2004, s. 50). “Coğrafyanın bütün unsurları ile aktifleşmesi ve bu unsurların değerlendirilerek çıktılar elde edilmesi” (İlhan, 2002, s. 318) olarak tanımlayabileceğimiz jeopolitik kavramı 19.yy sonunda ortaya çıkmış ve literatürde bu kavramı ilk kullanan İsveçli siyasi coğrafyacı Rudolf Kjellen’dir. Bununla birlikte, bilimsel anlamda kavramı geliştiren ve jeopolitiğin temellerini oluşturan Alman coğrafyacı Friedrich Ratzel olmuştur. Her ne kadar dış politikada jeopolitik kavramının ortaya çıkması 19’uncu yüzyılın sonu olsa da kavram 1. Dünya savaşı sırasında altın çağını yaşamıştır. Söz konusu dönem coğrafyanın siyasi boyutunu çalışan akademisyenler tarafından klasik jeopolitik dönem olarak adlandırılmıştır. Kavramın mucidi Kjellen jeopolitiği “coğrafi organizma veya mekân içinde fenomen olan devletin tetkik meselesi” (İlhan, 2002, s. 54) olarak tanımlamaktadır. 1916 yılında yayımladığı “Bir Hayat Şekli Olarak Devlet” kitabında devletin varlığını yine devletin gücünde görmüş, bu düşünceleriyle jeopolitiğin bir diğer kurucusu olan Alman Friedrich Ratzel’den de etkilenmiştir. Ratzel, devleti yaşayan bir organizma olarak görmekte, devletin gelişmeye ve yayılmaya tabii bir varlık olduğunu ve kendinden ilkel ve küçük devletleri istila ederek yaşamına devam ettiğini düşünmektedir. (İlhan, 2002, s. 54) Bu bakımdan Ratzel’in jeopolitik düşüncelerinin revizyonist olduğu ve sömürgeci bir ruha sahip olduğu belirtilmektedir. Ratzel’in özellikle “bu küçük gezegende sadece bir büyük devlet için gerekli yer mevcuttur” (Özey, 2017, ss. 95-100) sözü yayımlacı düşüncelerini ifade etmesi bakımından önemlidir.

---

¹ Büyükelçi Dr., Dışişleri Bakanlığı ORCID: 0009-0007-9341-7858

² Dışişleri Bakanlığı, ORCID: 0000-0001-5316-7005

Dış politikada jeopolitik söylem ile ilgili çalışmaların asıl anlamını özellikle 20. yy.'da kazandığını ve kısa sürede önemli bir çalışma alanı haline geldiğini belirtmek gerekir. Klasik jeopolitiğin temsilcisi olan düşünürler, dış politikada devletin gücünü maksimize eden bir anlayışı benimsemişler ve devletin gücünü yaymaya çalıştığı dönemde etkinlik kazanmışlardır. Bu bakımdan klasikçilerin jeopolitiği bir disiplin olarak gördükleri ve coğrafyayı devletin dış politikalarını, o bölgede yaşayan insanları ve kültürü şekillendiren bir olgu olarak ele aldıkları anlaşılmaktadır. Eleştirel jeopolitikçilerin ise devleti sorunsallaştıran bir anlayışa sahip olmaları çalışmalarda ön plana çıkmaktadır. Yapıldıkları mekâna göre değişeceğinden ve yazma işi de özgün bir durum olduğundan “Earth writing” olarak adlandırılabilir bu çalışmaları objektif olarak nitelendirmek mümkün değildir. Bu bakımdan dış politikada jeopolitik algılar ve yorumlamalar her bölgede ve ülkede farklı şekilde cereyan etmektedir. Jeopolitik çalışmaların gelişmesi ve yayılması dünyanın mekân algısının nasıl değiştiğiyle bağlantılı olagelmıştır. Bu tespit ve görüşler ise eleştirel jeopolitik çalışmaların doğmasına yol açmıştır. Ayrıca eleştirel jeopolitik çalışmalar dönemin ruhu neyin üzerinde yükseliyorsa dış politikada onun üzerinden coğrafya tahlillerinin yapıldığı bir anlayışı barındırmaktadır. Eleştirel jeopolitikçiler “geo-politics” kavramını “geo-power” olarak yeniden inşa edip yorumlamış ve klasikçilerin aksine dış politikanın coğrafyayı nasıl etkilediğini ortaya koymaya çalışmışlardır. Bireyi ele alarak coğrafyayı ve jeopolitiği klasik anlamından uzaklaştırmayı hedeflemişlerdir.

Bu çalışmada Türkiye’de dış politik söylemlerde jeopolitik unsurların oluşturulması ve dolaşıma sokulması açısından Recep Peker’in görüşleri ele alınacaktır. Söylemlerine bakıldığında Recep Peker’in jeopolitik söyleme sıklıkla başvurduğu görülmektedir. Makalede hem Başbakanlık yapan hem de Ankara’da ve İstanbul’daki çeşitli üniversitelerde dersler veren Recep Peker’in dış politik görüşleri/söylemleri jeopolitik çalışmalarına referansla hem pratik hem de formel jeopolitik kategorilerinde ele alınacak ve söylem analizi yöntemiyle jeopolitiğe yönelik atıflarının kodları analiz edilecektir. Formel jeopolitik ekseninde üniversitelerde verdiği İnkılap derslerindeki tespitleri ele alınacak, söylemlerindeki coğrafi determinist unsurlar tespit edilerek dış politikada jeopolitik vurgusu incelenecektir. Makalenin amacı, Recep Peker özelinde dış politika özelinde jeopolitik anlatıların Türkiye’deki formel jeopolitiğe nasıl etki ettiğini ve jeopolitik söylemi nasıl hâkim bir görüş haline getirmeye çalıştığını gözler önüne sermektir.

TEORİK PERSPEKTİF: DIŞ POLİTİKA VE JEOPOLİTİK

Jeopolitik söylemin “dil ve dilsel performanstan farklı bir şekilde güç ilişkileriyle birlikte oluşan bir bütün olarak anlaşılması gerektiğini” iddia eden eleştirel jeopolitik anlayışa göre bu söylem ve pratikler modern devletin temel yapısal özelliklerinden, kurumsal mimarisinden ve iktidar ilişkilerinden bağımsız değildir (Yeşiltaş & Durgun, 2015, s. 11). Bu yönüyle jeopolitik vurgularla inşa edilen söylem ve pratikler, hâkim bilgi iktidar ilişkileri düzeneklerinden ayrı düşünülmemektedir.

Bu sebeple eleştirel jeopolitik, klasik jeopolitik anlayıştan ayrılarak sorgulama noktasını jeopolitik olarak değil, jeopolitik söylemi üreten mekanizmalar şeklinde belirlemektedir. Böylelikle jeopolitiği “toplumsal ve kültürel olarak inşa edilmiş, ideolojilerden ve kanaatlerden ayrı düşünülemez” şekilde kavramsallaştırmaktadır (Yeşiltaş & Durgun, 2015, s. 12). Hâkim bilgi iktidar ilişkilerinden bağımsız düşünülemez olduğundan dolayı da jeopolitik yalnızca coğrafyanın temsilini değil dış politikada devlet kimliğinin, iktidarın ve hegemonik güçlerin gücün topluma ilişkin söylemlerinin bütününe yansıtılmaktadır. Diğer bir ifadeyle eleştirel jeopolitik çalışmaları “jeopolitiğe masum bir girişim olarak değil ideolojik, siyasallaşmış ve araçsallaştırılan bir analiz biçimi” olarak yaklaşmaktadır.

Özellikle burada vurgunun artırılması ve üzerinde durulması gereken nokta “jeopolitik söylemi üreten mekanizmalardır”. Zira eleştirel jeopolitik görüşün temel odak noktası iktidarın, gücün ya da güç ilişkilerinin kaynağını, yapısını, temel referans noktalarını ortaya koymak değildir. Bunun yerine eleştirel çalışmalar mekâna, coğrafyaya, jeopolitiğe ve jeopolitik söyleme etki eden iktidar/güç ilişkilerini ifşa etmek, bu ilişkilerin benimsediği teknikleri ve yöntemleri ortaya çıkarmaktadır (Yeşiltaş & Durgun, 2015, s. 21). Bu nedenle dış politikada başvuru noktası mekânsal coğrafi söylemler, eleştirel jeopolitik çalışmaların merkezinde yer almaktadır.

Her ne kadar klasik jeopolitik gelenekte jeopolitik ve coğrafi temsil pozitivist anlamda gerçeklik ve hakikat olarak sunulsa da eleştirel jeopolitik gelenekte söz konusu coğrafi temsil siyasi tahayyüllere, ideolojilere, kimlik mücadelelerine, kültürel geleneklere göre değişkenlik göstermektedir. Bu sebeple eleştirel jeopolitik coğrafyaya özcü yaklaşan görüşlere karşıt bir pozisyonu savunmakta ve siyasetin coğrafya tarafından kuşatılmasını eleştirerek “alternatif siyasi tahayyül biçimlerinin” olduğunu dile getirmektedir (Dalby, 1990). Bu yönüyle eleştirel jeopolitikçiler, bilimsellik iddiası ya da determinist pozisyon gibi klasik jeopolitiğin birçok unsuruna yönelik muhalif bir tutuma sahiptir. Eleştirel jeopolitiğin fikir babalarından Gearóid Tuathail’e göre eleştirel jeopolitik

geleneği siyasetin küresel mekânı nasıl tahayyül ettiğini ve anlamlandırıldığını anlamakla uğraşmaktadır (O'Tuathail, 1996).

Tuathail'e göre klasik jeopolitik revizyonisttir ve Mackinder ile ortaya çıkmıştır. (O'Tuathail, 1999, ss. 107-124) Bunun yanı sıra Tuathail klasik jeopolitik görüşün her zaman ulusal yeteneği savunduğunu ve ön plana çıkardığını dile getirmekte, sömürgeciliğe coğrafya kitaplarında yer vererek Britanya'nın ikinci sınıf ırkları yönetmesinin kutsal bir görev olduğunun düşünülmesine sebep olduğunu belirtmektedir (O'Tuathail, 1999, ss. 107-124). Örneğin Gerry Kearns "Teaching Imperialism" (Kearns, 2009) isimli makalesinde Mackinder'in kitapları aracılığıyla sömürgeciliği nasıl meşrulaştırdığı ve yaşları 11 ile 18 arasında değişen çocukları etkileyerek imparatorluğa hizmet etmeyi empoze ettiğini gözler önüne sermektedir.

Diğer önemli eleştirel jeopolitik araştırmacıları John Agnew ve Stuart Corbridge jeopolitik söylemlerin hegemonik bir mahiyete sahip olduklarından "rıza oluşturucu" pratikler olarak karşımıza çıktıklarını söylemektedir (Agnew & Corbridge, 1995, s. 47). Bu yönüyle ikilinin siyaset teorisinde Gramsci perspektifinden, uluslararası ilişkilerde de Cox perspektiften etkilendikleri dile getirilmektedir. Bahse konu pratikler yalnızca söylemlerden, yazılardan, açıklama ve metinlerden oluşmamakta, dış politikada jeopolitik düzenleri ortaya çıkararak her türlü kurallar bütünü ve pratikleri kapsamaktadır. İkilinin orta ölçekli (meso) çalışmalarında söz konusu jeopolitik söylemleri "jeopolitik kültür", "jeopolitik vizyon" gibi kavramlar aracılığıyla ele aldığı ve incelediği bilinmektedir. Bu kapsamda dış politikada jeopolitik söylem analizi özellikle devlet yöneticilerinin, karar vericilerin, siyasetçilerin, siyasi elitlerin ya da kurumların söylemler aracılığıyla ülkelerini nasıl konumlandıkları, mekânı nasıl algıladıkları, dünya siyaseti içerisinde kendi ülkelerine nasıl bir rol biçtikleri gibi olgularını anlama çabasıdır. "Jeopolitik tahayyül" (imagination) olarak da adlandırılan bu söylem inşa etme süreci, farklı kimlik gruplarının ülkelerini bölgede ve uluslararası sistemde nasıl ve nerede konumlandıklarını gösteren söylemlerin bütünüdür (Newman, 2000, ss. 302-331).

Recep Peker'in dış politika görüşlerinde jeopolitik söylemin inşasına geçmeden önce çalışmanın bütünlüğü açısından bahsedilmesi gereken bir diğer önemli husus ise eleştirel jeopolitik çalışmalarının odaklandıkları alanlarda görülen farklılıktır. Gearoid Tuathail ve Simon Dalby eleştirel jeopolitik çalışmaların tasnifini 3 türe ayırarak yapmışlar, tasniflerine göre "formel jeopolitik", "pratik jeopolitik" ve "popüler jeopolitik" kategorilerini ortaya koymuşlardır. Formel jeopolitik çalışmalar akademisyenler, düşünürler, siyasi elitler tarafından üretilmekte, "jeopolitik düşünce" veya "jeopolitik gelenek" olarak da adlandırılmaktadır (O'Tuathail, 1998, s. 111). Pratik jeopolitik olarak

nitelendirilen tür ise devlet adamlarının, karar vericilerin, siyasetçilerin başvurduğu jeopolitik kavramları ve tahayyülleri kapsamaktadır. Bu sebeple dış politika yapım sürecinde etkili olan yetkililerin mekâna, coğrafyaya özgü tanımlamaları, bu tanımlamalarda başvurdukları söylemler oldukça önemli hale gelmektedir. Formel ve pratik jeopolitik arasında “çok ince bir çizgi olduğu, karar vericilerin ve siyasetçilerin genellikle formel jeopolitik metinlerin ürettiği dili kullandıkları” ifade edilmektedir (Yeşiltaş & Durgun, 2015, s. 27). Popüler jeopolitik ise jeopolitiğin toplumsal hayattaki yansımalarını konu almakta, oluşturulan jeopolitik söylemlerin ve tahayyüllerin popüler kültürdeki üretimi ve tüketimi bu tür çalışmaların temel konusunu oluşturmaktadır (Dalby & O’Tuathail, 1998, ss. 2-3).

RECEP PEKER’İN DIŞ POLİTİKA SÖYLEMİ

Jeopolitik söylemin oluşturduğu çözümler, inşa edilen varsayım ve önermeler, karar vericilerin ve iktidarın dış politika siyasalarının ve ulusal güvenlik perspektiflerinin ipuçlarını vermektedir. (Özcan, 2015, s. 121). Türkiye’deki jeopolitik söylemle ilgili önemli çalışmalara imza atmış bir akademisyen, jeopolitiğin Türkiye’de klasik jeopolitik tandanslı olduğunu, aynı imgelere başvurularak yeniden üretildiğini ve dış politik görüşlerin omurgasını oluşturduğunu dile getirmektedir (Bilgin, 2015, ss. 37-61). Türkiye’de “sadece güçlü devletlerin ayakta kalabileceği bir coğrafyada yaşadığı” görüşlerinin dile getirilmesi ve dış politikada söz konusu jeopolitik söylemin inşa edilmesi, dolaşıma sokulması, bu görüşlerin kurumsal bir hale gelmesi Cumhuriyet döneminin ilk yıllarına tekabül etmektedir. Bu bakımdan Cumhuriyet döneminin önemli bir siyasetçisi ve düşünce adamı olan Recep Peker³ (Peker, 1984, s. 3) dış politikada bu söylemin inşa edilmesinde, dolaşıma sokulmasında ve sonraki dönemleri de etkisi altına alan bir paradigma haline getirilmesinde oldukça önemli rol oynamış gözükmektedir.

Dış Politika Görüşlerinde Coğrafi Determinist Unsurlar

Pınar Bilgin’in Türkiye’de jeopolitik söylemin klasik jeopolitik tandanslı olduğu tespitinin Recep Peker’in söylemlerine bakıldığında da doğruluğu görülmektedir. Zira Peker’in coğrafyaya yaklaşımı mekâna özerklik atfeden

---

³ Kafkasya’nın Dağıstan bölgesinde oturan ve Anadolu’ya göç eden bir ailede 1889’da dünyaya gelmiştir. Tahsilini Harp okulunda yapmış ve Teğmen olarak mezun olduktan sonra Osmanlı’nın çeşitli vilayetlerinde görevler almıştır. I. Dünya Savaşında Kafkas cephesinde Kurmay subay olarak görev yapmış ve 1919’da Harp Akademisini birincilikle bitirerek tamamlamıştır. Recep Peker 20. Kolordu Kurmayı ve Binbaşı rütbesi ile 4 Şubat 1920’de Anadolu’ya geçerek Milli Mücadeleye katılmış ve siyasi hayatı bu şekilde başlamıştır. Meclis’in açıldığı 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin ilk genel sekreteri olmuş ve daha sonra da siyasette yer almış, bakanlıklar yapmış ve 1946-47 arası bir yıldan biraz fazla Başbakan olarak görevde bulunmuştur. Detaylı bilgi için Bkz: (Peköz Kara, 1999, s. 3).

determinist bir mahiyette olmuştur. Bu yaklaşım mekâna kendine özgü bir özerklik atfederek iktidarı ve toplumsal ilişkileri, mekânın ve coğrafyanın bir türevi olarak görmektedir. Bu yönüyle Peker, coğrafi determinist görüşü ekseninde coğrafyayı ve mekâna dair olan her şeyi politikanın önüne koymaktadır. Bu determinist düşünsel yapı o yıllarda bir paradigma haline gelmiştir.

Bu yönüyle Recep Peker'in coğrafyaya yönelik determinist görüşleri ve mekâna atfettiği özerklik, kurucu bir mahiyet taşımaktadır. Öyle ki Peker, Türk siyasetinde mekânsal konumlanış değişmeyeceğinden siyasetin ve dış politikanın, coğrafyanın hükümlerine tabi olduğunu dile getiren ilk siyasi figürlerden birisidir. Bu yönüyle görüşleri yalnızca Cumhuriyet'in ilk yılları bakımından değil Soğuk Savaş dönemi ve sonrasına dair de Türkiye'de dış politik söylemlerde jeopolitiğe yer verilmesi açısından önemli etkiler meydana getirmiştir. Zira “coğrafya kaderdir” anlayışının ve dış politika görüşlerinde coğrafyaya kendine özgü bir özerklik atfeden söylemlerin, Türk dış politikasında her dönem etkileri görülen bir paradigma haline geldiği vakıdır. Bu yönüyle Recep Peker bu paradigmanın fikri altyapısının oluşturulması ve sonraki dönemlere de sirayet eden bir etki uyandırması bakımından önemlidir.

Peker'in döneminde kullandığı “Zigana dağının tepesine portakal dikilmez” sözü, dış politikada coğrafyanın kısıtlayıcı etkisine atıftır. Zira, Zigana dağının tepesi iklim şartları bakımından elverişsiz olduğundan portakal ağacının yetişmesi mümkün değildir. Peker'in yapmış olduğu bu metaforda⁴ da Zigana dağı Türkiye'yi, portakal ağacı ise dış politikada dönemin şartlarına uygun olmadığı politika seçeneklerini temsil etmektedir.

Türkiye'yi “dağ” gibi coğrafi olarak değişmeyen, sabit bir coğrafi terimle betimlemesi Peker'in coğrafi determinist görüşünün bir yansımasıdır. Her ne kadar Ibn Haldun'un söylediği iddia edilse de aslında anonim olan “coğrafya kaderdir” sözüne ya da Spykman'ın “başkanlar gelip gitmekte, diktatörler bile ölmekte fakat dağlar -yani coğrafya- sabit kalmaktadır” (Spykman, 1938, s. 29) sözüne benzer şekilde Recep Peker de Türkiye'yi bir dağ ile betimleyerek coğrafyanın değişmezliğini vurgulamıştır.

---

⁴ Recep Peker'in söz konusu metaforunda Eski İtalya Başbakanının sözünden etkilendiği söylenir. İtalyan Başbakanı Giovanni Giolitti Büyük Britanya'nın Roma büyükelçisiyle konuşurken penceresinden görünen zeytin ağacını göstererek şu cümleleri söylemiştir. “Şu yeşil zeytin ağaçlarını görüyor musun, bilirsiniz ki İtalya Avrupa'nın cenubunda, sıcak, yarı tropikal bir memleket. Rusya'nın iklimi zeytin ağacının yetişmesine ne kadar müsait değilse, İtalya'nın sosyal iklimi de komünizm ağacının burada yeşermesine o kadar uygun değildir.” Bu sözünde Giolitti'nin coğrafyanın belirleyiciliğine vurgu yaptığı, determinist bir görüş ortaya koyduğu ve coğrafyanın siyasi atmosfer üzerindeki belirleyici etkisine vurgu yaptığı görülmektedir. Komünizmi Rus coğrafyasının, zeytin ağacını ise İtalya'nın bir ürünü olarak görebek farklı coğrafi özelliklere sahip ülkelerde bunların yetişmeyeceğine vurgu yapmıştır. Bkz: (Peker, 1984, ss. 49-50).

Recep Peker, Türkiye'nin tehlikelerle dolu bir coğrafyada yer aldığı görüşünü benimsediğinden bu sebeple iç ve dış politikasını bu tehlikelere göre oluşturması gerektiğini savunmuştur. Bu düşüncelerini 1935 yılında parti kurultayında yapmış olduğu "coğrafya bakımından Türkiye öyle bir vaziyettedir ki şimalden, cenuptan, doğudan, batıdan her taraftan, her çeşit rüzgarlar bizim üzerimizden geçer" (Peker, 1935, s. 125) açıklamalarıyla ortaya koymuştur. Öyle ki Türkiye'nin çevreden gelen anarşizm, Marksizm, faşizm, hilafetçilik, enternasyonalizm gibi "zehirli" olduğunu düşündüğü akımlara açık olduğu ve bunlardan korunmasının tek yolunun "ulusçuluk" fikrine sarılmak olduğunu ifade etmektedir (Peköz Kara, 1999, s. 139). Ulusçuluğu hem partinin hem devletin "betonu" olarak nitelendirmekte ve ancak dış politikada "ulusçuluğa" sarılırsa Türkiye'nin coğrafyadan gelen tehditleri bertaraf edebileceğine inanmaktadır.

Recep Peker'in dış politik söylemlerde çerçevesini çizdiği jeopolitik gerçekliklerin, siyasi aktörlere ya da karar vericilere herhangi bir seçim yapma olanağı sunmadığı görülmektedir. Bu yönüyle siyasetçiler, dış politika karar vericileri ve siyaset kurumu coğrafyanın değişmezliği ve azameti karşısında pasif konumda bulunan edilgen aktörler olduklarından coğrafyanın bu kaçınılmazlığına boyun eğmeleri gerekmektedir. Peker'in dış politik görüşlerinde Agnew ve Corbridge'in de belirttiği gibi "doğa ulusun kaderini tayin etmektedir." (Agnew & Corbridge, 1995, s. 64) Eleştirel jeopolitikçilerin de sıklıkla dile getirdiği gibi söz konusu söylemlerde siyasetin öncelikle coğrafi ve jeopolitik olarak şekillendirildiği ve "sözün" siyaseti sınırlandıran yapısı görülmektedir. Zira burada ortaya konan söylemlerin içinde bulunan imgeler bir yandan dış politika alanında atılabilecek adımları sınırlandırmakta diğer yandan "siyasetin coğrafi olarak tayin edilmesi" perspektifini meşrulaştırmaktadır.

Söylemlerden anlaşıldığı üzere Recep Peker'in jeopolitik tahayyülü Ratzel ve Kjellen'in ifade ettiği "coğrafyanın devletin oluşumunda etkisinin son derece büyük olduğu" klasik jeopolitik anlayışa dair imgeler barındırmaktadır. Özellikle Rudolf Kjellen'in devletin üç ana unsurundan ikisi olarak ifade ettiği "hareket serbestisi" ve "içeride birlik ve beraberlik" (Sandıklı, 2011, s. 7) ilkelerine Recep Peker'in dış politik söylemlerinde de sıklıkla rastlamak mümkündür. Peker'e göre devletin dış politikadaki sürekliliği rejimin gücüne bağlı olduğundan, birlik ve beraberliği sağlamak için ulusçu politikalara başvurmaktan çekinilmemelidir. Peker ulusal birliği devletin "olmazsa olmazı" şeklinde nitelendirmiş ve bu konudaki düşüncelerini şu cümlelerle ortaya koymuştur.

"Ortada gözle görülmeyen ulusal bir kuvvet vardır. Bu gözle görünmez, elle tutulmaz, eni boyu ölçülmez bir şeydir. Fakat insanlığın medeni yaşayışında promötör olan, tutan, koruyan, alıp götüreren maddi ve manevi her işte devletlere destek olan en büyük tılsım bu kuvvettedir. Bu ulusal

birlik kuvvetidir. Biz bu kuvveti her gün biraz daha besleyeceğiz” (Peker, 1935, s. 147).

Recep Peker; Kjellen’in “içeride birlik ve beraberlik” olarak nitelendirdiği hususu ise “iç huzur” olarak kavramsallaştırmaktadır. Devletlerin etkili dış politika uygulayabilmek için içeride bir ve bütün olması gerektiğini dile getirirken bunun devletin geleceği açısından son derece önemli olduğunu belirtmektedir. Recep Peker içeride bir ve beraber olmanın, “iç huzura” sahip olmanın güçlü devlet olabilme açısından sahip olduğu önemi “bir devlet, rejimi ne olursa olsun, yaşadığı devir hangi tarih safhasında rast gelirse gelsin iç varlığında birlik olmayınca bulunduğu siyasal vaziyet kendisine müsait de olsa yine muvaffak olamaz” (Peker, 1984, s. 48) sözleriyle ortaya koymuştur.

Recep Peker’in dış politikadaki jeopolitik anlayışını Ratzel ve Houshofer gibi düşünürlerin klasik jeopolitik anlayışından ayıran noktanın ise onun “savunmacı” niteliğinde olduğunun belirtilmesi gerekir. Recep Peker’in de dış politik söylemlerindeki jeopolitik nesnesi “ulus” olmuş, Kjellen’de olduğu gibi jeopolitik projesi devletin ve milletin uyumu olmuş fakat dışsal değil daha çok içsel bir jeopolitik tahayyülün sonucunda ortaya çıkmıştır. Kjellen, Alman imparatorluğunun yeniden kurulmasını sağlamak isterken, Houshofer Almanya bayrağı altında bütünleşmiş ve birleşik bir Avrupa görmek istemiştir. Recep Peker’in tasavvuru ise mekânı (coğrafyayı) sarmalayan dış kaynaklı “yıkıcı rüzgarlara” ve “zehirli akımlara” karşı koymayı öngören bir mahiyete sahip olmuştur.

Bu bakımdan Peker’in tasavvuru Kjellen’e çok daha benzer bir niteliktedir. Kjellen’in içerde öngördüğü “otarşik yapı” iç politikada ön plana çıkmaktadır. Yani Kjellen ekonomik anlamda otarşik, nüfus bakımından homojen ve sosyal politik bağlamda da toplumsallığı arzulamaktadır (Yeşiltaş, 2012, s. 50). Peker de dış politik görüşlerinde çoğulculuğa savaş açarak otarşik bir yapıyı savunmuş, “ulusçuluğu” merkeze alarak ulusal ve toplumsal birliğe zarar getirebilecek akımları zararlı bularak reddetmiş ve güçlü bir dış politikayı düşlemiştir. Bu bakımdan gerek Kjellen gerekse Peker, klasik jeopolitik görüşlerini bir siyaset ve hayat formu olarak benimsemişler ve içeride daha homojen bir toplumun dışarıda güçlü siyasetin anahtarı olarak nitelendirmişlerdir.

“Formel Jeopolitik” Unsuru Olarak İnkılap Dersleri

Recep Peker, 1934-1935 yıllarında Ankara Hukuk Fakültesi’nde ve İstanbul Üniversitesi’nde öğrencilere Türk İnkılabını anlatmak için çeşitli dersler vermiştir. Bu dersler Recep Peker’in dış politikaya dair görüşlerinin ve jeopolitik perspektifinin en net ifade edildiği yerlerdir. Bu bakımdan söylemlerin yanı sıra metni ve metni oluşturan düşünceleri içinde barındıran inkılap derslerine daha

yakından bakmak, Recep Peker'in dış politikada jeopolitik vurgusunun temel referans nesnelere anlaşılmamasını kolaylaştıracaktır.

Recep Peker'in dış politik görüşlerini sık sık coğrafya ile özdeşleştirdiği, inkılap derslerine yakından bakıldığında daha net görülmektedir. Örneğin Peker'in coğrafi açıdan önemini altını çizdiği önemli konulardan biri Türk inkılabıdır. Peker, Türk inkılabının evrensel olduğuna vurgu yapmış, özellikle coğrafi bakımından Türk inkılabının evrensel olduğunu ve dış politikadaki kurucu yerini şu sözleriyle dile getirmiştir.

“Bizim inkılabımız bugün Türkiye'nin bulunduğu coğrafya parçasında değil, Cenup Afrika'sında veya İskandinavya'da olsaydı, bu inkılabın verdiği neticeler, dünyanın yaşayış ve anlayışı üzerinde bugün yapmakta olduğu büyük tesiri yapamazdı. Yani bu inkılabın gelip geçtiği yerin coğrafya noktasından yeryüzünün şimdi bulunduğumuz parçasında oluşu, ona yüksek ehemmiyet verdiren bir sebeptir.” (Peker, 1984, s. 55)

Peker, bu sözleriyle coğrafi determinist görüşlerini Türk inkılabı ile harmanlamış, klasik reel-politikçilerin yaptığı gibi coğrafyanın bilimselliğini Türk inkılabı ile birleştirmiştir. Türkiye'nin coğrafyasına öznellik atfetmesinin yanı sıra Türk inkılabının dış politika açısından tamamlayıcı rolüne dikkat çektiği görülmektedir.

Recep Peker'in bu derslerde, dış politikada güçlü olabilmenin yolunun içeride güçlü olmaktan geçtiğine vurgu yaptığı görülmektedir. Haliyle dış kaynaklı “zararlı rüzgarların” etkisinden korunmak için “ulusçuluğu” bir panzehir olarak ele aldığı anlaşılmaktadır. Peker “her ne kadar Batı tarzı düşünceler insanın daha hür olmasını istese de bunlar anarşizm ekolünün doğmasına sebep olmuştur ve devletlerin menfaatlerine rağmen yayılmaya muvaffak olmuştur” (Peker, 1984, s. 55) sözleriyle bahse konu düşüncelerin hem devlet menfaatlerine aykırı hem de “zehirli rüzgarlar” ürettiğini dile getirmiştir. Söylemlerinde ortaya koyduğu tahayyül ve imgeler, Türkiye'nin dış politikada daha güçlü bir aktör olarak görmek isteğini ortaya koymaktadır. “ulusun bütün isteklerine omuz vermiş, bütün tehlikeleri göğüslemiş, fabrikada, laboratuvarında, toprakta bütün halk yığınlarının ihtiyaçlarını duyup anlayarak değer veren bir idarenin muvaffak olacağı bir devirdeyiz” (Peker, 1984, s. 55) şeklinde ifadeleriyle içeride güçlü bir siyasi yapının dış politikada da güçlü ve caydırıcı bir tutumu beraberinde getireceği varsayımını savunmaktadır.

Peker'in inkılap derslerinde, içeride “ulusçuluk” anlayışına dayalı güçlü bir yapılanmanın zaman zaman dünyadan örneklerle ve açıklamalarla da zenginleştirme yoluna gittiği görülmektedir. Örneğin İsviçre Eski Devlet Başkanı Pilet Goraz'ın “parlamentonun didişmelerine karşılık böyle bir zamanda, icra reisi harbeden bir kumandan mevkiinde olmalıdır. Bir asker kendisine kumanda

edenden verdiği emrin eshabı mucibesini nasıl soramaz ve derhal yerine getirirse, milletvekilleri de devlet reisinin emirlerine böyle uymalıdır” (Peker, 1984, s. 94) şeklinde sözlerini hatırlatan Peker’in bu çabası, dış politikada etkin adımların iç politikadaki aktörlerin de desteğiyle ilgili olduğuna dikkat çekmeye yöneliktir. Bu sebeple Peker gerek içeride inkılap sürecinin başarıya ulaşması, gerekse dışarıda coğrafî olarak maruz kalınan “yıkıcı rüzgarların” defedilmesi için “ulusçuluk” ilkesi etrafında toplanan ve destekleyici bir tavır benimseyen aktörlerin varlığını elzem görmektedir. Peker’in bu ihtiyaca, aşağıdaki sözleriyle dikkat çektiği görölmektedir.

“Ulus’un politika yaşayışında engeller ve muvaffakiyetsizlikler çıkaracak, dağınık, karışık iç politika hayatının meydan alması ve devam etmesi; devletin bu kadar ihtisas, kıymet, güven, kafa, el ve gönül birliği isteyen çetin ve büyük işlerini zorlaştırmaktan karıştırmaktan, tökezletmekten başka şeye yaramaz. Her şey uluslaştırılmış iken iç politika da uluslaşmalıdır. (Aksakal, 2010, s. 95)

Bu açıklamadan Peker’in ulusçuluğa sarılmış bir iç siyasi yapının yönetiminde Türkiye’nin tam bağımsız kalacağı ve dış politikada güçlü bir tutum sergileyeceği düşüncesine sahip olduğu görölmektedir.

DIŞ TEHDİTLER VE ULUŞÇULUK

Recep Peker’in dış politik görüşlerinde yer alan bahse konu jeopolitik söylem, bir yandan etrafı düşmanlarla çevrili olan Türkiye toplumunun sürekli teyakuzda olması gerektiği çağrısını dolaşıma sokmakta, bunun gerçekleştirilebilmesi için ise içeride ulusçuluk ilkesine bağlı bir iç siyasi yapılanmanın gerekliliğine dikkat çekmeye çalışmaktadır. Peker’in bu söylemleri, korumacı iç güdüleri harekete geçirmek, yalnızca içeriden değil dışarıdan gelen tehditlere karşı da halkı uyarmak (Yıldırım, 2012, ss. 48-49), dış politikada etkin ve güçlü bir tavır sergilemek, dış politikada alınan kararlara içeride destek verilmesinin önemine dikkat çekmek gibi çeşitli amaçlar barındırmaktadır.

Dış politik söylemlerde göröldüğü üzere “ulusçuluk” ilkesine bağlı bir siyasal gündem söz konusu olmakta ve dış politikada oluşturulan jeopolitik söylemin yansımaları olarak bu gündeme önem atfedilmektedir. İnşa edilen söylemlerde hassas bir coğrafyada bulunan Türkiye’nin iç politikasında da güçlü ve destekleyici bir tutum sergilenmesinin önemine dikkat çekmektedir. Zor coğrafyada bulunan ve “yıkıcı rüzgarlara” maruz kalan Türkiye’nin bu zorluklarla mücadele edebilmesi için ulusçuluk ilkesine sıkı sıkıya bağlanması, ayrışmanın ve kutuplaşmanın olmaması gerektiğinin altı çizilmektedir. Bu gereklilikler belirtilirken ise coğrafyanın Türkiye’ye yüklediği bazı kısıtlayıcı unsurlar hatırlatılmaktadır. Gencer Özcan bu yaklaşımlarla coğrafya ile

desteklenen dış politik görüşlerin hakim söylem haline gelerek alternatif siyasarların sınırlandırıldığına dikkat çekmektedir. Bu yönüyle Recep Peker'in dış politikada oluşturduğu söylemin, sonraki dönemlerde dış politikada jeopolitik unsurlara yer veren görüşlerin görülmesi açısından da önemli bir kurucu mahiyet arz ettiği söylenebilir.

Özellikle SSCB tehdidini jeopolitik söylemin merkezine yerleştiren Peker'in dış tehditleri önemli bir referans noktası haline getirerek, dış politika söylemlerinin merkezine yerleştirdiği görülmektedir (Özcan, 2015, s. 125). Dış politikada bir iktidar pratiği haline gelen jeopolitik söylemin Recep Peker döneminde inşa edilmesi ve kurumsallaşarak sonraki dönemleri de etki altına alması, Gencer Özcan'ın da işaret ettiği gibi siyasete dair olan gündemin sınırlandırılması pratiğini ortaya çıkarmıştır. Sonraki dönemlerde dış politikadaki farklı karar vericilerin de dış politikada inşa edilen hâkim jeopolitik söyleme destek verdikleri görülmektedir. Celal Bayar 1950 yılında “yurdumuzun coğrafi vaziyeti çok naziktir” diyerek iki kutba ayrılan dünyada bir tarafın seçilmesi gerektiğini belirtmiştir (Şahingiray, 1999, s. 54).

SONUÇ YERİNE

“Bizim coğrafi konumumuz dolayısıyla koşullarımız çok farklı. Eğer Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu tehdit ve tehlikeler herhangi bir Batı Avrupa ülkesinde olsaydı, eminim ki bizde alınan önlemlerden çok daha fazlası alınırdı... Bizim koşullarımızın farklı olduğunu, anlayışla karşılanması gerektiğini, bizim de yoğun bir kampanya ile Avrupa Birliği ülkelerine, kurumlarına anlatmamız gerektiğine inanıyorum.” (Ecevit: Anayasayı değiştireceğiz”, 2001)

Dış politik söyleminde coğrafyaya referans vererek Avrupa Birliği'nden istisnai demokratik bir model talep eden bu sözler, dönemin Başbakanı Bülent Ecevit tarafından 2001 yılında dile getirilmiştir. Ecevit Avrupa Birliği'nin daha fazla demokratikleşme taleplerine karşı Türkiye'nin jeopolitik konumunun Avrupa ülkelerinden çok farklı olduğunu ve bunun AB'ye anlatılması gerektiğini ifade etmektedir. Her ne kadar coğrafyaya her dönem değişik anlamlar yüklenmiş ve devletin onu ele alma biçimi değişmiş olsa da Türkiye'de coğrafyanın dış politik tutumları şekillendirdiği yönündeki determinist görüşler çoğu zaman ön planda olmuş ve hâkim paradigmayı oluşturmuştur. Bu yönüyle Ecevit'in yukarıda yer alan ve coğrafyayı dış politik söylemin merkezine yerleştiren sözlerini, Recep Peker'in “Zigana dağının tepesine portakal dikilmez” metaforunun başka bir tezahürü olarak okumak mümkündür.

Çalışmada ifade edildiği gibi Türkiye'de dış politik söylemlerde coğrafyaya vurgu yapılarak “coğrafya kaderdir” ve “Türkiye tehlikeli coğrafyada yer

almaktadır” düşüncelerinin Cumhuriyet dönemine kadar geri gitmektedir. Cumhuriyet döneminin önemli siyasi figürlerinden olan Recep Peker’in dış politikada jeopolitik söylemin oluşturulmasında, yaygınlaştırılmasında ve sonraki dönemleri ve aktörleri de etki altına almasında oldukça önemli bir rolü bulunmaktadır. Zira kendine özgü özerklik atfedilerek coğrafyanın dış politika siyasalarına yön veren bir olgu haline getirilmesi, Türkiye’de önemli bir paradigma haline gelmiştir.

Recep Peker, oluşturmuş olduğu jeopolitik söylem ile sadece dönemin dış politik görüşlerine katkı sağlamakla kalmamış, daha sonraki dönemlerde coğrafyanın ele alınış şeklinde karar vericilere de ilham kaynağı olmuştur. Çeşitli üniversitelerde vermiş olduğu inkılap derslerinde söylemleriyle ve düşünceleriyle ortaya koyduğu “ulusçuluk” düşüncesini ve devlet merkezli coğrafya tahayyülünü kavramsallaştırmaya ve resmileştirmeye çalıştığı görülmüştür. Klasik jeopolitiğin kurucusu Mackinder’in kaleme aldığı coğrafya kitaplarında ve derslerinde görülen durumun benzeri Recep Peker’in jeopolitik görüşlerinde ve inkılap derslerinde görmek mümkündür. Gerek Mackinder, gerek Peker vermiş olduğu derslerde dış politik görüşlerini, düşüncelerini, coğrafyayı ele alış şekillerini kavramsallaştırarak resmi hale getirme gayreti içine girmişlerdir.

Yukarıda özetlenen Peker’in coğrafyayı merkezine oturduğu dış politika söylemleri, içerdığı dönemin ulusal devlet kimliği bağlamında, sosyal inşaaacı bir yaklaşımla daha rahat irdelenmiştir. Konvansiyonel sosyal inşaaacı kuramsal yaklaşım, realist anlayışın egemen olduğu ana akım yaklaşımları reddetmeksizin, siyasi realizmin hâkim olduğu dünyaya alternatif değil, tamamlayıcı açıklamalar getirir. Bu yolla, realist parametrelerin hâkim olduğu ve devletlerin rasyonellik temelinde hareket ettiği varsayılan materyal dünyanın bu devletlerin gözünde nasıl yapılandırıldığını ve dolayısıyla devletlerin dış politikalarının nasıl oluşturulduğunu anlamaya hizmet etmektedir. Bu yaklaşım devletlerin dış dünyayı algılayıp yapılandırmasına hizmet eden metaforik merceklerin analizine dayanmaktadır. Zira, bu mercekler devletin kimliğini biçimlendirmektedir (Ulusoy, 2007).

KAYNAKÇA

- Agnew, J. A., & Corbridge, S. (1995). *Mastering Space: Hegemony, Territory and International Political Economy*. Routledge.
- Aksakal, H. (2010). Recep Peker'in İnkılap Tarihi Dersleri Üzerine Düşünceleri. *Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 87–99.
- Bilgin, P. (2015). Türkiye'deki Jeopolitik Dogma. İçinde M. Yeşiltaş, P. Bilgin, & S. Durgun (Ed.), *Türkiye Dünyanın Neresinde Hayali Coğrafyalar, Çarpışan Anlatılar* (1. Baskı, s. 272). Geliş tarihi gönderen <https://press.ku.edu.tr/kitap/turkiye-dunyanin-neresinde/>
- Dalby, S. (1990). *Creating the second cold war: The discourse of politics*. The Guilford Press.
- Dalby, S., & O'Tuathail, G. (Ed.). (1998). *Rethinking Geopolitics* (1 edition). New York: Routledge.
- Ecevit: Anayasayı değiştireceğiz [Haber]. (2001, Ocak 7). Geliş tarihi 13 Aralık 2014, gönderen NTV website: <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/55103.asp>
- İlhan, S. (2002). Jeopolitik Kavramı ve Unsurları. *Avrasya Dosyası*, 8(4), 318-322.
- İşcan, İ. H. (2004). Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(2), 0-0.
- Kearns, G. (2009). Teaching Imperialism. İçinde G. Kearns (Ed.), *Geopolitics and Empire: The Legacy of Halford Mackinder*. Oxford Scholarship Online.
- Newman, D. (2000). Citizenship, Identity and Location: the Changing Discourse of Israeli Geopolitics. İçinde D. Atkinson & K. Dodds (Ed.), *Geopolitical Tradition: A Century of Geopolitical Thought*. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.557.3638&rep=rep1&type=pdf>
- O'Tuathail, G. (1996). *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space* (1 edition). London: Routledge.
- O'Tuathail, G. (1998). General Introduction: Thinking Critically about Geopolitics. İçinde G.
- O'Tuathail, S. Dalby, & P. Routledge (Ed.), *The Geopolitics Reader*. London: Routledge.
- O'Tuathail, G. (1999). Understanding critical geopolitics: Geopolitics and risk society. *Journal of Strategic Studies*, 22(2-3), 107-124. <https://doi.org/10.1080/01402399908437756>
- Özcan, G. (2015). Türkiye Siyasetinde Jeopolitik Söylem. İçinde M. Yeşiltaş, P. Bilgin, & S. Durgun (Ed.), *Türkiye Dünyanın Neresinde Hayali Coğrafyalar, Çarpışan Anlatılar* (1. Baskı, s. 272). Geliş tarihi gönderen <https://press.ku.edu.tr/kitap/turkiye-dunyanin-neresinde/>

- Özçetin, B. (2010, Ekim 9). *Recep Peker'in İnkılap Dersleri: Kemalizm ve Korporatizm Meselesi*. Geliş tarihi gönderen https://ziladoc.com/download/recep-beyin-inklap-dersleri-kemalizm-ve-korporatizm_pdf
- Özey, R. (2017). Mackinder'in Heartland Teorisi'nin Düşündürdükleri. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (35).
- Peker, R. (1935). *CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in Söylevleri*. Ankara: Ulus Basımevi.
- Peker, R. (1984). *İnkılap Dersleri* (4. bs). <https://www.iletisim.com.tr/kitap/inkilap-dersleri/6997#.X5X7Guszabg>
- Peköz Kara, N. N. (1999). *Türk siyasi hayatında Recep Peker* (Dokuz Eylül Üniversitesi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=UjIM15wKZGQW6TLC0pvCt9j1McWCJKJzN1r9zdIFciuAh71bYIbP2APuX7nZrK7>
- Sandıklı, A. (2011). *Jeopolitik ve Türkiye: Riskler ve Fırsatlar* (Sy 27). Geliş tarihi gönderen Bilgeadamlar Statejik Araştırmalar Merkezi website: <http://www.bilgesam.org/incele/898/-jeopolitik-ve-turkiye--riskler-ve-firsatlar/#.X5X7iuszabg>
- Spykman, N. J. (1938). Geography and Foreign Policy, I. *The American Political Science Review*, 32(1), 28-50. <https://doi.org/10.2307/1949029>
- Şahingiray, Ö. (1999). *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1940-1950, Demokrat Partinin Kuruluşuna Kadar Politik Konuşmalar*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ulusoy, H.(2007). *One Policy Many Identities the Consistency of Turkey's Foreign Policy with Special Emphasis on Its Security Dimension in the Post-cold War Era: A Constructivist Appraisal*. The ISIS Press:Istanbul.
- Yeşiltaş, M. (2012). *Türkiye'yi Konumlandırmak: Jeopolitik Zihniyet ve Türkiye'de Ordu*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yeşiltaş, M., & Durgun, S. (2015). Coğrafya ve Jeopolitiği Tartışmak. İçinde M. Yeşiltaş, P. Bilgin, & S. Durgun (Ed.), *Türkiye Dünyanın Neresinde Hayali Coğrafyalar, Çarpışan Anlatılar* (1. Baskı, s. 272). Geliş tarihi gönderen <https://press.ku.edu.tr/kitap/turkiye-dunyanin-neresinde/>
- Yıldırım, S. (2012). Nefretin ve Korkunun Rengi: Kızıl. İçinde İ. Özkan Kerestecioğlu & G. G. Öztan (Ed.), *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri* (1. bs). İstanbul: İletişim Yayınları.